ISSN 2226-9355

# ПАЁМИ ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО

*(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафӣ)*

# ВЕСТНИК института языков

*(серия филологических, педагогических, исторических и философских наук)*

**1 (25)**

**ДУШАНБЕ - 2017**

**Шӯрои таҳририя**

**Сармуҳаррир:**
Раҷабзода М.
**Ҷонишини сармуҳаррир:**
Маҳмадҷонов О.О.

**Котиби масъул**
Носиров М.

**Ҳайати таҳририя**

Доктори илмҳои филологӣ, узви вобастаи АИ ҶТ, директори институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакӣ
Доктори илмҳои педагогӣ, узви вобастаи АТТ
Доктори илмҳои филологӣ, профессор
Доктори илмҳои фалсафа, профессор, муовини директори институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. М. Баҳоваддинови АИ ҶТ
Доктори илмҳои фалсафа, профессор, директори Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомӣ
Доктори илмҳои филологӣ, профессор
Доктори илмҳои филологӣ, профессор
Доктори илмҳои филологӣ, дотсент
Доктори илмҳои филологӣ, дотсент
Доктори илмҳои филологӣ, дотсент
Номзади илмҳои педагогӣ, дотсент

**Редакционной совет**

**Главный редактор:**
Раджабзода М.
**Заместитель главного редактора:**
Махмаджанов О.О.

**Ответственный секретарь**
Носиров М.

**Редакционная коллегия**

С. Раҳматуллозода
С. Ш. Шербоев
А. Худойдодов
М. Т. Маҳмадҷонова
Х. Зиёӣ
П. Ҷ. Ҷамшедов
Ш. Исмоилов
Ш. Исрофилниё
Ф. М. Турсунов
Р. Қ. Восиева
С. Шосаидзода

Шаҳодатномаи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сабти номи ташкилотҳои табъу нашр №0139/МҶ аз 22.12.2014

Свидетельство о регистрации организаций, имеющих право печати в Министерстве культуры РТ №0139/МЧ от 22.12.2014

Индекси обунашавӣ дар феҳрасти «Почтаи тоҷик» - 77718
Маҷаллаи илмӣ-назариявии Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода «Паёми Донишкадаи забонҳо» аз соли 2011 нашр мешавад.

Подписной индекс в каталоге «Почтаи точик» - 77718
Научно-теоретический журнал Таджикского государственного института языков им. С. Улугзода «Вестник института языков» издаётся с 2011г.

**©Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода**
**©Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода**

## МУНДАРИҶА


| | |
|---|---|
| **ЗАБОНШИНОСӢ-ЯЗЫКОЗНАНИЕ** | |
| **Маҳмадҷонов О.О, Маҳмадҷонова М.Т.** Гендер: ҷанбаҳои лингвистӣ ва иҷтимоӣ | **4** |
| **Соҳибназарова Ҳ.** Санъати сухан дар раванди тарҷума | **12** |
| **Мирзоева Г.Х.** О несвободных словосочетаниях и грамматичесском член предложений в русском языке | **17** |
| **Ҷумъаева М.Т.** Монологизм, билингвизм ва мултилингвизм дар хизмати давлатӣ | **23** |
| **ЗАБОНШИНОСИИ МУҚОИСАВӢ-СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ** | |
| **Турсунов Ф. М.** Значение и роль опосредованного перевода | **27** |
| **Бобоалиева З.П., Рачабалиева М.М.** Муқоисаи иборасозӣ бо феъли доштан (avoir, haben) дар забонҳои фаронсавӣ ва олмонӣ | **32** |
| **Мирзоджалолова Г.М., Бердов Д.Б.** Грамматические категории падежей в немецком языке в аспекте сопоставления с русским | **36** |
| **Саидқадамова Ш.** The structure of the semantic analysis of conjunction in modern English and Wakhan languages | **41** |
| **Ҳамроев О.А. Саидова Д.** Хабар ва намудҳои он дар забони англисӣ | **49** |
| **Ахмедова А.А.** Сиғаи феълӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ | **53** |
| **АДАБИЁТ-ЛИТЕРАТУРА** | |
| **Худойдодов А.О.** Мирзо Турсунзаде и литературный процесс | **59** |
| **Восиева Р.К.** Роман об Александре в средневековой персидско-таджикскской прозе | **67** |
| **Давлатбеков Л.** Назаре ба хусусиятҳои қасидаи шоирони Бадахшон | **73** |
| **Шарипов Ш. Р.** Хусусиятҳои хоси ғазалиёти Зуҳурии Туршезӣ | **79** |
| **Гулихандони М.** Таъвил ҳамчун вижагии муҳими қиссапардозиҳои Мавлоно дар «Маснавии маънавӣ» | **90** |
| **Салимова З.** Мақоми қасида дар байни дигар жанрҳои шеърии асрҳои XIII-XIV | **96** |
| **ТАЪРИХ –ИСТОРИЯ** | |
| **Икромов Ғ.Х.** Ваҳдати миллӣ – сабақи таърих | **101** |
| **Начмуддинов Ш.** Нақши конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар инкишофи қонунгузорӣ дар бораи замин | **106** |
| **Миракзода Ф.Ю.** Бозори туризми муосир ва дурнамои рушди он | **111** |
| **ФАЛСАФА-ФИЛОСОФИЯ** | |
| **Мухторова Ф.С.** Пайдоиши гендершиносӣ ҳамчун илм | **120** |
| **Бобоев К.Б.** Политическая социализация как средство обеспечения устойчивости политической системы | **126** |
| **Кобилов М.З.** Цивилизация таджиков и проблемы национальной безопасности | **135** |
| **ПЕДАГОГИКА** | |
| **Рачабзода М.** Арзёбии педагогии пажӯҳишҳои академик Шарифзода Файзулло | **140** |
| **Заробекова М.Н.** Формирование читательской компетенции и компетентности учащихся | **147** |
| **МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМ -МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ** | |
| **Ашурова Б.** Технологияи таълим ва истифодаи метоҳои муосир дар дарс | **156** |
| **Игамбердиева С.Н. Рахимова М. Э.** Обучение русскому языку в условиях блингвизма | **161** |
| **Ҷонов С. Т**аълими инноватсионии забони хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ | **166** |

# ГЕНДЕР: ҶАНБАҲОИ ЛИНГВИСТӢ ВА ИҶТИМОӢ

***Маҳмадҷонов Олимҷон Обидҷонович*** *- доктори илмҳои филологӣ, профессор, муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, телефон: 918 85 00 46: e-mail: Olimjonmuhammadjon@gmail.com*

***Маҳмадҷонова Муҳиба Талъатҷонова*** *- доктори илми фалсафа, профессор, муовини директори институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33, телефон: 918 85 00 46, e-mail: Olimjonmuhammadjon@gmail.com*

Дар мақола ҷанбаҳои сотсиолингвистии мавзӯи гендер мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Муаллифон қайд менамоянд, ки муҳаққиқони тоҷик дар самти омӯзиши масоили гендерӣ гомҳои нахустин гузошта истодаанд ва зарур аст, ки ин қадамҳо бо дарки дурусти мавзӯъ ифодаҳои дақиқу мувофиқ ва мавриди қабули ҳамагон сурат гирад.

***Калидвожаҳо:*** *гендер, муносибати гендерӣ, сотсиолингвистика, забоншиносии феминистӣ, антропотопонимҳо, топонимия ва микротопонимия, фаъолиятҳои феминистӣ.*

# ГЕНДЕР: ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

***Махмаджанов Олимджон Обиджонович*** *- доктор филологических наук, профессор, проректор по науке и инновации Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, телефон: (918) 85 00 46, e-mail: Olimjonmuhammadjon@gmail.com*

***Махмаджанова Мухиба Талъатжоновна*** *- доктор философских наук, профессор, заместитель директора института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Академиии наук Республики Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 33, телефон: 918 85 00 46, e-mail: Olimjonmuhammadjon@gmail.com*

В статье рассматриваются социолингвистические аспекты гендерной проблемы. Авторы отмечают, что таджикские исследователи делают первые шаги в направлении изучения гендерных проблем и необходимо, чтобы данные исследования проводились со знанием тематики, с использованием емких и точных определений и были принята всеми исследователями.

***Ключевые слова:*** *гендер, гендерные отношения, социолингвистика, феминистическое языкознание, антропотопонимы, топонимия и микротопонимия, феминистическая деятельность.*

# GENDER: LINGUISTIC AND SOCIAL ASPECTS

***Mahmadjonov Olimjon Obidjonovich*** *- doctor of philology, professor, vice-rector on science and innovations of the Tajik State Institute of languages named after Sotim*

*Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (918) 85 46 00 e-mail: Olimjonmuhammadjon@gmail.com*

***Mahmadjonova Muhiba Talatjonovna** - doctor of philosophy, professor, vice-director of the Institute of philosophy, political science and law named after A. Bahovaddinov of Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Rudaki Avenue, tel: 918 85 00 46, e-mail: Olimjonmuhammadjon@gmail.com*

The article examines the sociolinguistic aspects of gender issues. The authors note that Tajik researchers make the first steps in the direction of the study of gender and it is necessary that these steps have been taken with knowledge of the subject, using a succinct and accurate definitions and adopted by all researchers.

***Keywords**: gender, gender relations, sociolinguistics, feminist linguistics, anthroposophie, toponymy and linguistic, feminist activity.*

Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ ва гомҳои нахустини худ барои бунёди ҷомеаи демократӣ, дунявӣ ва ҳуқуқбунёду озод ба мушкилоти зиёде рӯ ба рӯ гардид. Ин мушкилот, пеш аз ҳама, дар интихоби роҳу равиши дурусту муайянкунандаи дурнамои сиёсати давлат, мамлакат барои ояндаи наздиктарини эъмори ҷомеаи мутамаддине буд, ки ба сиёсати онрӯзаи ҷомеаи тоҷик, ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеаи башарӣ халале ворид насозад. Дар ин давраи тақдирсоз моро лозим омад, ки дар баробари пеш гирифтани роҳу равиши мусолиматомез бо неруҳое, ки ҷомеаи онрӯзаи тоҷикро ба ҷунбиш ва ҳаракат оварда буданд, истодагарӣ карда тавонем ва якпорчагии кишвари тозаистиқлолро ҳифз карда тавонем. Мутаассифона, чархи таърих ба нафъи мардуми мо давр нахӯрд ва дар ҷомеаи онрӯзаи мо чунин ҳолат сурат нагирифт ва кишвари моро ба нокомиҳо рӯ ба рӯ намуд, ки то имрӯз хисороти он мавҷро мо ҷуброн карда истодаем.

Имсол мо 26-умин маротиба соҳибистиқлолии кишварамонро ҷашн мегирем ва ин 26 сол барои таърих муддати на он қадар тӯлонӣ аст, вале барои мо, фардони ҷомеа, соҳибватанон замонест, ки имкон дорем, ки ба гузаштаи начандон дури кишвари худ назар андозем ва бурду бохт ва комёбию нокомии онро аз диди имрӯз ва дар баробари равандҳои сиёсию иқтисодӣ, фарҳангиву идеологии ҷомеаи башарӣ баррасӣ намоем.

Албатта, ин чиз мусаллам аст, ки бо вуҷуди ҳодисаву воқеаҳои нохуши солҳои сипаригашта дар ҷомеаи мо ақли солим боло гирифт ва дар ҳамин давраи мушкилтарини истиқлолиятхоҳии ҷомеаи тоҷик фарде ба роҳбарии кишвар интихоб гардид, ки бо диди нав, нигоҳи тоза, назари нек ба ояндаи кишвар назар андӯхт ва аз қадамҳои нахустин талош ба он варзид, ки мардуми кишварро ҷамъ оварад ва пеш аз ҳама, якпорчагии мардуми кишвар ва марзи мамлакатро устувор намояд. Дар ҳамин давраи тақдирсози кишвар, ки бо пошхӯрии сохти давлатдории абарқудрати шӯравӣ ва идеологияи он рост омад, ба ҷомеаи мо ҳамчун узви ин сохтори пошхӯрдаи шӯравӣ мавҷи равандҳои нав, ҷунбишҳои тоза ворид гардиданд.

Ҳамзамон бо ин ҳаракатҳо ҷанбаҳои нави мафҳумҳое роҳ ёфтанд, ки дар мафкураи мардумони мо ва идеологияи замони шӯравӣ бо рангу фаҳмишҳои мухталиф ҷой доштанд. Мо дар ин бобат мафҳуму равандҳоеро дар назар дорем, ки бо равандҳои ҷомеаҳои пешрафта ва мутамаддини ҷаҳонӣ аз қутби дигар ба зиндагӣ ва кору фаъолияти ҳаррӯзаи мардуми мо дохил гаштаанд.

Дар замони ҳокимияти шӯроҳо мафҳумҳои «миллатгаро», «миллатдӯст», «мансабхоҳ», «худшиносии миллӣ» то андозае хусусияти манфӣ пайдо намуда буданд ва имрӯз ин истилоҳҳо боз бо ранги нав ва ҷилои тоза рӯи кор омаданд. Бояд имрӯзҳо ҷанбаҳои мусбати ин мафҳумҳо аз ҷониби пажӯҳишгарон ҳамаҷониба зери таҳқиқ гирифта шаванд ва барои ҷавонон – наслҳои ояндаи ҷомеаи тозаистиқлоли мо шаклҳои дурусту фаҳмо ва усулу равишҳое пешниҳод карда шаванд, ки ба фарҳангу маънавиёти ҷомеаи мо созгор ва қобили қабул бошанд. Инчунин ба ҷавонон талқин ва роҳнамоӣ карда шавад, ки шахс, фарди соҳибмиллат бояд миллати худ, ватани худ, сарзамини худро дӯст дорад ва ба рамзҳои давлати худ, муқаддасоти фарҳангии худ арҷ гузорад, онҳоро омӯзад ва ба дигарон омӯзонад. Дар баробари ин, ба фарҳанги дигари миллатҳо, расму русум, анъаноти дигар мардумон эҳтиром гузорад. Аз он фарҳангҳо ҷанбаҳои пешрафта, ҷолиб ва қобили қабулашро иқтибос намояд ва дар чаҳорчӯбаи расму русум, суннат ва фарҳанги хеш онро такмил дода, ба ҷомеа пешкаш намояд.

Имрӯз раванди глобализатсия ва ё ҷаҳонишавӣ ба воситаи технологияи нави пурқудрати муосир - компютер ва Интернет - шабакаи ҷаҳонӣ ба тамоми бахшҳои фаъолияту зиндагии роҳ ёфтааст. Албатта, ҳар як падидаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ бо ду қутб ба ҷомеа роҳ меёбад: яке мусбат - манфиатбахши ҷомеа ва дигаре манфӣ - таконбахши ҷомеа. Моро лозим аст, ки дар чорроҳаи сарнавиштсози миллат роҳи дурусту солимро интихоб карда тавонем ва аз амвоҷи равандҳои ҷаҳони глобализатсия бидуни хисорае раҳоӣ ёбем.

Аз ин рӯ, моро лозим аст, ки ҳамқадами замони худ бошем ва аз тамоми таҳаввулот ва тағйироте, ки дар ҷомеаи ҷаҳонӣ рух медиҳад, бохабар бошем, андешаи озодонаи худро дошта бошем ва аз он ҳаракатҳо барои худ ва ҷомеаи худ чизи судманде гирифта тавонем ва ё ин равандҳоро ба нафъи ҷомеаи худ ва ба хизмати ҷомеаи худ равона карда тавонем.

Яке аз равандҳо ва ҷунбишҳое, ки дар солҳои охир ба ҷомеаи соҳибистиқлоли мо ворид гардид, ин ҳаракати гендерӣ ва дар баробари он мафҳуми «гендер» ва «гендершиносӣ» мебошад. Ин мафҳум ва ин раванд ба ҷомеаи бегона ва ё нав набуд. Ин ҳаракат дар ҷомеаи мо мавҷуд буд, вале бо номи дигар ва тарзу равиши дигар ва доираи истифодааш низ то андозае танг буд, яъне дар чаҳорчӯбаи илми забон омӯхта мешуд.

Дуруст аст, ки забон ҳодисаи ҷамъиятӣ аст ва ҳар як падидаи наве, ки дар ҷомеа рух медиҳад, ҳатман дар забон таҷассум меёбад ва тавассути забон барои ҷомеа пешниҳод мегардад. Муносибати гендерӣ низ падидаи иҷтимоиест, ки дар ҷомеаи инсонӣ зуҳур кардааст ва ҳамчун илм дар ҷомеаи инсонӣ омӯхта мешавад, ки яке аз бахшҳои ин раванди тозаэҷоди илм дар ҷомеашиносӣ бо унвони лингвистикаи иҷтимоӣ (сотсиолингвистика) ёд мешавад.

Гендер ё муносибат ва ё тафриқаи гендерӣ масъалаест, ки аз замонҳои қадим дар ҷомеаи башарӣ вуҷуд дорад ва дар ҳаёти ҷамъият ва афкори мардум бозтоби худро ёфтааст. Ҳамзамон бояд зикр намуд, ки муҳаққиқон ба ин масъала ҳамчун ба яке аз ҷанбаҳои сотсиолингвистика – забоншиносии иҷтимоӣ тайи чанд соли охир рӯ овардаанд. Ин таваҷҷуҳ бо фаъолиятҳои феминистии ҷаҳон робита дошта, дар радифи ҳаракати баробарии иҷтимоӣ ҷустани занон дар баробари мардон рушду инкишоф ёфтааст.

Албатта, метавон бо андешаву пешниҳодҳои бархе аз пажӯҳишгарон ҳамфикр буд, аммо бояд бо дарназардошти гуногунақидагии муҳаққиқони бахшҳои мухталифи ҷомеашиносӣ сари ин масъала андеша намуд. Ҷанбаи дигар он аст, ки олимону мутахассисони бахшҳои мухталифи ҷомеа (забон, фалсафа, тиб ва ғ.)

дар бобати омӯзиши масоили гендерӣ гомҳои нахустин гузошта истодаанд ва зарур аст, ки ин қадамҳо бо дарки дурусти мавзӯъ, ифодаҳои дақиқу мувофиқ ва мавриди қабули ҳамагон сурат гирад.

Мо дар ин ақидаем, ки истилоҳи «гендер» ифодагари дарки тафриқаҳои иҷтимоии байни марду зан мебошад. Он дар асл вожаи инглисии gender – ҷинс буда, қаблан ба ифодаи ҷинсҳои грамматикӣ (мардона, занона, миёна) омадааст ва баъдан бо таҳқиқи муносибати ду ҷинс дар бахшҳои гуногуни иҷтимоӣ, чун истилоҳи илмӣ – иҷтимоӣ мавриди истифода қарор гирифтааст. Азбаски ин мафҳум дар тарҷумаи «ҷинс», «ҷинсият» имрӯз мазмуну мундариҷаи ҷамъиятии худро маҳдуд месозад, беҳтар он аст, ки аз истилоҳи байналмилалии гендер истифода ба амал меояд.

Дуруст аст, ки таърихан дар забони тоҷикӣ ҷинсият ҳамчун категорияи грамматикӣ мавҷуд буд ва баъдтар дар давраҳои манбаъдаи рушду инкишофи забонҳои эронӣ ва минҷумла, забони тоҷикӣ ин хусусиятро аз даст дод. Имрӯз мо дар забонҳои мустаъмали ба забони тоҷикӣ хеш – забонҳои мардуми Бадахшон ифодашавии ин категорияи грамматикиро ба хубӣ дида метавонем. Ҳарчанд ки ин категорияи грамматикӣ дар аксарияти забонҳои эронӣ – ҳам шарқиву ҳам ғарбӣ аз байн рафтааст ва мо хушбахтона, ҳифз шудани ин хусусияти муҳими грамматикиро дар забонҳои имрӯзаи помирӣ мушоҳида карда метавонем, ки аз ҷониби муҳаққиқон ҳамаҷониба таҳқиқ шудааст [2, 61 – 69; 24 - 44]. Дар забони муосири тоҷикӣ ифодашавии ин хусусияти грамматикӣ мунтаҳо дар исмҳои хос, махсусан, антропонимия ва топонимияи он зоҳир мегардад.

Омӯзиши топонимҳо дар радифи гендершиносӣ яке аз қисмҳои камтадқиқшуда ва нисбатан чавони илми забоншиносии кунунии тоҷик ба шумор меравад. Бо вуҷуди ин, муҳаққиқони тоҷик дар солҳои охир кӯшидаанд, ки ба ин масъала аз ҷанбаҳои гуногуни он даст зананд ва тадқиқотҳои номшиносии минтақаҳои алоҳидаи Тоҷикистон ва хамчунин кишварҳои ҳамҷавори мо – Афғонистону Эрон исботи гуфтаҳои болоянд. Олимон ба таври мушаххас номҳои ҷуғрофии як минтақаро омӯхта ва ё ба таври умумию ҷузъӣ дар баробари таҳқиқи шеваю лаҳҷа, таъриху этнография, баррасии хусусиятҳои лексикии осори таърихӣ ба ин масъала дахл намудаанд.

Бояд зикр намуд, ки имрӯз дар баробари таҳаввулоти куллии сиёсию иҷтимоӣ ва иқтисодии фарогири ҷомеа нигоҳи олимон, муҳаққиқон ба ҷанбаҳои гуногуни забоншиносии тоҷик, аз ҷумла номшиносӣ аз диди нав, мувофиқи шароити нав ба мушоҳида мерасад. Дар баробари ин таваҷҷӯҳи забоншиносонро масъалаҳои наве, ки аз ҷониби ҷомеаи имрӯза ба миён омадаанд, аз қабили баррасии гендер дар забон ҷалб намудаанд.

Инсон барои танзими фаъолияти ҳамоҳангсозию робитавиаш объектҳои марбути таъсирашро нишонӣ мегузорад ва дар ин раванд мисли дигар ҷанбаҳои забон дар худ нақши ҳаёти иҷтимоии мардумро равшан менамояд. Дар он алалхусус, нақши фарҳанг, шуури иҷтимоии халқ, анъанаҳову расму оинҳо, хулоса хусусиятҳои этносотсиалии мардум ба назар мерасанд.

Табиист, ки дар номгузории маҳалҳои бо фаъолияти марду зан вобаста хусусиятҳои иҷтимоии ҷинсияти забоншиносӣ дар робита бо ҷанбаҳои этносотсиалии мардуми маҳал бараъло инъикос ёфтааст. Баррасии номвожаҳои ҷуғрофие, ки дар онҳо бозтоби ҷанбаҳои забоншиносии ҷинсият мушоҳида мешавад, мазмуни пажӯҳишҳои гендер дар топонимикаро ташкил медиҳад.

Масъалаи мазкур ба таври фишурда ва ё умумӣ дар қисмҳои нави забоншиносии тоҷик, аз қабили антропонимика ва топонимикаи статистикӣ (антропотопостатистика) ва лингвистикаи иҷтимоӣ (социолингвистика) аз

ҷониби муҳаққиқони ҷавон мавриди таҳлилу омӯзиш қарор ёфта истодааст. Ҳамчунин бояд таъкид кард, ки дар таҳқиқоти маъруф оид ба топонимикаи тоҷик танҳо ба зоҳири масъала – ифодаи ҷинсияти лингвистии номҳо таваҷҷуҳ зоҳир гардидааст, вале аз баррасии иллатҳои иҷтимоии гендер дар номгузорӣ то андозае сарфи назар шудааст.

Топонимика низ ҳамчун инъикосгари падидаҳои иҷтимоӣ дар масири таърих қарор дорад ва дар худ ҷабҳаҳои гуногуни ҳаёти мардумро инъикос намудааст. Аз ин рӯ, мо тасмим гирифтем, ки ба таври фишурда муносибати номшиносӣ ва бозтоби масъалаҳои гендериро дар мисоли антропонимикаи қисмати шимолии водии Ҳисор ва дар қиёс бо номвожаҳои ҷуғрофии баъзе аз маҳалҳои сукунатии Тоҷикистон баррасӣ намоем.

Чун номвожаҳои ҷуғрофӣ таҷассумгари ҳодисаю воқеаҳои таърихӣ, дигаргуниҳои сохти ҷомеа буда, бо ҳаёти рӯзмарраи инсон зич алоқаманданд, пас дар онҳо нақши ҳаёти марду занро ҳамчун узви ин ҷомеа низ пайдо кардан мумкин аст. Бо ин мақсад мо дар мисоли беш аз 5000 топоними аз минтақаҳои водии Ҳисор гирдовардаамон муайян намудем, ки аз онҳо дар ҳудуди 400 адад номвожаҳои ҷуғрофие мебошанд, ки мансуби исмҳои мардонаю занона ва ифодагари ҳодисаю воқеаҳо, шуғли мардум, фаъолияти рӯзмарра ва ҳаёти онҳо мебошанд ва бо истилоҳи антропотопонимҳо ёд мешаванд. Ин гурӯҳи топонимҳоро аз рӯи ифодаашон ба ду бахш ҷудо намудем:

А. Антропотопонимҳое, ки исми мардон ва мавзеъҳои кору фаъолияти мардонро ифода мекунанд.

Б. Антропотопонимҳое, ки ба исми занон ва объектҳои кору фаъолияти занон марбутанд.

**1. Антропотопонимҳое, ки мансуби исми мардонанд.**

Антропотопонимҳое, ки ба исми мардон ва объектҳои кору фаъолияти онҳо алоқаманданд. Ин гуна номвожаҳои чуғрофӣ дар инзоми маводи гирдовардаи мо хеле зиёд ба мушоҳида мерасанд ва онҳоро бо назардошти доираи густаришашон ва нақши исми шахс дар ташаккули онҳо ба таври зайл таҳсимбандӣ намудан мумкин аст:

1. Антропотопонимҳои сода, яъне номвожаҳои ҷуғрофие, ки дар асоси исмҳои хоси мардона ба вуҷуд омадаанд: Каримдод (дараи хурд), Хол (деҳа), Чингиз (дара), Исҳоқӣ (замин), Шоавдуллоӣ (замин), Муллопар (даҳана), Шовалӣ (хамбӣ //пастхамӣ), Шодӣ (дашт), Неъматбой (деҳа) ва ғ.

2. Антропотопонимҳои иборавӣ. Ин навъи антропотопонимҳо дар заминаи қолабҳои ибораороии забони муосири тоҷик сурат гирифтаанд ва бо назардошти хусусиятҳои мушаххаси онҳо ба чунин навъҳо ҷудо мешаванд:

а) антропонимҳо: Хуҷайи Ғазза (зиёратгоҳ), Хуҷайи Ғъдон (мазорҷой), Ҳазрати Мавлавӣ (қабристон), Ҳоҷаи Оби Гарм (осоишгоҳ), Хоҷайи Амбиё (шаҳрак);

б) антропотопоним ва истилоҳи ҷуғрофии «замин»: Замини Сайиди Қодир, Замини Давлати Шариф, Замини Кали Сафар, Замини Азимбойино, Замини Ҳоҷиҳо;

в) антропоним ва истилоҳи «дара»: Дарийи Лъфтило //Лутфулло, Дарийи Азиз, Дарийи Маҳмудсолеҳ, Дарийи Хоҷидев, Дарийи Қоқи Одина;

г) антропоним ва истилоҳи «нов» (яғн.-дара, дараи хурд): Нови Хуҷаамин, Нови Қозӣ, Нови Шомирзо, Нови Маҳмурод;

ғ) антропоним ва истилоҳи «дашт»: Дашти Сиддиқ, Дашти Хуҷии Суфӣ, Дашти Қозӣ, Дашти Хуҷаи Мирзо, Дашти Муллонур;

д) антропоним ва истилоҳи «чашма»: Чашми Муллонур, Чашми Ашур, Чашми Тоҳирӣ, Чашми Миралӣ, Чашми Хоҷийо ва ғ.

Дар доираи антропогидронимияи ин мавзеъ дар баробари калимаи тоҷикии «чашма» муодили яғнобӣ (суғдӣ) – и он «хок» ва ё туркӣ «булоқ» низ мавҷуд аст, ки якҷоя бо исми одамон ташаккул ёфтаанд. Ин номвожаҳои ҷуғрофӣ миёни мардум камистеъмол бошанд ҳам, дар истифода мебошанд. Ба монанди Хоки Алӣ (чашма), Булоқи Лолақул (чашма, дара) ва ғайра.

Ҳамчунин як қатор истилоҳҳои ҷуғрофӣ, аз қабили боғ, мазор, гузар, қутан, айлоқ ва ғайра бо антропонимҳои мардона омада антропотопонимҳое сохтаанд, ки онҳо ба шуғли мардон ва фаъолияту зиндагии ҳаррӯзаи онҳо мутааллиқ мебошанд.

Бояд зикр намуд, ки чунин антропотопонимҳо дар низоми топонимҳои ин маҳал ба соҳибияти шахс ба замин, маҳал, ҷой, манзил далолат мекунанд ва танҳо бо исмҳои мардона ифода гардидаанд. Ин навъи топонимҳо дар минтақа маъмуланд ва муносибати мардон ва шуғлу фаъолияти онҳоро ба объектҳои ҷуғрофӣ нишон медиҳанд. Дар зуҳуроти антропотопонимҳо нақши занон низ кам нест, вале дар минтақаи мавриди таҳқиқ мо мисоли зиёдеро дар ин доираи номвожаҳо пайдо карда натавонистем, ки бо исми онҳо алоқаманд бошад.

**2. Антропотопонимҳое, ки мансуби исми занон мебошанд.**

Антропотопонимҳое, ки ба исми занон ва объектҳои кору фаъолияти онҳо марбутанд, аз шумораи умумии антропотопонимҳои водии Ҳисор танҳо 15-тоашро ташкил медиҳанд. Албатта ин шаҳодати он аст, ки ҳодисаю воқеаҳои ба ҳаёту фаъолияти занон вобаста тақозо намудааст, ки як идда мавзеъҳои ин водӣ бо исми занон, аз қабили Дани //Даҳани Ширбону (номи дара), Боғи Моҳтърма (номи боғ), Санги Арӯс (зиёратгоҳ), Кӯҳи Момокампирак (номи дара), Нови Кампири Қоқ (дараи хурд), Ҷарии Бибипаридагӣ (кампирпаридагӣ)номгузорӣ шаванд.

Баррасӣ ва муқоисаи топонимия ва микротопонимияи водии Ҳисор бо минтақаҳои дигари ҷумҳурӣ аз ҷумла, ҳудуди водии Кӯлоб нишон медиҳад, ки вазъияту ҳолати инъикоси номҳои мардона ва занона дар доираи антропотопонимияи ин маҳалҳо бисёр фарқкунанда ва омӯзанда аст. Аз шумораи зиёди топонимҳои гирдомадаи ин минтақаи Кӯлоби бостонӣ танҳо панҷ мисолеро зикр кардан мумкин аст, ки бо исми занон ба вуҷуд омадаанд.

Нақши коста ва ночизи номҳои занонаро дар ташаккули антропотопонимияи минтақаи Кӯлоб баррасӣ карда, сабаби онро муҳаққиқон чунин натиҷагирӣ ва арзёбӣ менамоянд: «Шояд як омилаш он бошад, ки дар минтақа аксаран мардон ба фаъолияти хоҷагидорӣ машғуланд ва ё дар гузашта ва баъзан ҳоло низ кам гирифтани номи занон дар баъзе мавридҳо, умуман, аз нигоҳи дину шариат камтар ба назаррасии фаъолияти занон дар бахшҳои мухталифи хоҷагии халқ нисбат ба мардон мусоидат намудааст. Яъне баъзе анъанаҳои пешина ва баъзан ҳозира низ як сабаби камтар истифодашавии номҳои занона дар ташаккулёбии топонимияи маҳал шудаанд» [4, 194].

Чи тавре ки мутахассисони забоншиносии феминистӣ таъкид мекунанд, кам будани антропонимҳои занона дар доираи топонимия ва микротопонимияи маҳал нишонаи нақши костаи онҳо дар ҷомеаи мазкур ба шумор меравад. Яъне, худи занон ва ҳаёту фаъолияти онҳо дар ҷомеа чандон сазовори ситоиш нест, ки бо исми онҳо ҷое ном бурда шавад ва ё номгузорӣ карда шавад. Дар ин маврид донишмандони ҷомеашиноси аврупоӣ Р. Лакофф ва Ю. Кристева чунин андешаро пеш меоранд, ки ҳодисаи хеле ками номгузориҳо бо исми занон

нишонаи нақши тобеона, мутеонаи зан дар ҷомеа буда, ин ҷиҳати масъалаи мазкур таҳқиқу омӯзиши ҳамаҷониба ва махсусро интизор аст [5;6,54].

Мо дар заминаи баррасии маводи топонимии маҳалҳои мухталифи кишвар метавонем илова намоем, ки хусусияти асосии ин тавр сурат гирифтани номгузории мавзеъҳо дар Осиёи Марказӣ нишонаи нақши хеле ночизи занон дар масири таърих буда, бо урфу одат, расму русум ва анъана, фарҳанг ва дину оини мардуми ин минтақа робитаи ногусастанӣ дорад.

Воқеан, ин гуна нақши антропотопонимҳоро на танҳо дар заминаи маводи топонимии минтақаҳо, балки дар номвожаҳои ҷуғрофии асарҳои бадеӣ низ ба мушоҳида гирифтан мумкин аст. Аз шумораи умумии номвожаҳои ҷуғрофии асарҳои устод Садриддин Айнӣ (ниг. Шодиев, 1994, 203 - 230), ки дар маҷмӯъ 950 адад мебошанд, теъдоди 90-тоаш дар заминаи номҳои мансуби мардон ва танҳо 9-тоаш дар асоси номи занон ба вуҷуд омадаанд. Номвожаҳои ҷуғрофии марбути исми занонаи осори устод Айнӣ асосан инҳоянд: Гузари Арӯсон, Мазори Чилдухтарон, Гузари Модари Хон, Мадрасаи Модари Хон, Мадрасаи Бибихоним ва ғ.

Агар топонимияи дигар манотиқи Тоҷикистонро низ ба қиёс гирем, метавонем бубинем, ки инъикоси номҳои занон дар топонимия ва микротопонимияи маҳалҳо он қадар зиёд нест. Аз 300 номвожаи ҷуғрофии водии Зарафшон (ш. Панҷакент ва атрофии он) 48-тоаш антропоними мардона ва танҳо 3-тоаш номи занона дорад.

Қобили таваҷҷуҳ он аст, ки дар манотиқи дигари ҷумҳурӣ, аз ҷумла дар Бадахшон, ки доираи фаъолияти зан дар ҳаёти иҷтимоиву фарҳангии он ҷо хеле фарох ва озодтар ба назар мерасад, номгузории маҳалҳо бо исми занон бештар ба чашм мерасад. Ба андешаи мо, омили асосии пайдоиши ин падидаи иҷтимоӣ ва барои забоншиносӣ хеле муҳим аз эътиқоду суннатҳои қадимаи мардуми Бадахшон сарчашма мегирад.

Таносуби топонимия ва микротопонимияи водии Ҳисор нишон медиҳад, ки шумораи номвожаҳои марбут ба номҳои занон ҳам дар маҳаллҳо ва ҳам дар осори таърихӣ хеле ночиз буда, дар ҳудуди 0.04-0.1 дарсади шумораи умумии топонимҳои минтақа ба шумор мераванд ва мувофиқан антропонимҳои мардона 8 - 10 дарсадро дар ин водӣ ташкил медиҳанд. Ба таври дигар гӯем, аз ҳар 1000 топоним 8 - 10-тоаш антропотопоними мардона ва танҳо 0,4-тоаш антропотопоними занона мебошад.

Омӯзиши топонимҳои мансуби номҳои мардона далели онанд, ки дар ҳаёти ҷомеаи тоҷикон таърихан нақши мард ҳамчун соҳибмулк, доранда, фарди фаъоли ҷомеа маъмул будааст. Воқеан, фаъолияти мардҳо дар тамоми бахшҳои зиндагӣ ва аз ҷумла, дар забон назаррас ва барҷаста таҷассум гардидааст, ки ин ба суннатҳои бостонӣ ва мазҳабии мардуми мо, фарҳангу тарзи ҳаёти тоҷикон сахт алоқаманд аст.

Номвожаҳои ҷуғрофии дорои антропоними занона ба таври умумӣ баёнгари ҳодисаю воқеаҳои таърихии марбути занон буда ва ё хусусиятҳои услубӣ – ташбеҳӣ доранд, ки зуҳуроти онҳо баъзан характери тасодуфӣ низ пайдо намудааст.

Як қисми номвожаҳои ҷуғрофии марбути занон ягон ҳодисаи сарнавиштсоз ва ё мудҳишеро, ки ба тақдири зан вобастагӣ дорад ва он дар эҳсосоту хотираи мардум нақш бастааст, инъикос менамоянд. Чанде дигар аз ин номҳо ифодагари покию иффати занон ва ё орзуву омоли онҳо ҷиҳати ёфтани фарзанд буда, характери ахлоқӣ – тарбиявӣ мегиранд. Як идда топонимҳои ин гурӯҳ ҳодисаҳои

табииеро ифода кардаанд, ки дар тафаккури мардум бо образи занон алоқаманд мебошанд.

Дар номгузории аксари маҳаллу минтақаҳои Тоҷикистон номи занро таърихан танҳо дар робита бо воқеоти хеле пуртаъсиру аксуламали бузургдошта ба забон меовардаанд. Чунин анъана ба психологияву фарҳанг ва суннатхои қадимии халқҳои Осиёи Миёна робитаи ногусастанӣ дорад.

Ҳамин тавр, агар аз як ҷониб омӯзишу таҳқиқи ҳамаҷонибаи ин падидаи иҷтимоию забоншиносӣ барои равшанӣ андохтан ба ҷанбаҳои тозаэҷод ва омӯхтанашудаи сотсиолингвистика - лингвистикаи гендерӣ мусоидат намояд, аз ҷониби дигар, барои маълум кардани заминаҳои психолингвистии проблема дар ҷомеа кӯмаки амалӣ мерасонад. Аз ин ҷиҳат зикр намудани андешаҳои муҳаққиқи варзидаи забоншиносии иҷтимоии асри гузаштаи аврупоӣ Гералд Эпштейн бамаврид аст, ки гуфтааст: «Ягон ҷанбаи ҳаёти иҷтимоии ҷомеа аз тафаккури мутаззод (фарқкунанда), ки тамоми воқеиятро ба категорияҳои «занона» ва «мардона» ҷудо менамоянд, орӣ нест» [6, 15].

**Адабиёт:**


1. Кравченко, А. И. Социология [Текст]. – М.- 2001.
2. Карамшоев, Д. Категория родов в памирских языках [Текст]. – Душанбе, 1978.
3. Вейнингер, О. Пол и характер [Текст]. – М.: 1968.
4. Додихудоев, Р. Х., Герценберг Л. Г. Таърихи забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1988.
5. Lakoff, Robin. Language and women’s Place // Language in Society, 1973.- N 2.- P. 45-79.
6. Kristeva J. Polilogue. P., 1977. P. 20-21.

## САНЪАТИ СУХАН ДАР РАВАНДИ ТАРҶУМА

***Соҳибназарова Ҳавасмоҳ Тиллоевна*** *- н.и.ф., дотсент, мудири кафедраи назария ва амалияи тарҷумаи Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел. (+992 37) 2325000; 2325003.*

Мақолаи мазкур ба махсусияти санъати истиора ва мақоми он дар осори бадеии адабиёти тоҷик ва англис бахшида шудааст. Муаллиф оид ба воситаҳои ин санъат дар мисоли ду адабиёт бо далелҳои мисолҳои мушаххас асосҳои назариявии онҳоро баён кардааст.

***Калидвожаҳо:*** *истиора, матни бадеӣ, асар, махсусият, тарҷума, эҳсосот, аслӣ, гайриаслӣ.*

## ИССКУСТВО РЕЧИ В ПРОЦЕССЕ ПЕРЕВОДА

***Сохибназарова Хавасмох Тиллоевна*** *- к.ф.н., заведующий кафедрой теории и практики перевода Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992)93-700-04-37.*

Данная статья посвящена особенностям метафора и их значимости в таджикской и английской художественной литературе. Автором проведено исследование данных художественных средств на примере двух литератур, где теоретические основы, которых аргументированы конкретными примерами.

***Ключевые слова:*** *метафора, художественный текст, произведение, особенность, перевод, эмоция, естественный.*

## THE ART OF SPEECH IN PROSSES OF TRANSLATION

***Sohibnazariva Havasmoh Tilloevna*** *– candidate of philology, head of Theory and Practice of Translation chair of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 93-700-04-37*

The article deals with the features of a metaphor and its place in Tajik and English works of art. The author conducted a research the art of literature in it. The theoretical views of the author also are supported by concrete examples.

***Keywords:*** *metaphor, literary work, work, feature, translation, emotion, natural, unnatural.*

Офаридан ва дарк кардани як забони шоирона дар замони муосир ва рӯ овардан ба санъатҳои бадеии волои он муассир мебошад. Ҳиссиётҳои адиб, асосан бо сабки забон ифода меёбанд ва он ба шунаванда метавонад таъсири амиқу дақиқ расонида, боиси шевою равон ва ҷаззоб гардидани нутқи инсон гардад.

Дар ҳама давру замон адибон ҳиссиёт ва ҳаяҷони худро ба таври гуногун баён карда, ҳолатҳои рӯҳии худро дар асарҳояшон барои офаридани симои муайяну мушаххас ба таври гуногун ифода менамоянд ва онро санъати бадеӣ меноманд, ки истиора низ аз ҷумлаи онҳост.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар осори шоирону нависандагон истиора ба таври васеъ истифода бурда шудааст.

Аз ҷумла, дар китоби «Санъати сухан»-и Т. Зеҳнӣ истиора чунин маънидод шудааст: «Як намуди маҷоз буда, ба ҷои як калима истифода шудани калимаи дигар мебошад» [3, 83].

Омӯзиши истиора диққати бисёре аз забоншиносон, аз ҷумла, Арутюнова Н.Д., Бессорабова Н.Д., Ефимов А.И., Чудинов А.П., Харченко В.К. ва дигаронро ба худ ҷалб намудааст.

Истиора на танҳо дар нутқи шифоҳӣ, балки дар нутқи хаттӣ низ ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Истиораро асосан дар адабиёти бадеӣ дар порчаҳои назмӣ ва насрӣ истифода мебаранд.

Дар «Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ» истиора ба маънои «кор фармудани калима дар ғайри маънии аслии худаш барои зебо ва пуртаъсир шудани сухан» [5, 562] омадааст.

Истиораҳои шинаму зебо метавонанд шунавандаро мафтун намуда, барои минбаъд офаридани тасвирҳои рангину зебо кӯмак расонанд.

Истиора яке аз воситаҳои муҳимтарини ифода барои фарқи ҳиссиёту ҳаяҷон, ҳисси зебоипарастӣ, шеваҳои ахлоқиву маънавии инсонро дар зиндагӣ тасвир намудан истифода мешавад.

Аз нуқтаи назари забоншиносӣ, истиора ҳамчун василаи дарки як доираи мафҳуми баёншуда аз лиҳози доираи мафҳуми дигар мушаххас шудааст, яъне «дар истиора дар асоси монандии ду ҳодиса калимае ба худ маънои маҷозӣ мегирад» [3, 83], ки инро дар ҳар ду забон мушоҳида кардан мумкин аст.

Санъати истиора аз нигоҳи жанру услуб ба санъати ташбеҳ шабоҳат дорад, вале дар байни ин ду санъати бадеӣ тафовут дида мешавад, чунки «дар истиора ташбеҳшаванда зикр намеёбад, балки танҳо ташбеҳкунанда номбар мешавад» [3, 83]: моҳи ман, сарви ман, хуршедсифат, дастони тиллоӣ ва амсоли инҳо. Масалан:

Меҳмонон розӣ шуданд ва як ***ҷавонзани нозукниҳоли тотор*** бо ***шавҳари монанди кундаи ҷувоз нобурида***, вале чолоки худ бархоста, ба хондану рақсидан даромад (Р. Ҷалил).

Дар ҷумлаи мазкур ибораи ***ҷавонзани нозукниҳоли тотор*** истиора аст, чунки «ҷавонзани нозукниҳол» ба ҷои «ҷавонзани нафис» омадааст ва ибораи дигар ***шавҳари монанди кундаи ҷувоз нобурида***, ташбеҳ мебошад, чунки «шавҳар» ба «кундаи ҷувози нобурида» монанд (ташбеҳ) карда шудааст.

Мисоли дигар:

Сабо, ба лутф бигӯ он ***гизоли раъноро***,
Ки сар ба кӯҳу биёбон ту додаӣ моро…

Дар байти мазкур ибораи ***гизоли раъно*** истиора буда, киноя аз ёри зебост.

Дар забони англисӣ низ айнан ҳамин чизро мушоҳида кардан мумкин аст: *an eye of heaven – офтоб*, *leg of a chair – пояи курсӣ, head of a nail – сари нохун* ва амсоли инҳо.

Ё худ:

I would follow her through the sultry fields at noon, and hear the low tones of her ***sweet voice*** in the moonlight evening walk.

Дар ин ҷумла ибораи ***sweet voice*** ҳамчун истиора истифода шуда, маънои *«овози ширин»*-ро медиҳад, ки ба ҷои *«овози хуш»* омадааст.

Истиораҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба ду гурӯҳ: аслӣ ва ғайриаслӣ ҷудо мешаванд:

Дар истиораҳои аслӣ нигоҳи эҷодии адиб назар ба истиораҳои рӯзмарра дақиқтар набошад ҳам, дар маъно муассиранд:

Бар сари он ***сарви сарандоз*** як сарандози шоҳии сафед буд, ки ***мӯйи сиёҳи дарози диловези*** ӯро сар то по мепӯшид ва маълум буд, ки ӯ ин гуна сарандозро барои ҳамранг кардани тамоми баданаш бо маҳтоб ва пинҳон доштани худ аз рақиби нохалафи эҳтимолӣ ба сар гирифта буд (С. Айнӣ).

Дар ҷумлаи мазкур ду истиора мушоҳида карда мешавад. Истиораи якум ***сарви сарандоз,*** истиораи сода буда, киноя аз ёри баландқомат аст. Дар қисмати дуюми ҷумла ***мӯйи сиёҳи дарози диловез*** аз мӯйи сиёҳи дарози зебо шаҳодат медиҳад.

Мисоли дигар:

«Бо шунидани ин ***суханҳои меҳрангез*** ишқи ман ба он духтари волоназар яке бар сад афзуда, ҳаяҷони қалби маро ба ҷодае расонда буд…(С. Айнӣ).

Дар ҷумлаи мазкур ***суханҳои меҳрангез*** истиора буда, киноя аз суханҳои латифу ҷаззоб аст, ки муаллиф онро барои ҷолиб гардидани нутқ истифода кардааст.

Дар забони англисӣ мисоли зеринро дида мебароем:

And winds are rude in ***Biscay's sleepless bay*** (G. Byron).

Дар ҷумлаи мазкур сифати *Biscay's sleepless bay* чун истиора ифода шудааст, ки дорои ду мафҳум - «*бехоб, бедорхобӣ, ҳушёр*» ва «*ноором, нороҳат, беқарор*» мебошад. Ин мисолҳоро метавон дар шакли «*оби пурталотуми халиҷ*» тарҷума кард. Ба василаи дигар, ин мафҳум чун «*оби беқарори халиҷ*» тарҷума шудааст, ки ин бешубҳа истиора аст.

Мисоли дигар: Perhaps they thought I was ***a wild man*** myself…(D.Defoe).

Дар ин ҷумла истиора ба вазифаи сифати *a wild man* ифода шудааст, ки дорои мафҳумҳои - «*ваҳшӣ, ёбоӣ, сӯр*» аст. Яъне ибораи мазкурро «*марди ваҳшӣ*» тарҷума кардан мумкин аст.

Истиораҳои ғайриаслӣ истиораҳое мебошанд, ки адиб тавассути онҳо паҳлӯҳои воқеии нав ва гуногунро ворид менамояд. Гарчанде ин намуди санъат аз адиб вобастагии комил дошта бошад ҳам, он қадар маъмул нест, чунки он мафҳуме, ки адиб меофарад, ба воқеият он қадар наздикӣ надорад. Масалан:

Чунки ин як ***кишти шӯхи беор*** аст ва бисьёр нигоҳубинро талаб намекунад (С. Айнӣ).

Як шаб ҳаво соф буд, ***сармои тунди тирамоҳӣ*** ба бадани кас монанди бигизи дар оташ тафсида сӯзиш кунонида мехалид (С. Айнӣ).

Дар ҷумлаҳои боло *кишти шӯхи беор, сармои тунди тирамоҳӣ* истиора мебошанд. Дар ҷумлаи якум ***кишти шӯхи беор*** истиораи мураккаб маҳсуб ёфта, аз якчанд калима иборат аст ва дар ҷумлаи дуюм ибораи ***сармои тунди тирамоҳӣ*** вазифаи истиораро иҷро намудааст:

Дар забони англисӣ низ ба чунин ҷумлаҳо вохӯрдан мумкин аст:

One beautiful night, when they had taken a longer walk than was customary with them: for the day had been unusually warm, and there was ***a brilliant moon***, and ***a light wind*** had sprung up, which was unusually refreshing (CH. Dickens).

Дар ҷумлаи мазкур ***brilliant moon*** ва ***a light wind*** ҳамчун истиора истифода бурда шудааст. Аслан ин намуди истиораҳо ғайриаслианд, чунки ба воқеият он қадар наздикӣ надоранд, яъне моҳ *алмосӣ* ва шамол *равшан* намешавад. Тарҷумаи ин гуна санъати бадеӣ дар ҷумлаҳои мавриди назар ба худи тарҷумон вобастагӣ дорад. Дар айни ҳол дар ин ҷумлаҳо онҳоро метавон бо мафҳумҳои «*моҳи мунир» (тобон)* ва «*шамоли форам»* тарҷума кард.

Таҳлили ин ҷумлаҳо нишон медиҳад, ки ҳангоми тарҷумаи истиора дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ як қатор хусусиятҳои умумӣ ва фарққунанда мавҷуд будааст, ки ба инобат гирифтани чунин вижагиҳо ҳатмист.

Аз таҳлили мисолҳои мазкур ба хулосае омадан мумкин аст, ки на дар ҳама ҳолат истиораҳоро ба таври аслӣ ба дигар забонҳо тарҷума кардан мумкин аст. Хусусиятҳои грамматикии интиқоли санъатҳои бадеӣ ба таври махсус сурат мегирад ва барои амалӣ намудани тарҷумаи бадеӣ на танҳо матни тарҷумашударо ба меъёрҳои матни асл мутобиқ кардан зарур аст, балки услуби гӯяндаро, ки дар мадди аввал бо воситаҳои гуногун амалӣ мегардад, интиқол додан мумкин аст.

Мавриди зикр аст, ки муодил доштани истиораҳо дар ҷумла он қадар муҳим набошад ҳам, онҳо бояд дуруст интиқол ёбанд. Дар сурати дуруст тарҷума шудани санъатҳои бадеӣ ҷаззобияти онҳо дар асари тарҷумашуда мушоҳида карда мешавад. Онҳо дар матнҳои расмӣ-коргузорӣ кам истифода бурда шуда, дар мантҳои бадеӣ (манзум ва мансур) ба таври фаровон истифода мешаванд. Муаллифони мақолаҳои илмӣ-оммавӣ истиораҳоро бо мақсади дастрас шудани масъалаҳои мазкур ба хонанда истифода мебаранд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истиораҳо ба таври васеъ истифода шуда, бо вижагиҳои худ дар адабиёти тоҷику англис ҷойи муайяни худро доранд.

Хусусиятҳои асосии истиора дар чорчӯбаи матнҳои бадеӣ аз дигар матнҳо ба куллӣ фарқ мекунанд. Дар мисоли истиораҳо муаллиф метавонад тамоми ҳиссиёти эстетикӣ ва эҳсосоти худро пурра ва мукаммал офарад ва ин барои ҷалби диққати хонанда таъсири мусбат мерасонад.

Ҳамчунин, истиора ба ҷаҳони бадеии муаллиф ба ғайр аз маъно ба воситаи образҳои ҳиссӣ таъсире мебахшад, ки онро ба хонанда наздик месозад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки роҷеъ ба истиораҳои забони англисӣ муҳаққиқ ва мутарҷими британиёӣ П. Нюмарк ақидаҳои ҷолиби худро иброз намудааст. Мавсуф дар рисолаи хеш «Давраи омӯзиши фунунии тарҷума» аз хусуси моҳияти истиора дар забон (асосан дар назм) сухан ронда, навъи онҳоро бо мисолҳои гуногун шарҳу эзоҳ медиҳад. Аз ҷумла, муаллиф ин навъи воситаи тасвири бадеиро ба «истиораҳои мурда, клешаӣ (қолабӣ), меъёрӣ, иқтибосӣ, ҷадид ва ибтикорӣ (вижагиҳои фардии нависанда ва нигоҳи ӯ ба зиндагӣ)» [8] ҷудо месозад. Ҳар яки он хусусияти хоси худро доро мебошанд ва баррасию пажӯҳиши ин масъала тадқиқоти алоҳидаро талаб менамояд.

**Адабиёт:**

1. Арнолд, И.В. Стилистика современный английский язык: Учебник для вузов/ И.В. Арнолд [Текст].-М.: Наука, 2002.-384 с.
2. Аширбекова, В.И. Проблемы и аспекты перевода стилистических приемов [Текст].- М.,2012. 145 с.
3. Зеҳнӣ, Т. Санъати сухан /Т. Зеҳнӣ [Матн]. -Душанбе: Адиб, 2007. - 400 с.
4. Ковексес, З. Истиора: Муаррифии амалӣ [Матн // Матбуоти Донишгоҳи Оксфорд -2002.- С. 4-19.
5. Назарзода, С., Сангинов А. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ /С. Назарзода, А. Сангинов [Матн]. -Душанбе, 2008.-949 с.
6. Стин, Г. Дарки истиора дар адабиёт. Як рӯйдоди таҷрибавӣ / Г. Стин - Лонгман [Матн]. - Душанбе, 1994. - С. 10-18.
7. Шенкелберг, М. Истиора ва маҷози мурсал дар мафҳуми эҳсосотии дар фарҳангҳои мухталиф/ М. Шенкелберг [Матн].- Берлин,2004.
8. Newmark, P. The translation of metaphor/ P. Newmark.-N.Y.1998.-106 p.

# О НЕСВОБОДНЫХ СЛОВОСОЧЕТАНИЯХ И ГРАММАТИЧЕСКОМ ЧЛЕНЕНИИ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

***Мирзоева Гулджахон Халиловна*** *- старший преподаватель кафедры общего языкознания и сопоставительной типологии языков факультета русской филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, г.Душанбе, 104 мкр, ул. Тунис 1\5, кв. № 3, тел: 901882255, e-mail: mipsoeva.guljahon @mail.ru*

В данной статье речь идёт о несвободных словосочетаниях и грамматическом членении предложений, также рассматривается вопрос о субстантивно-атрибутивных сочетаниях, сочетаниях с комплетивными отношениями в предложениях и союзно – соотносительно связанных сочетаниях; роль подчинительных союзов в словосочетаниях. По мнению автора, современный урок русского языка в условиях билингвизма требует серьёзного подхода и комплексного изучения всех грамматических особенностей.

***Ключевые слова:*** *билингвизм, атрибутивность, конструктивный подход, комплетивные отношения, субстантив.*

# ДАР БОРАИ ИБОРАҲОИ ОЗОД ВА БА ҚИСМҲОИ ГРАММАТИКӢ ТАҚСИМ ШУДАНИ ҚИСМҲОИ КАЛИМАҲО ДАР ЗАБОНИ РУСӢ

***Мирзоева Гулҷаҳон Халиловна*** *– муаллими калони кафедраи забоншиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии забонҳои факултети филологияи руси Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, ш. Душанбе, 104 мкр, кӯчаи Тунис 1\5, х. № 3, тел: 901882255, e-mail: mipsoeva.guljahon @mail.ru*

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи ибораҳои рехта ё худ воҳидҳои алоҳидаи фразеологӣ ва ба қисмҳои грамматикӣ тақсим шудани ҷумлаҳо сухан меравад. Муаллиф асосан масъалаҳои исмию сифатии ибораҳо, ҷумлаҳои пайвандакдор ва ибораҳое, ки тартиби сохтори фразеологӣ доранд ва мазмуни ҷумлаҳоро пурра мекунанд, мавриди баррасӣ қарор додааст.

Ба ақидаи муаллиф таълими забони русӣ дар шароити бисёрзабонӣ муносибати ҷиддӣ ва омӯзиши комплексии тамоми хусусиятҳои грамматикиро тақозо менамояд.

***Калидвожаҳо:*** *бисёрзабонӣ (билингвизм), муайянкунандагӣ (атрибутивность), таъсири сохторию тартибӣ (конструктивный поход), муносибатҳои грамматикӣ оид ба пурра намудани мазмун (комплетивные отношения), ба исм мубаддал гаштани сифат (субстантивация).*

# THE CONSTRAINED OF WOND COMBINATIONS AND GRAMMAR BENISION OF SENTENCES IN RUSSIAN LANGUAGE

***Mirzoeva Guljahon Khalilovna*** *- senior lecturer of chair of General Linguistics and Comparative Typology of Languages of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, Dushanbe, 104 distr., 5/3 Tunis str.,phone: 901882255, e-mail: mipsoeva.guljahon@mail.ru*

The article considers non-free phrases and grammar division of the sentence. Here is the question of the substantive-attribute combinations. The role of subordinating conjungtions in combinatios.Modern Russian language lesson bilingualism (multilingualism) requires seriously approach and a comrihendsive studi of all the grammatical features.

***Kaevords:*** *Bilingualism, comprehensiv, attribute, substantive.*

Вопросы грамматического членения, другими словами, функционального членения предложений всегда остаются в центре внимания не только с точки зрения теоретического осмысления организации предложения, но и в плане практики синтаксического разбора. Синтаксический разбор занимает определённое место в практике преподавания русского языка, поэтому вполне естественно, что принципы выделения членов предложения приобретают большую актуальность.

На современном этапе в сфере преподавания русского языка предпринимаются преждевременные попытки отказаться от синтаксического членения в пользу выделения минимальных структурных схем в виду адекватности грамматического членения предложения логическому членению суждения, тем не менее, переоценить значение этого вида анализа предложения довольно трудно: для познания структурного и семантического строения предложения синтаксический анализ - важный вид работы для всех преподавателей филологической структуры лингвистических вузов и средних школ.

Практика синтаксического разбора предложения нередко осложняется наличием в его составе целого ряда конструкций словосочетательного и предложенческого характера, выступающих в качестве единого функционального элемента, то есть члена предложения. Подобные сочетания в лингвистической литературе обозначаются и характеризуются неоднозначно: либо как семантически связанные, либо как синтаксически неделимые, либо как функционально несвободные. В условиях билингвизма отсутствие терминологической стабильности – следствие прежде всего многогранности языковой природы этих сочетаний: их связанность цельность проявляются не только на уровне смысловой спаянности, но и на уровне функционально-грамматической неделимости. Мы считаем, что прямым следствием такой «разноликости» неделимых сочетаний представляется также отсутствие единой более или менее общепринятой их классификации.

В рамках небольшой статьи мы не можем проследить становление тех или иных классификационных схем. Все существующие критерии страдают либо односторонностью (учитывают одну сторону характеризуемого явления), либо неоднородностью (смешиваются разные семантические, структурные признаки) либо неразграничением разных языковых уровней функционирования этих сочетаний- уровни словосочетания и предложения.

В целом связанными (неделимыми, несвободными, нечленимыми) мы можем условно назвать все конструктивные элементы, которые так или иначе выступают в качестве одного цельного члена предложения независимо от количества составных частей.

Работая с студентами, закончившими национальные школы мы можем сделать вывод, как они усвоили особенности грамматических значений слов и словосочетаний на родном языке. В ТГИЯ имени С. Улугзода учатся студенты,

выпускники не только таджикских школ, но и узбекских, туркменских и киргизских. Мы должны найти конструктивный подход, для того чтобы донести до них суть, особенность и значение словосочетаний грамматически обособленных конструкций при помощи предоставления специальных примеров:

1. Верёвка была длиною почти во всю комнату. ( А. С. Пушкин).
2. Много вёрст в походах пройдено по земле и по воде…(В. М Исаковский).
3. Утончённый вкус не удовольствовался бы этими тяжёлыми неграциозными стульями красного цвета, шаткими этажерками.
4. Обычно в конце сентября на Кубани устанавливается хорошая погода (Бабаевский С).
5. Звуки были торжественные и отсчитывали время с точностью метронома (К. Г. Паустовский).

Отметим, что связанность и цельность выделенных и подобных элементов проявляются в разных синтаксических уровнях: на уровне предложения или на уровне словосочетания.

1.На словосочетательном (номинативном) уровне выделяются, прежде всего типы несвободных сочетаний:

а) субстантивно – атрибувные сочетания:

Человек огромной энергии, машина повышенной манёвренности, ткань цвета кофе с молоком, футболист с травмированной ногой, дорога от Москвы до Ленинграда и прочие подобного типа словосочетаний.

б). глагольно – обстоятельственные словосочетания:

Петь тихим голосом, идти быстрыми шагами, смотреть холодным взглядом, ходить взад и вперёд, действовать варварскими способами.

При классификации этих сочетаний учитываются межкомпонентные смысловые отношения. Первая группа характеризуется определительными отношениями между именем существительным (деталь) и последующим сочетанием (небольших размеров). Последнее как раз выступает в качестве связанного элемента по отношению к имени. Такие же отношения характерны и для конструкций второй группы, в которых содержание глагольного элемента (смотреть) раскрывается единством частей обстоятельственного элемента (холодным взглядом). В предложении соответственно атрибутивный элемент выступает как несогласованное определение, а обстоятельственный - как обстоятельство.

В) сочетания с комплетивными отношениями: (это отношения обязательного смыслового восполнения).

Среди них выделяются:

а) Количественно-именные сочетания; много книг, несколько зданий, стая птиц, толпа людей, десять дней, оба берега, немного песка…

Эти словосочетания занимают особое место среди конструкций третьей группы. Характеризуются они «автономностью» функционирования, то есть связанность количественно- именных сочетаний проявляется не только по отношению к какому-либо определённому элементу (как, например, в предыдущих случаях). Сравним: несколько книг- купить (несколько книг).

На ярмарке было выставлено несколько книг. На собрание пришло только половина гремяченцев (Шолохов М. А).

б). Сочетания с фазисно–выделительными элементами: начало октября, конец работы, конец декабря…

Эти конструкции в предложении выступают чаще в предложно –падежных формах, например: Люблю грозу в начале мая, а теперь сравним: Конец августа и начало сентября - самое интересное в тайге (Пришвин. М)

2. На уровне коммуникативных единиц (предложений) выделяются следующие разновидности связанных текстов:

1. Местоимённо–субстантивные сочетания: Сам иноземный инженер подивился такой, никогда им невиданной тактике ( Н. В. Гоголь). Всё поле боя было сплошь изрыто снарядами (М. С. Бубеннов). Каждый день строителей был уплотнён до отказа (В. Ажаев). Лошадёнка его засунула голову по самые уши в торбу с овсом…(К Паустовский).

К этой группе в определённом смысле можно отнести следующие субстантивно- адъективные конструкции: Смелый человек находит там, где робкий теряет (Пословица). Страсть сколько вашего брата , партизанов, около богатого человека трётся (А. П. Чехов). С каждым днём Мишка работал всё менее охотно, курил, размышлял о чём – то своём (М. А . Шолохов).

В этих случаях, видимо, следует говорить об асемантизации, одного из компонентов таких сочетаний (либо о некоторой степени ослабления семантики какого-либо компонента).

2. Союзно-соотносительные связанные сочетания.

Иными словами их следовало бы называть сочетаниями со значением логических оппозиций, пропорциональности, альтернативы и прочее. Внешне эти конструкции оформляются чисто синтаксически, то есть функционированием в их составе двойных подчинительных союзов типа чем…, тем; если…, то; хотя…, но и т. п: 1. И рыдала она чем дальше, тем сильнее; 2.Боюсь , что это хоть и восходящая, но до отчаяния бесплодная звезда ( Леонов ).

Речь идёт о тех сочетаниях, в которых стержневое слово поясняется комплексом из двух противопоставленных компонентов. К тому же слова эти противопоставлены не только по смыслу, не только на уровне семантики, но и синтаксически- с помощью союзных средств связи. Рассмотрим это на основе примеров:

1. Но я голодом бы заморил от посвящения, не сумевших за двести лет привить народу чувство, если не блогодарности то хотя бы справедливости к безгласному зелёному другу. (Л Леонов).

2. При богатстве современного содержания и обыкновенный талант чем дальше тем больше крепнет (В. Г. Белинский).

Сочетания этого типа особому рассмотрению не подвергались, в силу чего остаётся нераскрытой их синтаксическая природа, хотя в языковой практике они используются не так уж редко.

Обычно их рассматривают в качестве свободных многочленных построений. Однако, на наш взгляд, для подобной характеристики нет достаточных оснований.

Объект нашего анализа характеризуется, прежде всего, тем, что он формируется в структуре предложения: союзно-оформленная квалификационная часть языковой самостоятельностью не обладает, в изолированном употреблении она лишена функции номинации. К тому же между элементами названной части словосочетания (чем дольше, тем сильнее; …если не от восторга, то удовлетворения) устанавливается синтаксическая связь иной природы, чем классическая подчинительная, так как тут элементы блока не субординированы, они структурно равнозначны, равноправны, и поэтому синтаксическим приоритетом в пояснении стержневого компонента ни один из них не обладает.

Подчинительные союзы создают в этих словосочетаниях синтаксические отношения взаимной предполагаемости элементов блока. Двойные подчинительные союзы противопоставляют эти два элемента, которые не исключают, а дополняют друг друга. Например: Князь, если не с особенным удивлением, то с чрезвычайным вниманием и любопытством следил за своим гостем (Ф.М. Достоевский). Старцев книжный и Старцев экранный - люди разных биографий и с характерами, чем далее, тем всё более несхожими.

Компоненты словосочетаний указанного типа на функциональном уровне, как правило, квалифицируются как однородные. При этом многие, видимо, руководствуются тем, что компоненты связанного блока в некоторых случаях допускают взаимозаменяемость: чувство благодарности - чувство справедливости. Представляется, что в подобных случаях говорить об однородности частей, входящих в логико-смысловую оппозицию, довольно трудно. В пользу последнего утверждения говорят следующие аргументы:

а) значение цельного, единого словосочетания не может быть сведено к сумме значений двух тесно противопоставленных друг к другу единиц или же считаться адекватным значению сочинительного сочетания (чувство благодарности и справедливости);

б) подчинительные союзы, как известно, не являются характерными выразителями сочинительных отношений и тем самым формальными показателями функциональной однородности. Вводом подчинительных союзов, наоборот, достигается максимальное противопоставление зависимых компонентов друг другу;

в) общеизвестно, что однородные компоненты (будь они непредикативные или предикативные единицы) характеризуются свободной связью и отношениями равнозначности по отношению к стержневому компоненту.

Таким образом, попытки отождествлять отношения, существующие между однородными членами предложения и между компонентами сочетаний типа чем дальше, тем интенсивнее (работать чем дальше, тем интенсивнее), которые вводятся разнофункциональными союзными элементами, по крайней мере лишены логики.

Тут и проходит граница между однородностью синтаксических элементов и весьма отличного от него по природе явления логико - смысловой взаимопредполагаемости элементов. Жестокая обязательность компонентов таких сочетаний не только по отношению к определяемому слову, но и друг к другу квалифицирует эти конструкции как цельный, нечленимый элемент с единой функцией.

Всё сказанное даёт основание признать подобные сочетания в качестве разновидности неделимых связанных конструкций и позволяет нам сделать вывод о том, что классификационные схемы так называемых свободных словосочетаний не охватывают всего многообразия существующих в русском языке единиц. Относительно их терминологической характеристики, то необходимо заметить; понятие синтаксической и (функциональной) неделимости сочетаний - общее для всех типов. Функциональная связанность появляется, прежде всего, на уровне членов предложения, т. е. все подобные сочетания должны быть рассмотрены как один функциональный элемент-член предложения. Поэтому нет логики в противопоставлении функционально, лексически, семантико - структурно связанных словосочетаний. Другими словами функционально синтаксическая неделимость – прямое следствие структурной и семантической спаянности элементов в составе этих сочетаний.

Структурно семантическая спаянность, таким образом, являет собой обязательное условие.

Для конкретного ознакомления с этими особенностями мы можем привести разнообразные примеры из произведений художественной литературы, в которых можно встретить несвободные словосочетания и особенности грамматических членений в русском языке.

Тип упражнения; выделить связанные (неделимые) сочетания в следующих предложениях и определить, какими членами предложения они являются.

1.Весь воздух вокруг был полон влажного блеска (К. Паустовский). 2. Недавние идеальные люди превратились в буржуа (Д. Н. Мамин Сибиряк). 3. Рядом с пароходом бежала стая дельфинов (А. И Куприн). 4. Земля - место тесное. ( М.Горький). 5. Десятки мальчишек плавали около лодки (К. Г Паустовский) 6. Опять почувствовалось что – то не всегдашнее (В. Арсеньев) 7. И, наконец,… Исаев допускал возможность «промежуточной связи завербованного дипломата с иностранной разведкой - через соплеменников, которые - чем дальше, тем больше - начали захаживать в посольство (Ю. Семёнов). 8. Идут женщины с возбуждёнными лицами (М. Горький). 9. Что-то острое режущей змейкой прошло вдоль спины. (С. П. Сергеев - Ценский).10. Одна сестра умерла от тифа, другая рассорилась с отцом и поступила в гувернантки к богатому купцу (Д. Н. Мамин - Сибиряк). 11. Само место обязывало к тишине и благочинию (А. П. Чехов). 12. Стремление к чуду, жажда к чуду проходит через всю русскую историю (И. А. Куприн). 13. На нём было коротенькое пальто бронзового цвета (И. С.Тургенев).

Такие типы упражнений всегда влияют на эффективность самообразования педагогов филологических структур и могут быть полезны в системе преподавания и обучения русской грамматике.

**Литература:**

1. Современный русский язык [Текст] /Под ред. М.А. Старкова.- М., 1961.- 120 с.

2. Самый полный курс русского языка[Текст] /Под ред. Н. В. Адамчик. - Минск. 2007 г.

3. Грамматика современного русского литературного языка [Текст]. - М., 1970. Том 2.- С. 22- 31, 134-136.

4. Городилова, Г. Г., Ефимова И. С., Ецкова Э. М.Русский язык: Корректировочный курс. [Текст].- М., 2000.- 127 с.

5. Сборник упражнений по морфологии[Текст] / Под ред Г. И Емельяновой, Л. Д. Осипова.- М., 1981.

6. Сборник упражнений по современному русскому языку [Текст] /Под ред. С. Г. Ильенко.- М.: Просвещение, 1986. - 123 с.

# МОНОЛИНГВИЗМ, БИЛИНГВИЗМ ВА МУЛТИЛИНГВИЗМ ДАР ХИЗМАТИ ДАВЛАТӢ

***Ҷумъаева Мусаддас Тухтамуродовна*** *– муаллими калони кафедраи забонҳои Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, тел.: 935002577, e-mail: jmusaddas@gmail.com*

Дар мақола сухан дар бораи муҳимияти монолингвизм, билингвизм ва мултилингвизм дар идоракунии давлатӣ ва фаъолияти касбии хизматчиёни давлатӣ меравад.

***Калидвожаҳо:*** *забони давлатӣ, монолингвизм, билингвизм, мултилингвизм, идоракунии давлатӣ, хизмати давлатӣ.*

# МОНОЛИНГВИЗМ, БИЛИНГВИЗМ И МУЛЬТИЛИНГВИЗМ В СФЕРЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ

***Ҷумъаева Мусаддас Тухтамуродовна*** *– старший преподаватель кафедры языков Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, тел.: 935002577, e-mail: jmusaddas@gmail.com*

В статье описывается важность использования монолингвизма, билингвизма и мультилингвизма в государственном управлении и в профессиональной деятельности государственных служащих.

***Ключевые слова:*** *язык, государственный язык, монолингвизм, билингвизм, мультилингвизм, государственное управление, государственная служба.*

# MONOLINGVISM, BILINGVISM AND MULTILINGVISM IN MILITARY SERVICE

***Jum'aeva Musaddas Tukhtamurodovna*** *– senior lecturer of chair of Languages of the Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, phone: 935002577, e-mail: jmusaddas@gmail.com*

The article discusses the importance of monolingusm, bilinguism and multilinguism in spheres of public administration and in professional activities of the administrative workers.

***Keywords****: language, monolingual, bilingual, public administration, multilinguism*

***Забон омили асосии давлат аст, ин аст, ки забон ва давлату миллат дар паноҳи якдигаранд.***

***(Эмомалӣ Раҳмон)***

Забони тоҷикӣ ҳамчун омили муҳими пойдории миллат ва давлатдории миллӣ аз ҷониби давлат ҳимоя ва нигаҳдорӣ мешавад. Аз ин рӯ, сиёсати давлат дар бораи забон ҳамчун ҷузъи ҷудонопазири сиёсати давлатӣ дар таъмини рушди бомароми забони давлатӣ ва забонҳои дигари ҷумҳурӣ равона шудааст. Забони тоҷикӣ дар марҳилаи нави муносибатҳои иҷтимоӣ дар мақоми забони

давлатӣ дар таҳкими давлату давлатдории миллӣ ва таъмини рушди босуботи иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангӣ нақши муҳим дорад.

Забони тоҷикӣ ҳамчун забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайси забони муошираты байни миллатҳо ва халқиятҳои сокини ҷумҳурӣ низ истифода мешавад. Ин забон дар муносибатҳои расмии шифоҳӣ ва хаттӣ, дар фаъолияти мақомоти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия, судӣ, дар соҳаҳои илму маориф, техника, технология, фарҳанг, воситаҳои ахбори омма, иттилоот ва дигар бахшҳои коммуникатсия ба кор меравад.

Офаранда ва нигаҳбони забон халқ аст. Аммо дар рушду пойдории он шахсиятҳои фарҳангӣ, аз қабили шоирон, нависандагон, олимон ва чеҳраҳои сиёсӣ, аз қабили пешвоёну роҳбарони олирутба ва сарварони давлатҳо саҳм мегузоранд.

Масъалаи забон дар барномаи сиёсати фарҳангии Сарвари давлат ҳанӯз аз соли 1994 – аз ибтидои ба маснади президентӣ интихоб гардидани ӯ мавқеи муҳим пайдо кард. Агар баъзе нуктаҳои ин масъала бори нахуст дар суханронии Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар таҷлили Рӯзи забон - 22 июли соли 1996 ба таври фишурда матраҳ гардида бошанд, дар мулоқоти ҳамасолаи Пешвои миллат бо аҳли зиё, бо занон ва ҷавонон вусъат ёфтаанд.

Аз ин ҷост, ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ -Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии худ 22 июли соли 1996 дар Рӯзи забон таъкидан изҳор намуд, ки: «Забон ва давлату миллат дар паноҳи якдигаранд». Мисоли яке аз чунин ифодаи ғамхорӣ ва ҳусни таваҷҷуҳи Пешвои миллат фармони ба тавсибрасида аз 26 июли соли 2007 дар бораи бузургдошти Соли забони тоҷикӣ ва қабули қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 сентябри соли 2007 дар хусуси тасдиқи чорабиниҳои ҳукумат дар ин замина мебошад. Тавре, ки Сарвари давлат дар суханрониашон қайд намудаанд: «Мо бояд талош намоем, ки забони тоҷикӣ ҳамеша ҳамин гуна нуфузу мақом дошта, асолати худро ҳифз ва ба халқи азизамон хизмат намояд» [1].

Бо назардошти ин гуфтаҳо, дар замони муосир дар самти сиёсат, иқтисодиёт, фарҳанг ва идоракунии давлатӣ тағйироти зиёде ба мушоҳида мерасад, ки ин дар забон, аз ҷумла, дар доираи истилоҳоти маълум дар соҳаи идоракунии давлатӣ инъикос мегардад.

Бо назардошти ин, дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии иқтисодӣ ва фарҳангии давлатҳои мухталиф донистани забонҳои хориҷӣ барои хизматчиёни давлатӣ ҳамчун забони давлатӣ зарурат ва тақозои замон аст.

Вақти он расидааст, ки аксарияти истилоҳоти соҳаи хизмати давлатӣ ба таври бояду шояд мураттаб гардонида шавад ва тартибу тадвини истилоҳоти асоснокгардида дар самти илмии ин соҳаи муҳим ба тафсил мавриди омӯзиш қарор гирад.

Истилоҳоти хизмати давлатӣ, ки ифодакунандаи мафҳумҳои марбут ба фаъолияти касбии хизматчиёни давлатӣ мебошад, барои таъмини иҷрои ваколатҳои шахсони мансабдори давлатии ҳокимияти давлатӣ ва татбиқи салоҳияти мақомоти давлатӣ муқаррар карда шудааст.

Дар замони ҳозира, дар шароити ҷомеаи иттилоотӣ нақш ва аҳамияти иттилоот, равобити фарҳангӣ ва муносибатҳои дузабонию бисёрзабонӣ барои хизматчиёни давлатӣ аҳамияти хоса пайдо мекунад.

Забони тоҷикӣ дар масири таърих ба ҳайси забони давлатӣ, забони илму фарҳанг ва муошират байни миллатҳо хизмати бузург кардааст. Аммо имрӯз дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии кишварҳо ва халқҳои ҷаҳон донистани забонҳои хориҷӣ, аз ҷумла забонҳои англисӣ ва русӣ барои хизматчиёни давлатӣ зарур аст. Вобаста ба забономӯзию забондонии хизматчиёни давлатӣ Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар аксари баромадҳои худ таъкид намудаанд, ки воқеан донистани ду ё зиёда забони хориҷӣ барои ҳар як фард шарт ва зарур аст.

Муҳаққиқи забоншинос Смирнова Татяна Павловна дар таҳқиқоти худ - “Нақши мултилингвизм дар раванди сиёсии муосир” қайд намудааст, ки мултилингвизм ҳамчун ҳолати забонӣ амалисозӣ ва истифодаи якчанд забонро дар шуури забонӣ, фаъолияти суханварӣ дар назар дорад [5 ].

Дар раванди сиёсии муосир мултилингвизм (бисёрзабонӣ) на танҳо ба омили рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ, давлат, ташкилотҳои байналмилалӣ ва ҷамъиятӣ табдил ёфтааст, балки қисми таркибии он низ мебошад.

Monoglottism (якзабонӣ) аз калимаи юнонӣ μόνοσ *monos*, гирифта шуда, маъноаш "alone, solitary", танҳо + γλώττα *glotta*, "tongue, language") забон мебошад. Ба истилоҳи дигар, «якзабона» шахсест, ки кобилияти гап задан фақат бо як забонро дорад. Яъне сиёсати забонӣ фақат як забонро ба сифати забони миллӣ эътироф мекунад ва ин забони миллӣ дар байни дигар забонҳо мақоми аввалро ишғол мекунад. Тарафдорони ин ақида инчунин навиштанро низ фақат бо як забон қабул доранд. Бо назардошти ин, monoglottism танҳо муошират бо як забонро дар назар дорад. Тарафдори ин андеша, аз ҷумла забоншиноси амрикоӣ Сузана Ромайне (Romaine) дар китоби худ «Monolingualism» якзабониро ин «меъёр» ва бисёрзабониро «истисно» гуфтааст.[2]

Дар замони муосир ашхосе, ки бо як забони ҷаҳонӣ, аз ҷумла забони англисӣ гап мезананд, мансуб ба монолингвизм мебошанд. Давид Кристал - муҳаққиқ ва забоншиноси англис ишора мекунад, ки дар кишварҳои Ғарб дар асри XIX ҳангоме ки миллатҳои аврупоӣ дар ҳоли ташаккул буданд, якзабониро қабул карданд. Кишварҳои Ғарбие, ки сиёсати мустамликавӣ доштанд, донистани забони худро барои дигар халқҳо ва кишвари дигар маҷбур мекарданд, ки ин сабаби билингвизм ё дузабонӣ дар ин давлатҳо гардид [3].

Билингуал шахсе, ки метавонад бо ду забон муошират кунад. Дар ин ҷо зикр карда шудааст, ки хуб донистани ду забон ҳам ба тариқи шифоҳӣ ва ҳам хаттӣ дар сатҳи баробар қобили қабул аст. Дар замони Шӯравӣ дар Тоҷикистон ва ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ донистани ду забон барои хизматчиёни давлатӣ ҳатмӣ буд. Аммо ба забони русӣ бартарӣ дода мешуд.

Multilingualism ё бисёрзабонӣ. Истифода кардани ду ё як чанд забони дигар дар фаъолияти касбӣ Multilingualism номида мешавад. Дар замони ҳозира чандзабонӣ ба як падидаи иҷтимоӣ мубаддал гардидааст, ки тавассути ниёзҳои ҷаҳонишавӣ ва фазои фарҳангӣ истифода бурда мешавад.

Дар замони глобализатсия дастрасӣ ба шабакаҳои интернетӣ ба бисёрзабонӣ шудани ҷаҳон кумак мерасонад. Ҳамзамон афроде, ки якчанд забонро медонанд, онҳоро полиглот (бисёрзабон) ҳам меноманд.

Дар кишвари Шветсария чорзабонӣ: олмонӣ, фаронсавӣ, итолиёвӣ ва швейтсарӣ расман вуҷуд дорад. Кӯдакон ва донишҷӯёни ин кишвар ҳар чор забонро дар мактаб меомӯзанд ва иловатан бояд забони англисиро низ азхуд кунанд, яъне онҳо аз таҷрибаи истифодабурда дар макотиб панҷ забонро ёд мегиранд.

Мавриди зикр аст, ки Шветсария ба контоия (яъне замин, вилоят) ҷудо мешавад ва вобаста ба макони зист ҳар кас дар баробари забони худ боз чор забони иловагиро азхуд мекунад. Масалан, аҳолии шаҳри Женева бо забони фаронсавӣ гап мезананд, дар шаҳри Бернии назди Олмон аҳолӣ бо забони олмонӣ ва дар шаҳрҳое, ки дар марзи Итолиё ҳастанд, мардум бо забони итолиёӣ гуфтугӯ мекунанд.

Дар маҷмуъ донистани ду ё зиёда забони хориҷӣ дар баробари забони давлатӣ – тоҷикӣ дар шароити Тоҷикистон барои хизматчиёни давлатӣ ба манфиати фаъолияти касбии онҳо аст.

Дар замони ҳозира агар хизматчии давлатӣ дар баробари забони тоҷикиро дар сатҳи зарурӣ донистан бо забони русӣ озодона муошират карда тавонад, бо тамоми халқҳои пасошӯравӣ мукотиба ва муошират карда метавонад.

Дар баробаи ин, агар хизматчии давлатӣ забони англисиро дар сатҳи зарурӣ донад, ба тамоми давлатҳои ҷаҳон ва намояндагони созмонҳои байналмилалӣ, бо халқҳои гуногун муошират ва мукотиботро анҷом дода метавонад ва донистани ду ё се забон, дар маҷмуъ, ба самаранокии фаъолияти касбии ӯ мусоидат мекунад.

Ҳамин тавр, билингвизм ва махсусан мултилингвизм дар замони ҳозира барои ҳар як фарди ҷомеъа, аз ҷумла хизматчиёни давлатии кишвари мо як амри зарурӣ, таҳозои ҷомеаи муосири иттилоотӣ ва замони ҷаҳонишавӣ мебошад.

**Адабиёт:**


1. Табрикоти телевизионии Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи забони давлатӣ аз 4 октябри соли 2015. Захираи электронӣ: // http://www.president.tj
2. Romaine, Suzanne (1995). Bilingualism. Oxford: Blackwell. ISBN 978-0-631-19539-9.
3. Crystal, David (1987). The Cambridge Encyclopaedia of Language. Cambridge University Press. ISBN 978-0-521-55967-6.
4. Kirkpatrick, Andy (2000). "The disadvantaged monolingual: Why English alone is not enough."
5. Смирнова, Т.П. Роль мультилингвизма в современном политическом процессе: Дисс…канд. полит. наук. - Нижний Новгород, 2015- 173 с.

# ЗНАЧЕНИЕ И РОЛЬ ОПОСРЕДОВАННОГО ПЕРЕВОДА

***Турсунов Фаёз Мелибоевич*** *– доктор филологических наук, профессор кафедры теории и практики перевода Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода; тел:.(8-992) 93 577 20 37; e-mail: fayzbakhsh@rambler.ru*

В настоящей статье речь пойдёт об опосредованном переводе как способе передачи и осуществления переводов художественных произведений одних народов на языки других народов. Здесь имеется в виду целесообразность применения данного подхода в процессе перевода. Переводчики прибегают к нему в тех случаях, когда не знают языка оригинала, но видят необходимость в переводе того или иного произведения на основе переводного текста языка-посредника.Сюда относится большинство таджикской переводной литературы второй половины XX века.

***Ключевые слова: о****посредованный перевод, художественное произведение, язык-посредник, сопоставление, текст оригинала, текст перевода.*

# МОҲИЯТ ВА НАҚШИ ТАРҶУМАИ ҒАЙРИМУСТАҚИМ

***Турсунов Фаёз Мелибоевич*** *– доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи назария ва амалияи тарҷумаи Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6; телефон:(8-992) 93 577 20 37; e-mail: fayzbakhsh@rambler.ru*

Мақолаи мазкур ба масъалаҳои тарҷумаи ғайримустақим, яъне бо истифода аз матни забони сеюм, асарҳои бадеии як халқ ба забони халқи дигар бахшида шудааст. Дар ин ҷо мавофиқи мақсад будани истифода чунин руйкард дар раванди тарҷума дар назар дошта мешавад. Тарҷумонҳо ба равиши мазкур дар ҳолатҳое рӯ меоваранд, ки забони матни аслро намедонанд, вале зарурати тарҷумаи асареро тавассути забони миёнҷӣ ё худ тарҷумаи асар ба ягон забони дигар эҳсос мекунанд. Аксарияти адабиёти тарҷумавии нимаи дуюми асри XX ба ин гурӯҳ дохил мешаванд.

***Калидвожаҳо:*** *тарҷумаи ғайримустақим, асари бадеӣ, забони миёнҷӣ, муқоиса, матни асл, матни тарҷума.*

# IMPORTANCE AND THE ROLE OF INDIRECT TRANSLATION

***Tursunov Fayoz Meliboevich*** *– doctor of philology, professor of the chair of Theory and Practice of Translation of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 98 760 3436; e-mail: fayzbakhsh@rambler.ru*

This article deals with the indirect translation as a means of fiction translation from one language into another. It means the feasibility of application of this approach in the translation process. Translators turn to this approach in the cases when he or she does not know the source language but believes that a work being translated even via an intermediate language. The majority of the Tajik translated literature of the late XX century belong to this group.

***Keywords:*** *Indirect translation, fiction, intermediate language, source text, target text.*

Так исторически сложилось, что в силу известных и объективных причин переводы художественных произведений англоязычной, да и западной литературы на таджикский язык, и обратно, осуществлялись посредством русского языка. Возникает вопрос, стоит ли их использовать как объект исследования при рассмотрении вопросов сравнительного языкознания и теории и практики перевода? На этот вопрос можно ответить утвердительно по следующим причинам: прежде всего потому, что, в случае с таджикской переводной литературой, другой альтернативы нет, а рассматривать вопросы англо-таджикских межъязыковых отношений – необходимо! То есть оставлять без серьёзного и специального внимания и не подвергать более документированному анализу вопросы англо-таджикских межъязыковых соответствий нельзя.

Здесь следует также констатировать, что понятие опосредованного перевода не новое. Такая практика существует между различными языками и в современное время, к тому же, культура, история и общественно-политическая жизнь и другие аспекты социально-экономической жизни многочисленных народов Азии – Китая, Кореи, Японии и др. - изучаются через английский язык как язык-посредник или лингва-франка [1:59].

В связи с этим, можно считать, что подход к использованию некоторых практических материалов исследования при анализе качества перевода художественной литературы с английского языка на таджикский язык посредством русского языка, наряду, конечно, с переводами, осуществленными непосредственно с языка-оригинала, будет иметь характер именно с постоянным осознанием того, что переводы являются опосредованными, а не прямыми. Одновременно в процессе такого анализа мы должны попытаться проанализировать, насколько сильно влияние опосредованного перевода и насколько передаваемые языковые единицы могут страдать от этого. Для этого следует выяснить следующее: можно ли оставить, например, ту или иную лексическую единицу как есть? нужно ли исправить правописание или следует заменить слово целиком с точки зрения современного читателя и т.д. При этом необходимо помнить, что в определенных случаях некоторые моменты художественных произведений, переведенных на таджикский язык во второй половине прошлого столетия, не соответствуют требованиям современного читателя и следует привести свои варианты адекватного перевода. Это значит, что такие переводы в отдельных случаях нужны хотя бы для того, чтобы показать неправильные варианты, то, чего не должно быть, а ведь отрицательный результат в науке – тоже результат. Важно здесь указать – что правильно с точки зрения периода времени в истории одного народа, а что правильно с точки зрения периода времени в жизни другого народа и, конечно, констатировать объективные факторы, создавшие такую ситуацию.

Пути развития любого литературного языка особенно ярко отражаются именно в художественной литературе. О такой связи литературы и литературного языка академик В. В. Виноградов писал: «Язык литературного художественного произведения, сливаясь в общий поток развития языка в целом, может рассматриваться как памятник и источник истории этого языка» [2: 222].

Необходимо подчеркнуть, что, например, реалии, широко используемые в художественной литературе, как разряд большой группы безэквивалентной лексики – феномен устойчивый, и даже через несколько языков они, как правило, могут пройти на язык перевода неизменными, или, по крайней мере, с наименьшими изменениями. Например, если даже сейчас перевести предложение со словом **rum**, которое встречается в текстах переводов, осуществленных непосредственно с английского языка на таджикский язык без языка-посредника, в нашем случае русского, переводчик сразу вспомнит слово **ром**, а не что-либо другое. Аналогичным образом можно рассуждать и в отношении других многочисленных примеров, что позволяет утверждать тот факт, что роль русского языка мало зависит от смены какой-либо политической или государственной системы, т.е. она относительно устойчивая и до сих пор актуальная. Другими словами, в целом такие изменения не очень сильно влияют на перевод отдельных языковых единиц, особенно безэквивалентной лексики. Тем не менее, за последние двадцать с лишним лет в таджикском языке появились некоторые слова, имевшие в своё время русские вариант, однако употребляемые в новой форме (**тим** вместо **команды**) и др. Но это другой также объективный процесс.

То же самое можно сказать и о слове **cabin** в корабле. При переводе на таджикский язык и сейчас его может полноценно заменить русское слово **каюта**, так как это слово знакомо современному таджикскому читателю и альтернативы ему до сих пор нет. В Таджикистане не развита собственная морская терминология, так как соответственно нет этой отрасли вообще. С этой точки зрения переводчики этих двух временных отрезков мало чем отличались друг от друга с точки зрения подхода к переводу безэквивалентной лексики.

Кроме того, имеется группа безэквивалентной лексики, которая при неоднократном повторном использовании в одном и том же тексте (или разных текстах) художественного перевода, требует только один вариант перевода (фут, миля…), собственно, это и составляет характер устойчивости реалий как разряда безэквивалентной лексики. Есть также единицы, которые, в зависимости от контекста, могут переводиться по-разному (обращения типа lad – ҷӯра, дӯстон... (приятель, друзья)) [3].

Существует негласное утверждение о том, что абсолютное большинство переводов советского периода нуждаются в повторном переводе, но где на это основания? То есть, надо вначале доказать эту необходимость, а потом не только утверждать, но и целенаправленно действовать в этом направлении. Некоторые выводы и заключения, сделанные в некоторых исследованиях последних лет настоящей работе и других подобных работах могут послужить хорошим основанием для утверждений такого характера. Следовательно, вывод – должны изучаться все виды переводов – и опосредованные и прямые.

С другой стороны, можно не согласиться с тем, что следует повторно переводить опосредованные переводы прошлого времени, потому что в своё время они были нужны и, можно сказать, успешно выполняли свою миссию. Актуальность также усиливается с точки зрения того, что эти переводы составляют часть нашей культуры того периода и к ним следует относиться как к

историческим и культурным ценностям. Конечно, сегодня снова переводить отдельные из них, вероятно, можно и нужно, но не потому, что их качество не отвечает требованиям, а потому что одно и то же произведение может иметь не один вариант перевода, осуществленный разными переводчиками. При этом, естественно, будет применён современный подход. Сделанные ранее переводы – хороший материал для сравнения с новыми переводами с целью выявления наиболее оптимального варианта перевода отдельных языковых единиц в одной и той же ситуации. Их нельзя отрицать, они – уже состоявшийся исторический факт. Их надо только изучать и давать соответствующие оценки. Ведь существует немало примеров нескольких переводов одного и того же произведения и в современное время.

Так как переводы английских художественных произведений на таджикский язык осуществлены с русских текстов, здесь, безусловно, нельзя обойтись без русских переводов, адекватность которых не вызывает сомнений, однако, в связи с этим, возникает другая трудность: некоторые произведения на русском языке имеют два и более вариантов перевода. Отсюда, иногда представляется невозможным определить, с какого именно русского варианта осуществлен таджикский перевод.

Судя по всему, тенденция осуществления переводов англоязычной литературы будет продолжаться ещё долгие годы. Как известно, для осуществления художественного перевода, с одной стороны, как правило, нужны поэты и писатели с хорошим знанием иностранного языка, а большинство наших поэтов и писателей не практикуют английский язык в своей деятельности на уровне, требуемом для художественного перевода. С другой стороны, те переводчики, которые хорошо знают английский язык, не обладают навыками художественного сочинения. Эти два факта, к сожалению, не содействуют англо-таджикскому непосредственному художественному переводу. Однако, существует оправдавшая себя практика использования лингвистов, хорошо владеющих двумя языками для перевода отдельных моментов, а затем работы над художественной частью произведений, т.е. здесь можно наладить творческое сотрудничество переводчика с лингвистом.

Дело не только в переводе англоязычной художественной литературы как феномена культуры. В определенный период развития, а именно в годы существования СССР, большинство сфер науки и техники и другие отрасли культурной и общественной жизни Запада были представлены через призму русского языка, который в тот период был более влиятельным и имел особый статус (статус лингво-франка).

Нельзя также забывать и об огромной роли этих переводных произведений в культурно-эстетическом обогащении таджикских читателей того времени. Благодаря им таджикский читатель того времени был знаком с Шекспиром, Шелли, Марком Твеном, Свифтом и другими выдающимися литераторами мира. С сожалением приходится констатировать и тот факт, что в настоящее время такого массового, целенаправленного, планового перевода зарубежной, особенно англоязычной, художественной литературы не наблюдается, и, вероятно, в ближайшем будущем он не предвидится, так как нет чётко выработанной политики соответствующих структур с необходимым объёмом финансирования подобных работ. Конечно, нельзя сказать, что в этом направлении совсем ничего не делается. Нужно признать, что определенное количество хорошо выполненных переводов печатается в таких литературных журналах, как «Адаб», “Садои Шарқ” и др. Функционирует также специальный

отдел перевода при Союзе писателей Таджикистана. Однако всё это носит несистематичный, порой хаотичный характер и, как говорится, зиждется лишь на энтузиазме некоторых преданных своему делу переводчиков-литераторов, занимающихся переводом по призванию.

Таким образом, перевод с языка-посредника имеет право на существование как вариант перевода и, следовательно, может стать объектом специального исследования. Естественно, имеется в виду, что перевод на сам язык-посредник осуществлен качественно и профессионально. Пожалуй, одним из главных условий при анализе таких текстов следует считать учёт и привлечение данных языка-посредника, т.е. анализ опосредованных переводов возможен, даже интересен, с привлечением текста-оригинала и текста-посредника. Более того, рассмтариваемый вопрос может стать объектом специального изучения переводческих аспектов английских, и других, художественных произведений, переведенных на таджикский язык посредством русского языка в течение второй половины XX века, ибо вопрос о качестве этих переводов все еще остается малоизученным.

**Литература:**

1. Виноградов, В. В. О языке художественной прозы (Избр. тр.) / В. В. Виноградов [Текст]. - М.: Наука, 1980. - 360 с.

2. Прошина, З. Г. Межкультурная коммуникация и опосредованный перевод [Текст / З. Г. Прошина // Вест. НГУ. Серия лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2006. – Том 4. - Вып.1. - С. 59-64.

3. Турсунов, Ф.М. Сопоставительное исследование безэквивалентной лексики в лингвокультурном и переводческом аспектах (на примере английского и таджикского языков): дисс… док. филол. наук: 10.02.20 / Турсунов Ф.М. - Душанбе, 2016. - 358 с.

## МУҚОИСАИ ИБОРАСОЗӢ БО ФЕЪЛИ ДОШТАН (AVOIR, HABEN) ДАР ЗАБОНҲОИ ФАРОНСАВӢ ВА ОЛМОНӢ

***Бобоалиева Зебониссо Пирмуродовна*** *- н.и.ф., мудири кафедраи забонҳои романӣ-германии Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 93-103-81-91, e-mail: zebosh@list.ru*

***Раҷабалиева Мақсуда*** *- магистранти кафедраи забонҳои романӣ-германии Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон бо номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 93-806-24-24, e-mail: maksuda@mail.ru*

Дар мақолаи мазкур муаллифон кӯшиш намудаанд, ки масъалаи истифода ва ифодаи ибораҳоро бо феъли доштан (avoir, haben) дар забонҳои фаронсавӣ ва олмонӣ муқоиса намоянд.

Дар асоси таҳлили сарчашмаҳои илмӣ муаллифон ба хулосае меоянд, ки ифодаи ибора ва иборасозӣ дар забонҳои муқоисашаванда то андозае ба ҳамдигар шабоҳат дошта, муайян кардани вижагиҳои он дар рафти омӯзиши ин забонҳо аҳамияти бузургро молик аст.

***Калидвожаҳо:*** *доштан (avoir, haben), ибора, синтаксис, грамматика, ибораҳои сода, ибораҳои мураккаб, калимаҳои мустақилмаъно, ҷузъҳои тобеъ.*

## СОПОСТАВЛЕНИЕ СЛОВОСОЧЕТАНИЙ С ГЛАГОЛОМ “AVOIR” ВО ФРАНЦУЗСКОМ И “HABEN” В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

***Бобоалиева Зебониссо Пирмуродовна*** *– к.ф.н., зав. кафедрой романо-германских языков Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 93-103-81-9, e-mail: zebosh@list.ru*

***Раджабалиева Мақсуда*** *- магистр кафедры романо-германских языков Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. тел.: (+992) 93-806-24-24, e-mail: maksuda@mail.ru*

В данной статье рассматриваются вопросы употребления и значения словосочетаний во французском и в немецком языках. Авторы после изучения соответствующей научной литературы пришли к выводу, что словосочетания в сопоставляемых языках имеют огромное значение в системе обучения грамматики.

***Ключевые слова:*** *иметь (avoir, haben), словосочетания, грамматика, синтаксис, простые словосочетания, сложные словосочетания, самостоятельные слова, зависимые слова.*

## COMPARATIVE ANALYZE OF THE PHRASES WITH “AVOIR” IN FRENCH AND “HABEN” IN GERMAN LANGUAGES

***Boboalieva Zebonisso Pirmurodovna*** *– candidate of philology, head of chair of Romano-Germanic Languages of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992 93-103-81-9, e-mail: zebosh@list.ru*

***Rajabalieva Maqsuda -*** *the master of chair of Romano-Germanic Languages of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992 93-806-24-24, e-mail: maksuda@mail.ru*

The article considers the problems of expressing word combination in French and Germen languages. According to the numerous scientific works the author concludes that the use of article in comparing languages is very important and has a positive impact on teaching and learning of the grammar of foreign languages.

***Keywords:*** *to have (avoir, haben), word combination, grammar, syntax, simple word combination, difficult word combination, original words, and dependent words.*

Ибора ин воҳиди синтаксисиест, ки дар натиҷаи алоқаи грамматикии ду ва ё зиёда калимаҳои мустақилмаъно ба вуҷуд меояд ва вобаста ба он, ки ҷузъи асосӣ ба кадом ҳиссаи мустақили нутқ тааллуқ дорад, ба хелҳои луғавию грамматикӣ ҷудо мешавад (ибораи исмӣ, сифатӣ, феълӣ, пешояндӣ, пасояндӣ ва ҷонишинӣ).

Ибораҳои забонҳои тоҷикӣ, фаронсавӣ ва олмонӣ низ аз ҷиҳати сохт ду хел мешаванд: сода ва мураккаб, вале бо каме вижагӣ аз ҳамдигар фарқ доранд. Дар доираи як мақола мо наметавонем тамоми ибораҳои забонҳои муқоисашавандаро матраҳ намоем, аз ин лиҳоз танҳо ибораҳоеро муқоиса менамоем, ки бо феъли “avoir”/ “haben”/ (“доштан”) сохта шудаанд.

Феъҳо дар ҳарду забон (олмонӣ ва фаронсавӣ) серистифодатарин ҳиссаи мустақили нутқ ба шумор меравад, ки исботи ин суханҳоро мо дар ҷараёни омӯзиши ин забонҳо мушоҳида менамоем.

Боиси зикр аст, ки дар забони фаронсавии муосир ибораҳои феълӣ торафт инкишоф ёфта, ин тарзи иборасозӣ хеле сермаҳсул ва серистеъмол аст. Ба вуҷуд омадани чунин ибораҳо дар забони фаронсавӣ ҷараёни нав набуда, мисли дигар забонҳои ҳиндуаврупоӣ дар замонҳои гуногун низ арзи вуҷуд доштаанд.

Тавассути феъли “avoir” дар забони фаронсавӣ ибораҳои сода сохта мешаванд, ки асосан аз ду калимаи мустақил ташкил меёбанд: Масалан: дар забони тоҷикӣ ибораи “шармгин будан” бо феъли “будан” сохта шуда бошад, дар забони фаронсавӣ бо феъли “доштан” омадааст (“avoir honte”) ва дар забони олмонӣ “Recht sein” ба монанди забони тоҷикӣ бо феъли “будан” ифода гардидааст. Чуноне ки аз тарҷумаи ибораҳо ба забонҳои мазкур маълум гардид, агар дар забони фаронсавӣ “гурусна будан” бо феъли “доштан”- “avoir” ифода гардад, пас дар забони олмонӣ бо феъли “будан” - “sein” сохта шудааст, вале дар ҳар ду забон як маъноро ифода мекунад.

Чуноне ки дар боло ишора кардем, ибораҳои синтаксисӣ аз рӯи сохт ва таркибашон ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд: сода ва мураккаб. Одатан, ибораҳои дукалимагиро, яъне ибораҳоеро, ки аз ду калимаи мустақилмаъно сохта мешаванд, сода меноманд [2,123]. Ибораҳои сода аз ҷиҳати синтаксис муташаккил буда, муносибати яклухти синтаксисиро ифода менамоянд ва нишонҳои предмету амал, аломат ва ғайраро нишон медиҳанд, ки он дар ҷадвали зерин нишон дода шудааст:

| Забони тоҷикӣ | Забони фаронсавӣ | Забони олмонӣ |
|---|---|---|
| овози форам, | Le voix agréable | Die angenehme Stimme |
| **китоби донишҷӯ** | **Le livre de l'étudiant** | **Schülerbuch** |
| пахта чидан | coton plument | Baumwolle sammeln |
| барвақт омадан | arrivée précoce | früh kommen |
| **дар мактаб хондан** | **Aller au l`ecole** | **In der Schule lernen** |
| бисёр зебо | | Sehr shcoen |

Дар ҷадвали замиманамуда мо ибораҳоеро, ки дар забонҳои муқоисашаванда сода буда, бо феъли "**доштан**", яъне "**avoir**" ифода гардидаанд, зерашон хат кашидаем, ки бо хусусияти синтакисии худ аз ҳамдигар ҷариб, ки фарқ намекунанд. Он ибораҳое, ки дар забони тоҷикӣ сода буда, дар забонҳои олмонӣ ва фаронсавӣ мураккаб ифода ёфтаанд, бо ранги баланд ишора карда шудаанд. Масалан, "**китоби донишҷӯ"** дар забони тоҷикӣ агар ибораи сода бошад, пас дар забони фаронсавӣ "**Le livre de l'étudiant" (**китоби донишҷӯ) ба ибораи мураккаб табдил ёфтааст.

Ибораи сода, умуман мабдаи тадқиқи ибораҳои синтаксисӣ ба шумор меравад. Алоқаи синтаксисие, ки ҳангоми таҳлили ибораи мураккаб, сарфи назар аз дараҷаи сохта шудани онҳо мушоҳида шуд, одатан дар байни чунин ибораҳо ду калима (сода) мавҷуд аст. Аммо бояд қайд кард, ки алоқаи синтаксисии байни ибораи сода ва эзоҳдиҳандаҳои минбаъда якранг нест. Инро махсусан дар ибораҳои исмӣ равшан метавон мушоҳида кард. Тарзу роҳҳои пайваст шудани ҷузъҳои ибора ба хусусияти луғавию грамматикии калимаҳо вобаста мебошад. Масалан, дар як маврид эзоҳдиҳанда ба тамоми ибораи сода тааллуқ дошта бошад (муқоиса: гули сурх - гули сурхи хушбуй), дар мавриди дигар тарзи алоқаи байни калимаи минбаъда ва ибораи сода ба ҷузъи асосӣ вобаста нест, яъне ҷузъи тобеи ибораи сода нисбат ба калимаи минбаъда чун ҷузъи асосӣ намоён мешавад.

Инчунин ибораҳое мураккабе низ ҳастанд, ки якчанд калимаи тобеъро, ки бо воситаҳои гуногуни грамматикӣ ба ҷузъи асосии ибора пайваст шудаанд, дар бар мегиранд. Ҷузъҳои тобеъ калимаи асосии ибораро аз ҷиҳатҳои гуногун шарҳу эзоҳ медиҳанд, чунончи: вохӯрии нависандагон, вохӯрӣ бо хонандагон, вохӯрӣ дар театр; дар донишкада бо бачаҳои аъло хондан ва монанди инҳо.

Чунин тафсил ёфтани ибора аз бисёр бобат ба моҳияти грамматикӣ ва хусусияти семантикии калимаи асосӣ вобаста мебошад. Вазифаи тадқиқи ибораи мураккаб кушодани роҳҳои тафсил ёфтани ибораи сода, муайян намудани хелҳои ибораи мураккаб буда, вобаста ба навъу тарзи тафсил шудани ибораи таҳлилӣ ва тағйиротӣ тартиби калимаҳоро фаро мегирад.

Вобаста ба ин мавзӯъ академик В. В. Виноградов дуруст таъкид кардааст: "Қоидаҳои сохтани ибораҳои сода, аз нуқтаи назари инкишофи таърихӣ омӯхтани навъҳои ибораҳои сода, қоидаҳои сохтани ибораҳои мураккаб, омӯхтани инкишофи хелҳои асосии онҳо мавзӯи асосии назарияи ибораро ташкил мекунад [23, 49].

Бояд гуфт, ки ибораи сода на танҳо аз ду калимаи мустақилмаъно, балки аз як чанд калима иборат буда, дар чунин ҳолат яке аз ҷузъҳои ибора ё воҳиди фразеологӣ, ё таркибҳои пайвасткунандаи шакли грамматикӣ ва ё калимаи

таркибӣ шуда метавонанд. Масалан: “**гули сари сабади анҷуман” -** panier de fleurs convention- Blumenkorb Konvention, **аз коре даст кашидан -** ce que l'abandon - was Aufgabe, **марди телпак ба сар -** L`homme avec chapeau à la tête, **китоби аз ҳама шавқовар -** Le livre le plus intéressant - Das interessanteste Buch, **дарахти лаби ҳавз-** le rivage creux d'arbres das Ufer Baumtröge, **атласи намози шом -** prière et soir atlas- Gebet und Abend Atlas ва ғайра.

Ибораи мураккаб бошад, одатан дар заминаи ибораи сода ба амал омада, дар асл натиҷаи тафсил ёфтани он ба шумор меравад. Дар ибораи мураккаб ду ва зиёд калимаҳои мустақилмаъно ба воситаи алоқаи грамматикӣ ширкат мекунанд. Ибораи мураккаб низ ҳамин муносибати синтаксисиро ифода менамояд, ки дар ибораи сода дида мешавад, вале дар ибораи мураккаб муносибат дар шакли боз ҳам мушаххастар ва мукаммалтар намоён мегардад. Масалан: **овози форам, овози ширадори форам**, **китоби донишҷӯ**, **китоби донишҷӯи курси панҷум**, **зебо навиштан**, **бисёр зебо навиштан** ва ғайра[ 28, 280].

Бо забони фаронсавӣ **Le chaperon rouge - телпаки сурх - rot Kapchen, la barbe blanche - риши сафед -** das weiße Bard, **avoir faim - гурусна мондан -** Hunger sein, **avoir soif - ташна мондан - durst haben, ҳақ будан -** avoir raison - Recht sein, avoir tort - ноҳақ будан - Sich irren, орзу доштан avoir envie - Wunsch haben ва ғайра.

Бояд қайд намуд, ки агар як ибора дар забони фаронсавӣ бо феъли “**доштан**” ифода гардад, дар забони олмонӣ ба феъли **будан** сохта мешавад. Барои мисол: **ҳақ будан -** avoir raison - Recht sein. Дар ин мисол шабоҳат байни забонҳои олмонӣ ва тоҷикӣ вуҷуд дорад, аммо дар забони фаронсавӣ чунин монандӣ ба назар намерасад: Фаронсавӣ: **чашми тези ранги уқоб** - avoir des yeux de lynx- scharfes Auge Adler und Farbe, **мисли гург гурусна мондан** - avoir une faim de loup - sein gefräßigen**, аз панҷ ба даҳ паридан** sauter du coq à l’âne - fünf vor zehn Sprung ва ғайра

Пас аз баррасию матраҳ намудани мавзӯи мавриди назар мо ба чунин хулосае омадем, ки миёни ибораҳои феълӣ дар забони муқоисашаванда шабоҳатҳо зиёданд, вале дар баъзе мавридҳо тавофутҳо низ ба назар мерасад. Бинобар ин, ибора яке аз қисмҳои душвортарини забон ба шумор рафта, аз як забон ба забони дигар тарҷума кардани онҳо то андозае душвортар аст.

**Адабиёт:**


1. Алефиренко, Н. Ф. Современные проблемы науки о языке / Н.Ф. Алефиренко: Учебное пособие [Текст]. – М.:Наука, 2005. – 259 с.

2. Абдрахманова, О. Р. К проблеме семантики французских фразеологизмов компаративного типа / О. Р. Абдрахманова [Текст] // Слово, высказывание, текст в когнитивном, прагматическом и культурологическом аспектах. – Челябинск, 2003.- 420 с.

3. Алефиренко, Н. Ф. Современные проблемы науки о языке / Н. Ф. Алефиренко: Учебное пособие [Текст]. – М. Флинта, Наука, 2005.- 210 с.

4. Абдуллозода, Р. Ибораҳои халқӣ [Матн]. – Душанбе, 1974.- 98 с.

5. Азимова, М. Н. Сопоставительный анализ соматической лексики и фразеологии таджикского и английского языков [Текст]. – Душанбе,1980. – 300 с.

6. Аввалиани, Ю. Ю., Мирсаидов Ҷ. Дар бораи фарқи муродифот ва вариантҳои ибораҳои фразеологӣ [Текст] // Масъалаҳои филологияи тоҷик. – Душанбе, 1967. – 230 с.

**7.** Ахмеджанов, А. Қ. К. изучению контаминированных форм биноминальных структур [Текст] // Труды СамГу им. А. Навои. Вып 222.- Самарканд, 1972. – 176 с.

# ГРАММАТИЧЕСКИЕ КАТЕГОРИИ ПАДЕЖЕЙ В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ В АСПЕКТЕ СОПОСТАВЛЕНИЯ С РУССКИМ

***Мирзоджалолова Г.М.*** *- ассистент кафедры романо - германских языков Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г.Душанбе, ул.Мухаммадиева, 17/6, тел.: 93-433-39-83, e-mail: gulbuy1704@mail.ru*

***Бердов Д.Б.*** *- старший преподаватель кафедры романо-германских языков Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г.Душанбе, ул.Мухаммадиева 17/6, тел.: 90-111-12-64, 232-50-05*

В статье рассматриваются особенности грамматической категории падежей в немецком и русском языках. Объектом исследования является падежная система немецкого языка, в аспекте сопоставления с русским.

***Ключевые слова:*** *падежная система, склонение, существительное, черты собственности имён существительных.*

# КАТЕГОРИЯИ ГАММАТИКИИ ПАДЕЖҲО ДАР ЗАБОНИ ОЛМОНӢ ВА МУҚОИСАИ ОНҲО БО ЗАБОНИ РУСӢ

***Мирзоҷалолова Г.М.*** *- ассистенти кафедраи забонҳои романоию германии Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: 93-433-39-83, e-mail: gulbuy1704@mail.ru*

***Бердов Д.Б.*** *- муаллими калони кафедраи забонҳои романию германии Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: 90-111-12-64, 232-50-05*

Дар мақола сухан дар бораи хусусиятҳои категорияҳои грамматикии падеж дар забонҳои олмонӣ ва русӣ меравад. Объекти таҳқиқ низоми падежҳои забони олмонӣ дар муқоиса бо русӣ ба шумор меравад.

***Калидвожаҳо:*** *низоми падежӣ, тасриф, исм, хусусият, исмҳои хос, исмҳои ҷинс.*

# GRAMMATICAL CATEGORY OF CASE IN GERMAN LANGUAGE AND ITS COMPARISON IN RUSSIAN

***Mirzojalolova G.M.*** *- assistant of chair of Romano-Germanic Languages of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: 93-433-39-83, e-mail: gulbuy1704@mail.ru*

***Berdov D.B.*** *– senior lecturer chair of Romano-Germanic Languages of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: 90-111-12-64, 232-50-05*

The article considers the features of grammatical category of case in German and Russian languages. The object of the research is the case system in German language and its common features with case system in Russian language.

***Keywords:*** *case system, declension, noun, features, proper nouns, common nouns.*

Категория падежа - это грамматическая категория имени существительного, выражающая отношение обозначаемого им предмета к другим предметам, действиям, признакам [6, 193-194].

Вследствие исторического родства индоевропейских языков, падежная система немецкого языка имеет ряд общих черт с падежной системой других индоевропейских языков, в том числе с русским, ни на фоне этой общности ярко выступает их своеобразие [5, 245-246], в частности и в количестве падежей, и в круге значений употребления каждого падежа.

Именительный падеж (Nominativ)- является исходной падежной формой имени существительного, значение. Именительного падежа заключается в том, что в этой форме мы употребляем имя существительное, когда называем лица, предметы или явления: der Mensch, das Haus, die Zeit.

С этим значением связано оформление именительным падежом таких членов предложения, как подлежащее и предикатов, а также употребление именительного падежа в назывных предложениях и при обращении.

1. Имя существительное в именительном падеже, выступая в функции подлежащего, называет предмет или явление, к которому относится высказывание:

Die Herden zogen auf die Weide, und es läuteten ihre Glöck-chen. Die Liebe, golden Sonne schien durch das Fenster und beleuchtete die Schildereien an den Wänden des Zimmers. [11, 49]

2. Имя существительное в именительном падеже, выступая в функции предикатива, называет тот род или вид предметов и явлений, к которому принадлежит или приравнивается предмет, выраженный подлежащим:

Diederich Hessling war ein weiches Kind, dass am liebsten träumte, sich vor allem fürchtete und viel an den Ohren litt. [11, 83].

3. Имя существительное в именительном падеже употребляется также в назывных предложениях:

Im grossen Zimmer wurde eine Abendmahlzeit gehalten. Ein langer Tisch mit zwei Reihen hungrigen Studenten. Im Anfange gewöhnliches Universitätsgespräch: Duelle, Duelle und wieder Duelle. Die Gesellschaft bestand meistens aus Hallensern, und Halle wurde daher Hauptgegenstand der Unterhaltung. [ 11, 28]

4. Имя существительное в именительном падеже употребляется также при обращении:

Lady: Mensch! was dein Herzog für diese Steine? [8, 112]

Родительный падеж ( Genitiv ) - имя существительное в родительном падеже употребляется в немецком языке в следующих случаях:

1) в функции призменного определения, управляемого именем существительным: Die Hütte stand am Rande der Stadt.

2) в функции приглагольного дополнения: Der Kranke bedarf der Ruhe.

3) в функции дополнения, управляемого прилагательным в предикативной функции: Wir sind unserer Pflicht bewusst.

4) в синтаксически неразложимых словосочетаниях типа: zwei Drittel der Produktion, einer meiner Kameraden.

5) в абсалютной форме со значением обстоятельства: Er versprach, dass er dieser Tage vorbeikommen werde.

Различают родительный призменный (der adnominale Genitiv), который выражает различные признаки предмета через отношение к другому предмету:

Родительный разделительный, который выражает часть целого:

Родительный приглагольный ( der adverbale Genitiv), который служит для выражения дополнения. В настоящее время такие глаголы употребляются очень редко [4, 93].

Родительный призменный с именем прилагательным, количество прилагательных, управляющих родительным падежом, невелико [10, 182].

Родительный свободный (der freie Genitiv), который имеет различные обстоятельственные значения.

1. Дательный падеж (Dativ) – наиболее широко употребляется в сочетании с глаголами. Дательный приглагольный выражает косвенное дополнение - лицо или предмет, на которые ориентировано действие, в интересах или в ущерб которым совершается действие:

2. Дательный падеж в сочетании с именами прилагательными также выражает косвенное дополнение:

Также с прилагательными : behilflich, förderlich, vorteilhaft, hinderlich, dankbar, gelegen, gewachsen, gleich, nahe, fern, ergeben, verhasst, verwandt, untertan, zugetan, lieb, teier, true и др [10, 182].

3. Свободный (неуправляемый) дательный лица представляет собой своеобразный вид дополнения, основным значением которого является указание на заинтересованность лица в происходящем действии:

1. Винительный падеж (Akkusativ) – основным значением винительного падежа является выражение прямого дополнения - лица или предмета, которые являются непосредственныи объектами действия.

Винительный прямого дополнения управляется переходными глаголами (винительный приглагольный):

Frau Minna beeilte sich den Tisch zu decken. Sie schüttete den gemahlenen Kaffee in den Kaffeebeutel und goss kochendes Wasser darüber. [10,58]

2. Винительный внутреннего содержания (Akkusativ des Inhalts). По модели сочетания глагола с именем существительным в винительном падеже, выступающем в функции прямого дополнения, построены словосочетания особого типа, в состав которых входит «винительный внутреннего содержания ». Существительное в винительном падеже не является в подобных случаях дополнением в собственном смысле слова, а образует с глаголом неразложимое словосочетание, уточняя содержание или характер действия, выраженного глаголом, например: einen Walzer tanzen, Galopp reiten, Klavier spielen, Sport treiben [9, 69].

Очень часто имя существительное и глагол являются однокоренными словами. В этом случае имя существительное выступает лишь как опора для определения, которое качественно или обстоятельственно уточняет содержание глагола:

Wochen und Monate lebte Fabian dieses Leben… [11, 227].

3. Винительный свободный (der freie Akkusativ) – употребляется также с прилагательными и наречиями образа действия, выражающими размеры, меру, возраст [10, 183]

4. Абсолютный винительный (der absolute Akkusativ): [9, 28].

**Сравнительная характеристика**. Итак, можно сделать вывод, что в качестве общих черт, характерных для падежных систем, можно указать следующее:

1. В системе падежей выделяется прямой падеж - именительный, который противостоит всем остальным косвенным падежам. Он является начальной формой парадигмы склонений, употребляется как название предмета или явления, в предложении оформляет главный член предложения, и поэтому не управляется, никогда другими словами.

2. Косвенные падежи оформляют в предложении второстепенные члены и выражают объектные, обстоятельственные и определительные отношения.

Выражая обстоятельственные отношения, имя существительное в косвенном падеже не управляется никакими другими членами предложения.

Подобное употребление косвенных падежей носит название свободного или неуправляемого.

3. Объектные, обстоятельственные и определительные отношения могут быть выражены косвенным падежом имени существительного без предлога или же сочетанием косвенного падежа и предлога, в зависимости от этого различают предложное и беспредложное употребление падежей.

4. Общность в падежной системе немецкого и русского языков обнаруживается также в сходстве значений и употреблений отдельных падежей. Так в немецком и русском языках именительный падеж является характерной формой подлежащего; родительный падеж связан со значением принадлежности и т. п.

В русском языке 6 падежей, а в немецком 4.В немецком языке нет беспредложного падежа, который соответствовал бы русскому творительному, а предложенная конструкция не имеет собственного места в парадигме падежей [1, 214].

Среди всех функций родительного падежа, абсолютно преобладающей в немецком языке, является функция приёмного определения, управляемого именем существительным. Употребление родительного падежа как формы прилагательного дополнения ограничено очень небольшой группой глаголов, в отличие от русского, где оно распространено очень широко.

Дательный падеж в немецком языке выражает функции, выполняемые в русском языке не только дательным падежом, но также предложным падежа и рядом функций творительного.

Так творительный русский передаётся в немецком языке сочетанием дательного падежа с предлогами - mit, von, винительного падежа с предлогом - durch.

Мы поедем поездом – Wir fahren mit dem Zug.

Я пишу пером- Ich schreibe mit Füller.

Ряд обстоятельственных значений творительного падежа также передаётся винительным и дательным падежами с предлогами.

Через двое суток он выйдет из вагона, сядет в бричку, поедет степью, не заговаривая с нызшим чином на козлах. [2,115]

**Маркировка падежей в русском и немецком языках**. В русском языке падежи маркируются флексиями, достаточно отчётливо их дифференцирующими, хотя в парадигме склонения многих существительных встречаются омонимические формы: в единственном числе - стол (именительный и винительный падеж ),- коня (родительный и винительный падеж ), - двери (родительный, дательный и предложный падежи),- соседке (дательный и предложный падежи) и др; во множественном числе: стол-ы (именительный и винительный), сосед-ок( родительный и винительный).

В немецком языке падежное окончание представлено в единственном числе постоянно только в родительном падеже - (e) s и факультативно в дательном падеже - e существительных мужского и среднего рода сильного склонения: des Mann-es, Wald-es, Haus-es, Kind-es, im Wald-e, Haus-e.У существительных мужского рода склонения используется в родительном, дательном и винительном падежах, не дифференцирующих их окончание - en: des Studenten, Baren, dem Studenten, Baren, den Studenten, Baren. Существительные женского рода вообще не имеют падежных окончаний: die Frau, der Frau, der Frau, die Frau. Таким образом, падеж маркируется в немецком языке в основном артиклевыми словами или местоименными окончаниями согласуемых прилагательных или причастий: grosse Freude, grosser Freude, grosser Freude, grosse Freude. Во множественном числе падежное окончание существительные получают только в дательном падеже независимо от их грамматического рода. Это - (e)n: den Tisch - en, Kinder – n, Lander – n ,Wander -n.

Существительные, которые во множественном числе оканчиваются на –(e) или на -(s), не могут присоединять это окончание: die Garten, die Frauen, Klubs.

Итак, мы выяснили, что категория падежа в русском и немецком языках структурирована различным образом. Соответственно этому по- разному распределяются и функции отдельных падежей, различен круг их значений. Способы выражения падежа в немецком языке имеют ряд существенных особенностей по сравнению с русским языком.

Главное отличие падежных систем состоит в том, что русскому языку соответствует большее количество значений.

Характерной чертой немецкого языка является то, что падежным окончаниям принадлежит лишь незначительная роль при выражении падежей имени существительного, а основная роль отводиться артиклю.

**Литература:**

1. Абрамов, Б.А. Теоретическая грамматика немецкого языка [Текст].- М., 2001.- 286 с.
2. Виноградов, В. В. Русский язык [Текст].- М., 1986.- 460 с.
3. Грамматика современного русского литературного языка [Текст] / Под ред. М. Шведовой.- М., 1970.- 600 с.
4. Москальская, И. О. Грамматика немецкого языка [Текст].- М. 1956.- 420 с.
5. Прокош, Э. Сравнительная грамматика германских языков [Текст].- М., 1954.- 408 с.
6. Розенталь, Д. Е. Словарь - справочник лингвистических терминов [Текст].- М., 1985.- 360 с.
7. Современный русский язык [Текст].- М., 1999.- 350 с.
8. Шиндельс, Е. И. Грамматика немецкого языка [Текст].- М., 1958.- 380 с.
9. Юнг, В. Грамматика немецкого языка [Текст].- СПб., 1996.- 518 с.
10. Dreyer Schmitt Совершенствуем знания немецкого языка [Текст].- 1996, 334с.
11. Mann, H.1965, S. 83.

# COMPARATIVE ANALYZES OF CONJUNCTIONS IN MODERN ENGLISH AND WAKHAN LANGUAGES

***Saidkadamova Shamsiya Khailobekovna*** *– assistant of chair of English Philology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone:93 484 17 95*

The article considers comparative analyses of the conjunctions in modern English and Wakhan languages. The author underlines grammatical common features of Wakhan and English languages.

***Keywords:*** *conjunctions, English, Wakhan language, comparative grammar.*

# ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ СЕМАНТИКИИ ПАЙВАНДАКҲО ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ВАХОНӢ

***Саидқадамова Шамсия Холикбековна*** *– ассистенти кафедраи филологияи англиси Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев 17/6, тел.: 93 484 17 95*

Мақола ба мавзӯи таҳлили муқоисавии семантикии пайвандакҳо дар забонҳои англисӣ ва вахонӣ бахшида шуда, муаллиф баъзе хусусиятҳои аз ҷиҳати грамматикӣ монанди забонҳои вахонӣ ва англисиро бо мисолҳои мушаххас нишон додааст.

***Калидвожаҳо:*** *пайвандакҳо, забони англисӣ, забони вахонӣ, грамматикаи муқоисавӣ.*

# СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОЮЗОВ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ И ВАХАНСКОМ ЯЗЫКАХ

***Саидкадамова Шамсия Холикбековна*** *– ассистент кафедры английской филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г.Душанбе, ул.Мухаммадиева 17/6, тел.: 93 484 17 95*

Статья посвящена сопоставительному сравнительному анализу союзов в английском и ваханском языках. На основе конкретных примеров автор подчеркивает грамматические сходства ваханского и английского союзов.

***Ключевые слова****: союз, английский язык, ваханский язык, сопоставительная грамматика.*

Wakhan language is not rich of dictionary structure but it keeps the lexical and morphological ancient structure. Most precisely theme of conjunctions in both languages is stated by outstanding researchers such as: Z.A. Ganshina; E.V. Zvereva; E.Izrailevich; V. L.Kaushanskaja. From Russian researchers are I.M.Steblin-Kamenskiy, T.N Pakhalina, and Tajik (Wakhan) researchers B. Bogshoev, A.A. Saidmamadov, M.Mirboboev, S.Matrobov etc.

All these researchers give one definition for conjunction. Conjunction part of speech, that is for connection of members of sentences. To service part of speeches

concern pretexts, conjunctions, particles, an article. Service parts of speech differ from their meaning and semantic function. Feature of their meaning is that their maintenance cannot be a subject of an independent idea so for example it is impossible to think of the attitude "and" or "since" in those subjects* which can be connected with it attitudes. From the point of view of word-formation service parts of speech the words having very ancient, brief, indecomposable.

Conjunctions divide in two groups: coordinating and subordinate. However, each group has a subgroup so, for example:

Coordinative conjunctions are subdivided on:

1. Copulative
2. Disjunctive
3. Adversative
4. Causative-consecutive

The subordinate conjunctions enter to subordinate clauses:

- Subjects, predicates and sentences in function of addition.
- The conjunction-entering adverbial offers temporal

The reasons of condition, place, the purpose, image of action, comparison concessive.

Coordinating and subordinate conjunctions are used in compound sentences for an establishment of communication and a sense of attitudes between sentences even in simple sentences has the same function.

In compound sentence the coordinative conjunctions connect, oppose, and compare with the independent sentences which arc a port of a compound sentence. In compound sentences, the subordinate conjunctions establish character of communication between dependent sentence and the main sentence.

Besides conjunctions, a compound sentence allied words are used, they differ from the conjunctions that they not only fulfill service function, but also simultaneously act in functions of this or that member of the transfer sentences. Many English conjunctions have some meanings, for example the conjunction (and) can both to connect, and to oppose with two or more sentences.

Every day in English language the system of conjunctions replenishes, it is more characteristic for nouns. So, for example the ‘way’, the ‘minute’ etc.

It is actual and interesting. In fact, without the conjunctions our speech is very ugly. When we communicate with people, we build our sentences phrases only by means of the conjunctions. They create rich from color of speech in all languages.

After viewing the scientific literature we can tell, that a problem of the conjunctions, in Wakhan and in English languages were used the comparative analys:

**Conjunctions as a syntactic word** (morphological structure of conjunctions). The morphological conjunctions correlatively with other parts of speech from which they have developed during specification and perfection of ways of communication between sentences. Four morphological types are allocated: the simple conjunctions, derivative, compound and composite.

The Majority of the simple conjunctions to pretexts, pronouns, adverbs, nouns and verbs, for example: but, till, after, that, so, when, where, once, while, suppose, save. It is necessary to add to the simple conjunctions and before, because, although in which only one significant morpheme is allocated. Derivatives, morphological conjunctions differ from some specific features. The way of word-formation is not characteristic for formation of conjunctions. It is possible to call only two conjunctions in which the prefix UN-is allocated: unless and until. The majority morphological part

of conjunctions is false to-derivatives as in them allocated the suffixes, speeches belonging to another parts, for example, in the directly conjunctions, immediately a-suffix of adverbs, provided, and supposing-suffixes of participles.

The Complex conjunctions are not numerous; they represent a combination in - which the adverb ever for example participates, however, or a combination of two conjunctions for example, whereas.

In the sentence “instant she heard the news she made up her mind to go” the adverbial modifier of time of a main clause the instant gradually turns into conjunction with temporal meaning "as soon as". The way of development of u noun which turns to the subordinating conjunction*. The boarders we have now really do pay their rent the way they never did in Venice (Mack,).

The Group of coordinative conjunctions extends slower the account of adverbs from which conjunctions have adjoined only still and yet (4, 39j and by reconsideration of the subordinate conjunctions for example, the temporary conjunctions while in adversative conjunctions. Besides while, some other adverbial conjunctions (when, though, so that) find out the tendency to transition in coordinating conjunction (4, 37].

**Semantic conjunctions in English**. Meaning of conjunction attitudes not transferred by them, therefore division of conjunctions into groups from their meaning corresponds to the basic versions of compound sentences. So, among coordinate conjunctions are allocated connecting: ***and, both ... and, as well as neither ... nor; dividing: or, either ... or, adversative: but, while;*** in system of submission it divides to expressing conjunctions the attitudes of adverbial character: [3,203] places, time, the reason, consequence, a condition, concessive, the purposes, an image of action, comparison.

Within the limits of listed groups, not all the conjunctions are homogeneous and, accordingly about character of attitudes transferred by them. In each group, one leading conjunction transferring to the most general form the certain attitude is allocated. Other conjunctions of this group express more private shades of that attitude which it is designated by the leading conjunctions so in group of copulatives nor and neither transfers the same attitudes to the negative form, both ... and give set of two subjects or attributes, as well as to serve for likening the maintenance of one sentence part to the maintenance of another.

In-group of temporal conjunctions when transfers in most general form temporal attitudes; expressing and a simultaneity, and precede one action to another. More private shades, variants temporal attitudes (for example, the instruction on a time interval in which action is made, values of a simultaneity from value precede) are transferred by means of the new conjunctions-the instant, moment, by the time, for example: why did you leave the moment they arrived? (See... when they arrived)

In connection with that, the leading conjunction of each group plays a role of the basic utterance of the attitude. It transfers many shades of attitudes in the offer. So, the conjunction” and’ connects sentences. Being among themselves in attitudes of time sequence and opposition. When enters sentences which action as it was specified, or is made simultaneously with action of a main clause, or precedes it, or it is direct behind it; see.: When the hour of departure came, a crowd of young men followed her to her carriage ***... (Tack.); when he had said this? Mr. Peck sniff ... took some refreshment (Dick); Mac Donald grinned and nodded, and opened his mouth to speak when the front door swung wide and man appeared in the light (London.).***

Additional and conditional sentences; conjunction "or” enters to dividing and adversative sentences, other conjunctions in repartition of one type of attitudes (adverbial) are entered with some versions*, for example, “as” enters temporal

sentences, the reasons of an image of action, comparison; since-time und causal. In connection with the specified feature, it is pleasant to speak about u polysemy of the conjunctions. This concept should be specified; in some cases we do not collide so much with a polysemy, how many with multifunctional of conjunctions, with ability of the same conjunctions to enter various types of subordinate clauses or to establish various attitudes between parts of a compound sentence. However, meaning of conjunctions inseparably from its use, conjunction is used in several functions was specified above, get, different values, become and lexical multiple-valued; so, for example the conjunction "as" in temporal meaning is close while, in causal-corresponds to Wakhan "**aziki"**

The phenomenon synonym as well as the phenomenon of a polysemy in the category of conjunctions, differs original features, the number of absolute synonyms of conjunctions having same meaning is insignificant: these arc etymologically related till and until, though and although, the conjunction whether and if. In most cases it is possible to speak about function of synonyms that consists of a number of conjunctions is used for expression of the same attitudes. So, for expression of causal attitudes the conjunction because, as, since, seeing, a coordinative conjunction are used; but each of them has the special meaning: for example, because specifies the direct reason of action or the phenomenon, a as expresses conditionality, actions of a main clause.

**Classification of coordinative conjunctions and their meaning**:

1. Coordinative conjunctions connect.
2. Homogeneous parts of sentences in a simple sentence.

He said he would stay quiet in the hall but simply could not any more; and crossing the gravel of the drive he lay down on the grass beyond. He opened his eyes and stared quietly at the pure sky.

Hers was that common insularity of mind that makes human creatures believe that their color, creed and politics are best and that other human creatures scattered over the world are fortunately placed than they. Fabermacher wasted no time on comedy or errors, and Havi Hand apologized for his mistakes. But he was not as impress seed as Eric. Coordinative conjunctions can divided into following groups:

1) Copulatives: and, nor, as well as, both ... and, not only but also, neither ... no;

Copulatives simply show that what the fact joins another.

*The sky was a scent of honey from the lime tress in flower, and in the sky, the blue was beautiful, with few white clouds.*

*His whole face was colorless rock; his eye was both spark and flint.*

*I both wished and feared to see Mr. Rochester on the day that followed this sleepless night.*

*I do not know what they know of the things happening beyond the hill, nor do know y the silent house I passed on my way was sleeping securely.*

*The hall was not dark, nor yet was it lit.*

*However, it made hum indeed to suspect that she could give as well as receive- and; she gave him nothing.*

*The newspaper discussed the play for a whole fortnight not only in the ordinary theatrical notices and criticism, but also in leading articles and letters. He went on as a statue would: that is, he neither spoke nor moved.*

Neither George, nor I dared to turn round.

2) Disjunctive conjunctions; or; either; or else.

Disjunctive conjunctions offer a choice between the statements.

The majority of the inhabitants had escaped, I suppose, by way of the old Warning road ... or they had hidden, f tell you, I must weep, or else this heavy heart will burst.

Hers was that common insularity of mind that makes human creatures believes that their co lour, creed and politics are best and right and thatother human creatures scattered over the world are fortunately placed than they.

Fabermacher wasted no a comedy or errors, and Havilland apologized for his mistakes. However, he was not as impress sad as Eric.

Coordinative conjunctions can, be divided into following groups

1) Copulatives:***and, nor, as, both ... and, not only but also, neither ... nor;***

Copulatives simply show that what the fact joins another.

The sky was a scent of honey from the lime trees in flower, and in the sky the blue was beautiful, with few white clouds.

His whole face was colorless rock; his eye was both spark and flint.

I both wished and feared to see Mr. Rochester on the day that followed this sleepless night.

I do not know what they knew of the things happening beyond the hill, nor do know y the silent house I passed on my way were sleeping securely.

The hall was not dark, nor yet was it lit.

But it made hum indeed to suspect that she could give as well as receive;- and she gave him nothing.

The newspapers discussed the play for a whole fortnight not only in the ordinary theatrical notices and criticism, but also in lading articles and letters. He went on as a statue would: that is, he neither spoke nor moved.

Neither Geage, nor I dared to turn round.

2) Disjunctive conjunctions: ***or, either; or else.***

Disjunctive conjunctions offer a choice between the statements

I he majority of the inhabitants had escaped, I suppose, by way of the old

Worming mad... or they had hidden.

I tell you, I must weep, or else this heavy heart will burst,

He was compelled to think this thought or else there would not be any use to strive, and he would have lain down and oiled.

Either his furlough was up. On the other hand, he dreaded to meet any witness of his Waterloo flight.

I had no difficulty in recognizing either Minnie's children.

3) The Adversative conjunctions:**but, whereas, while.**

The adversative conjunctions show opposition of the facts.

Fabermacher nodded in agreement, but his eyes glittered with silent triumph and contempt for the victory.

Miss nerves had become blunted, numb while his mind was filled with weird visions and delicious dreams.

4) Causally-investigatory conjunctions: so, for.

These are the conjunctions that show the reason, of consequence.

He had gone some miles away, and was not expected home until late at night; so the landlady dispatched the same massager in all haste for Mr. PecksniffI

Miss eyes must have had in them some-thing of George Forsyth ' s sardonic look; for her gloved hand crisped the folds of her frock, her eyebrows rose, her face went stony.

**Classification of subordinate conjunction and their meaning:** The subordinate conjunctions attach various subordinate clauses to the main thing and express attitudes between them.

The subordinate conjunctions enter following sentences:

1) Subjects, predicative sentences in function of addition. **That; If; whether; lest.**

It seemed that the house was deserted.

She thought that the open air might do her good.

That Ruth had little faith in his power as a writer did not alter her in martins eyes.

He only asks if you and Barbara will be ready at four o'clock this afternoon. You can never be sure, whether he is in jest or earnest...

She feared lest they should take her at her word.

2) Adverbial sentences or phrases

Temporal: **since; until; till; as long as; before; after; while; whilist; directly; as soon as; when:**

I wrote her as soon as I was housed at Dover.

These were the thoughts of the man as he strove onward.

She went on till we came to another hotel.

After they had wandered for a long time, they halted the sun was out again when I rode up to the farm

At his order, she threw her weight on the end of a quickly extemporized handspike, easing the pressure and listening to her husband's groans, while Malamute kid attacked the tree with his axe.

b. Places: **where, wherever**

He at once saw Fleur wherever he had left her.

When they had gone, she moved across to where the wood fire burned.

c) A concession: **though; although, though alone, he was not lost**

A thin delight lingered though the sun had set sometime.

Though not amusing, he was so good humored and so easily pleased.

It was dark, with an attempt at snow, although the spring was so far advanced.

d) The reasons: **because, as; since.**

He was disturbed because she was to drive him hone, instead of his driving her.

We were up early the next morning, as we wanted to be in oxford by the afternoon.

It was a relief to get into the fresh air, and since the night was fine, we walked.

e) Conditions: **if, unless**

'It's no fun' said Steer forth, 'unless we take them by surprise '

'If I were you ', she said 'I should not worry '.

f) The purposes: **lest, that, so that; in order that.**

I went tj Canterbury, that I might take leave of Agnes and Mr. Wick field. She dared not approach the window, lest she would see her from the street

g) Result:**so that, that**

She stirred the fire, so that a ripple of light broke from the disturbed coal... And I sat there so many hours, that the shade became sunlight and the sunlight became shade again.

h) Comparisons; **as; as ….as; not so…..as then, as if as though.**

Mr. Tupman did, as he was requested.

He seemed faint and dizzy and put out his free hand while he reeled as though seeking support against the air.

He looks as if he had plenty of determination. The came another flash of lighting, brighter than the other.

**The stricture of wakhan conjunctions:**

The service part of speech expressing the attitudes between parts simple and a compound sentence and between separate sentences of the coherent text refers to as conjunctions.

*I potšo tu. Potšo-ən tu I toqa pətr ruz-I potšo сехы qehla-ən nyeštey, xeli bozor seyl-i kərtəy-xə yagon čiz-i xridinə-kərtey. Woz pšeti, wesdi də xə xun, ŷatey. Yav pətr yaw pərstiki: "taw kum-ərtu?" a jon, yaw pətr yaw pərstəyki "e tat taw čiz-ət xarid kərtəy dəbozor?" yz tat ya-r jwob –i rətəyki: čiz-ki sakər lozim cəy dəqəhla pəydo wost. Yapətrbajwobi xə ta woz xati ma-rəry əm ti qehla ti davlat ma-rər kamiŷ cart, agar turozi woc wuz rečem potšo-i Mašrig-cam qehla-ənayəm (G,E,L. WAKH)*

The functions of conjunctions are in this example to connect one sentence with another. From the fragment, we can see the basic functions of conjunction and allied words:

In a simple sentence, conjunctions connect among themselves homogeneous parts of offer: i potso tu. potso -on tu i toqa potr ruz-i potso **cexe** qehla - an nyastey, xeli bozor sayl-i kartay – xa yagon ciz-i xaridi na-krtay.

In a compound sentence conjunction makes out syntactic submission of an additional part in relation to a body: ya tat ya-r jawob ratay ki ciz-ki sakar lozim cay dar qahla paydo wost".

In the text conjunction expresses attitudes between previous and the subsequent independent offers or the purposes parts of the text: I potšo сехы qehla-ən nyeštey, xeli bozor seyl-i kərtəy-xə yagon čiz-i xridi nə-kərtey. Woz pšeti, wesdi də xə xun Woz pšeti, wesdi də xə xun ŷatey.Yav pətr yaw pərsti ki:

II The conjunction essentially differ from pretexts semantic and grammatical features.

The pretext syntactic depends on the main word of a word- combination, and conjunction is independent (relative independent) and «in itself characterizes (defines, qualifies) that attitude which is established between connected parts of a design, and in some cases (at submission) maintenance of a subordinated part

The pretext together with a case inflexion of a noun expresses uniform

Spatial, time, causal, target etc. Character. to enter as a component in original synthetic form, conjunction is, so to say, "between" connected components, does not enter and them (ot,ot , am...am,yo..yo, etc.) Derivatives (ki, agar, cum, coyd-or, etc.)

***On structure conjunction can be simple*** (ki, cum, cring, yo, yo...yo, ***etc.) or compound*** (baroi-ki, aziki, ki, and ***etc)***

**Literatures:**

1. Abdul-Rahim 1986 - *Abdul-Rahim.* Dictionary of the Wakhani Language. Simla, 1966.

2. Lorimer 1958-*Lorimer* D.L.R. The Wakhi language. Volume. 1,11.London, 1958

3. Felmy 1996-*Felmy Sabine*. The Voice of the Nightingale. Karachi ,1996.

5. Morgenstieme 1938-*Morgenstern* G .Indo-Iranian Frontier Languages. Voll.II: Iranian Pamir languages.Oslo, 1938.

6. Shah Abdullah 1960-*Shah Abdullah Badakhshi* .A dictionary of some languages and dialects of Afghanistan.Kabul, 1960.

7. Wakhi 2002- *Peter CBackstrom.* Wakhi//Language of Northern Areas. Volume2.Islamabad, 2002.P.5-6.

8. Questions 1958-Grammatical questions of the history of Eastem-languages.M.L., 1958

9. Grunberg and Steblin-Kamenskiy 1974-Grunberg A.L, Steblin Kamenskiy LM. Ethnological characteristic of Eastern- languages.

10. Kasevich 1998-*Kasevich V.B.* Semantic. Syntaxes. Morphological.M. 1998

11. Pakhalina 1989-*Pakhalima. T.N.* The and historical and morphological comparison of Pamir languages 1989.

12. Saidmamadov 1985-*Saidmamadov A.A.* About the structure of predictive and verb in the sentence 1981.

13. Skolova 1980-*Skotova. V.S* to history of Wakhan language Vocalism. Iran linguistics. Yearbook. 1980-1981.

14. Steblin Kamenskiy 1980 - *Steblin Kamenskiy I.*M The historical classification of Wakhan verbs// Iran linguistics. Yearbook. 1980-1981. of Eastern-Iranian languages.Phonologicsl986.

15. EDWL - *Steblin Kamenskiy I* .M. Entomological dictionary of Wakhan languages 1999.

## ХАБАР ВА НАМУДҲОИ ОН ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

***Ҳамроев Озодбахт Абдусалимович*** *- докторанти (Phd) курси дуюми кафедраи забоншиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии забонҳои Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, тел.: (+992) 90 888 01 33.*

***Саидова Дилфуза*** *- ассистенти кафедраи филологияи англиси Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, тел.: (+992) 93 335 15 55*

Дар мақола сухан дар бораи хабар ва намудҳои он дар забони англисӣ меравад. Муаллиф зимни таҳлили маводҳо ба ин сараъзои ҷумла ва намудҳои он таввaҷуҳи бештар зоҳир менамояд.

***Калидвожаҳо:*** *забоншиносӣ, сараъзо, хабар, намуд, номӣ, феълӣ, модалӣ, намудӣ.*

## СКАЗУЕМОЕ И ЕГО ВИДЫ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

***Хамроев Озодбахт Абдусалимович*** *- докторант (Phd) 2-го курса, кафедра общей лингвистики и сравнительний типологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г.Душанбе, ул. Мухаммадиева,17/6, тел.: (+992) 90 888 01 33.*

***Саидова Дилфуза*** *- ассистент кафедры английской филологии Таджикского государственного института языков имени Сотим Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева,17/6, тел.: (+992) 933351555*

*В статье даётся обзор о сказуемом и его видах в английском языке. Автором отмечено наиболее частое использование определённых видов глагола.*

***Ключевые слова****: лингвистика, главный член, сказуемое, вид, именное, глагольное, модальный, видовой.*

## PREDICATE AND TYPES OF IT IN ENGLISH LANGUAGE

***Hamroev Ozodbakht Abdusalimovich*** *– doctorate student (PhD) of the second course of department of General linguistics and comparative typology of Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, phone: (+992) 90 888 01 33.*

***Saidova Dilfuza*** *- asistante of English philology department of Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, phone: (+992) 933351555*

*This article is about predicate and types of it in English language. When analysing the materials the authors pay more attention to this principal part and types of it.*

***Keywords****: linguistics, principal part, predicate, type, nominal, verbal, modal, aspect.*

Хабар сараъзои дуюми ҷумла буда, амал, ҳолат ва хусусияти шахс ё ашёро мефаҳмонад, ки бо мубтадо ифода ёфтааст. Он аз ҷиҳати грамматикӣ бо мубтадо алоқаманд аст [2,274].

Маъмулан хабар феълҳои тасрифшавандаро дар бар мегирад, ки метавонанд замон, сиға, тарз, намуд ва баъзан шахсу шумораро ифода намоянд. Мо ду намуди хабарро мувофиқи сохтор ва маъно фарқ менамоем: хабари содда ва хабари таркибӣ.

Хабари сода бо феълҳои тасрифшаванда дар шакли сода ё таркибӣ ифода меёбад. Он дар умум амалро нишон медиҳад, гарчанде ки баъзан вай ҳолатеро, ки ҳамчун амал омадааст, мефаҳмонад [2,275]:

I have relatives in Moscow.

She has some English books.

She has some books on the table.

He is in the park [1,78].

Як намуди хабари махсус мавҷуд аст, ки бо таркибҳои to get rid, to take care. to pay attention, to lose sight, to have a wash, to give apush ва ғайраҳо ифода мегарданд:

When we clear the forest we **get rid** of such inconveniences.

I went to bathroom and **had a good wash** for it had been a dusty journey.

Мо ду намуди хабари содаи иборавиро фарқ мекунем [2,275]:

1) Бо таркибҳои зерин: to have a smoke, to have a swim, to have a run to give a laugh, to give a push, to take a look, to make a move ва ғайраҳо.

He had a smoke.

He gave a push.

He gave a start.

Hehad a wash.

2) Бо таркибҳои зерин: to get rid, to get hold, to make use, to take care, to lose sight, to make fun, to pay attention, to make up one‘s mind, to change one‘s mind to take part ва ғайраҳо.

Қисмати дуюми ин таркибҳо дар бисёр ҳолатҳо, ки исми маънианд, бе артикл истифода мешаванд [2, 277]:

You **were making fun** of mother now.

I will **get in touch** with you [2, 277].

Чуноне ки за сохтораш маълум аст, хабари таркибӣ аз ду қисм иборат аст: а) феъли тасришаванда, б) баъзе аз ҳиссаҳои нутқ ба монанди исм, ҷонишин, сифат, вербалҳо (сифати феълӣ, герундия, масдар) ва ғайраҳо. Қисмати дуюм қисми ҷудонашавандаи хабар мебошад.

Қисми якуми категорияҳои феъл шахс, шумора, замон, намуд, сиға ва тарзро ифода мекунад, инчунин маънои лексикии хоси худро дорад. Хабари таркибӣ номӣ ва феълӣ мешавад.

Хабари таркибии номӣ ҳолат ё хусусияти шахс ё ашёро нишон медиҳад, ки бо мубтадо ифода ёфтааст (He is tired, The book is interesting), ё гурӯҳи одамон ва ашёҳоро, ки ба ин шахс ё ашё тааллуқ доштанро мефаҳмонад (She is a student).

Хабари таркибии номӣ феъли часпак ва предикативро дар бар мегирад. Феъли часпак категорияҳои феъл: шахс, шумора, замон, намуд, сиға ва баъзан тарзро ифода мекунад. Ҳамаи феъҳои часпак қисман маънои худро гум мекунанд. Як феъли часпак маънои аслии худро тамоман гум мекунад: ин феъли **to be** аст, ки танҳо вазифаи грамматикӣ дошта, бо предикативе, ки бо ҳамаи ҳиссаҳои нутқ ифода меёбад, ҳамроҳ мешавад [2, 277]:

This is a picture of London.

I am a student.

They are workers [3, 365].

Мутобиқи маънои феъли тасрифшаванда хабари таркибии феълӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мешавад:

1. хабари таркибии феъли модалӣ.

2. хабари таркибии феъли намудӣ.

Хабари таркибии феълӣ амалеро нишон медиҳад, ки бо феълҳои тасрифнашаванда ифода ёфтааст, ки ҳамчун эҳтимолият, имконнопазирӣ, лозимият, зарурият, хоҳиш ва ғайра ҳисобида мешавад. Ин маъноҳо аз рӯи таркиби якуми хабар ифода меёбад.

Хабари таркибии феълӣ метавонад таркибҳои зеринро дар бар гирад:

1. Феъли модалӣ ва масдар. Ба ин қисм феълҳои can, may, must, should, would, ought, dare, need дохил мешаванд, ки бо масдар муталлиқанд:

You can prove everything and nothing.

His aunt would not give him the photograph.

2. Ифодаи to be+масдар, to have+масдар.

The loudspeaker operation **was to take place** in C.Company sector.

I **have to work** for my living.

3. Феълҳое, ки маънои модалӣ ва масдар ё герундия доранд. Ин қисмат феълҳои to hope, to expect, to intend, to attempt, to try, to endeavour, to long, to wish, to want, to desire ва ғайраро дар бар мегирад. Масалан:

He **wanted to throw himself** into whirlpoolof Paris.

We **intend going to Swizerland** and **climbing Mount Blanc** [2, 283].

4. Ифодаҳои модалӣ ва масдар. Онҳо бо феълҳои модалӣ ҳаммаъноанд ё маънои модалӣ доранд. Таркибҳо ва ифодаҳои ба монанди: to be able to, yo be obliged, to be bound, to be willing, to be anxious, to be capable, to be going бо масдарро дорост:

Baring **had been obliged to forego** making friends.

I **am going to leave** Paris.

We **are most anxious to cooperate**.

5. Феълҳо ва ифодаҳое, ки хабари ҷумла маҳсуб меёбанд ва Subjective Infinitive Construction (Nominative-with-the-Infinitive Construction)-ро дар бар мегиранд. Ин калимаҳо ва ифодаҳо муносибати гӯяндаро ба шахс ё ашё, ки бо мубтадо ифода ёфтааст, нишон медиҳад:

A ship- the Vestris-**is reported to be arriving** at Joppa.

About 4,000 port workers **are believed to be on strike**.

Naturally all this had some chilling discouraging effect on him, but he **appeared not to hold** it against her.

Never mind who told me. I **happen to know** his car was seen here yesterday afternoon.

Just at this moment you **seem to be having difficulty** with your left hand [2, 284].

Хабари таркибии феъли намудӣ оғоз, такрор, давомнокӣ ё қатъияти амалро мефаҳмонад, ки бо феълҳои тасрифнашаванда ифода гардидаст. Он феълҳои ба монанди: to begin, to start, to commence, to fall, to set about, to go on, to keep on, to proceed, to continue, to stop, to give up, to finish, to cease, to come, ва масдар ё герундияро дар бар мегирад. Инчунин ба ин хабар would ва used+масдар мутааллиқанд, ки такрори амалро дар гузашта нишон медиҳад:

Elaine this ill-advised behaviuor of yours **is beginning to have result**.

That view **had come to give** *him* feeling of ease and happiness.

His bones **ceased to ache**.

Shi had stopped asking Yatest about the time.

Meanwhile armored infantry **continued to feel** its way in a northerly direction.

I **kept glancing** at the through the rest of the play.

I **used to write** poetry myself when I was his age.

I lived with a man once who **used to make** me mad that way. He **would loll** on the sofa and watch me doing things by the hour [2, 285].

Дар хулоса бояд зикр кард, ки дар забони англисӣ хабар дуюмин сараъзои ҷумла буда, намудҳои худро дорад. Ҳар як аъзоҳои ҷумла вазифаи худро доранд. Дар забони англисӣ ду сараъзо вуҷуд дорад: мубтадо (subject) ва хабар (predicate). Агар мубтадо ашё ва шахсро ифода кунад, аммо хабар ҳолат ва хусусияти шахс ё ашёро мефаҳмонад, ки бо мубтадо ифода ёфтааст:

She works at a factory (she - мубтадо, works - хабари сода).

He is reading (he - мубтадо, works - хабари сода).

I am student (I - мубтадо, am a student-хабар, таркибии номӣ).

He may return soon (he - мубтадо, may return - хабар, таркибии феълӣ).

I have to to work or my living (I - мубтадо, have to to work - хабар, таркибии феълии модалӣ).

She had stopped asking Yates about the time (she - мубтадо, had stopped asking - хабар, таркибии феълии намудӣ).

Дар мақолаи мазкур хабар ва намудҳои он дар забони англисӣ мавриди омӯзиш қарор дода шуда, роҷеъ ба паҳлӯҳои гуногуни он, бо истифода аз маводҳои илмӣ, ки метавонад ҳамчун ташвиқу тарғиб ба рушди илми ҷомеаи имрӯза хидмат расонад, оварда шудааст.

**Адабиёт:**

1. Аракин, В.Д. Практический курс английского языка. 1 курс: Учеб. для студентов вузов / [В.Д. Аракин и др.] ; под ред. В.Д. Аракина. — 6-е изд., доп. и испр. [Текст]. — М.: ВЛАДОС, 2012. — 536 с.: ил.

2. Каушанская, В.Л. Грамматика английского языка. Пособие для студентов педагогических институтов /В.Л. Каушанская, Р.Л. Ковнер, О.Н. Кожевникова, Е.В. Прокфьева и др. – 5 – е изд. испр. и доп. [Текст] . – М.: Айрис – пресс, 2008. – 384 с.: ил.

3. Качалова, К.Н. Практическая грамматика английского языка. К. Н Качалова, Е.Е. Израилевич, Практическая грамматика английского языка с упражнениями и ключами [Текст].- М.: Юнвес, 2007. - 548 с.

## СИҒАИ ФЕЪЛӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

***Ахмедова Азиза Алиёровна*** *- магистри кафедраи филологияи англиси Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон бо номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 985608894.*

Дар мақола намудҳои сиғаи феълӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бо мисолҳои мушаххас таҳлил карда шудаанд. Муаллиф монандӣ ва фарқияти баъзе хусусиятҳои сиғаро дар ду забони таҳқиқшаванда мавриди баррасӣ қарор додааст.

***Калидвожаҳо****: сиға, категорияи феъл, сиғаи хабарӣ, сиғаи амрӣ, сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ, шакл, ҳолат.*

## НАКЛОНЕНИЕ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

***Ахмедова Азиза Алиёровна*** *- магистр кафедры английской филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 985608894.*

В данной статье проанализированы виды наклонений в английском и таджикском языках на основе аргументированных примеров. Автором расматриваются наличие сходства и различия некоторых особенностей наклонений в сопоставляемых языках.

***Ключевые слова:*** *наклонение, категория глагола, изъявительное наклонение, повелительное наклонение, сослагательное наклонение, вид, состояние.*

## THE MOOD IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

***Akhmedova Aziza Aliyorovna*** *– master (MA) of chair of English Philology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 985608894*

In this article is analyzed the mood in English and Tajik languages and had brought some examples. The similitary, difference and some peculiarities of moods in comparable languages were seen.

***Keywords:*** *mood, category, verb, indicative mood, imperative mood, subjunctive mood, form, state.*

Сиға ин категорияи грамматикие мебошад, ки муносибати гӯяндаро ба ҳакиқати амалии аз тарафи феъл ифодашуда нишон медиҳад. Тибқи ақидаи И.П.Иванова сиға ин категорияи грамматикиест, ки модалияти гуфторро ифода менамояд. Яъне сиға муносибати гӯяндаро нисбат ба гуфтор аз нуқтаи назари реалии он ифода менамояд."[9, 34].

Дар бештари адабиёти забони ҳозираи англисӣ 3 шакли сиға (хабарӣ, амрӣ ва шартӣ) ишора мешаванд. Аммо муалифоне ҳастанд, ки шумораи сиғаҳоро 4 намуд гуфта, ба ҷуз аз се шакли умумӣ боз сиғаи инфинитивӣ ва дигар намуди

сиғаҳоро ба ин гурӯҳ дохил менамоянд. Умуман миёни забоншиносон оид ба шумора ва намудҳои сиғаҳои забони англисӣ фикру ақидаҳои гуногун мавҷуданд.

Масалан, Г.Суит як намуди сиғаеро ҷудо намуда, онро "Сиғаи ғайри ҳақиқӣ - Thought-Mood" ном мебарад. Ба гуфтаи Суит ин намуди сиға воқеӣ будани гуфторро ифода намуда, дар ду шакл мавҷуд мебошад:

1. Conditional Mood (бо воситаи *should* ва *would* сохта мешаванд).

2. Permissive Mood (бо воситаи *may* ва *might* сохта мешаванд).

Масъалаи сиға дар забони англисӣ ҳангоми истифода бо феъли модалӣ омехта намуда, мушкилии зиёдеро пеш меорад. Ҳатто шумораи сиғаҳо низ баҳснок аст, зеро олимони ин соҳа дар забони англисӣ аз 2 то 16 шакли ин категорияро муайян намудаанд.

Муаллифони китоби “Грамматикаи забони англисӣ” (English Grammar) - М.А.Ганшина ва Н.М Василевская сиғаҳоро ба сиғаи хабарӣ (Indicative mood), сиғаи амрӣ (Imperative mood) ва сиғаҳои бевосита (Subjunctive mood I and Subjunctive mood II), сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ I, II ва The conditional and the suppositional ҷудо кардаанд [1, 45].

Дар забони муосири англисӣ В.Л. Каушанская дар китоби худ “A grammer of the English Languge” ва Качалова К.Н., Е.Е. Израилевич дар китоби “Практическая грамматика английского языка” сиғаро ба се қисм ҷудо кардаанд:

1.Сиғаи хабарӣ ( Indicative Mood)

2.Сиғаи амрӣ (Imperative Mood)

3.Сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ ( Subjunctive Mood) [5, 86].

Дар китобҳои дар боло зикршуда, дар мавзӯи сиға маълумот ба таври фишурда оварда шудааст.

Олимони зиёд истилоҳи “сиға”- ро гуногун маънидод менамоянд ва дар омӯзиши масъалаи сиға аз нуқтаи назари гуногун ақидаҳои худро баён менамоянд. Аз рӯи фикру ақидаҳои гуногун ҳангоми таснифоти шаклҳои категорияи сиға ба хусусиятҳои шаклии он нигоҳ накарда, ба маъноях, ё танҳо ба мазмуни он бо дарназардошти он ки бо кадом воситаҳо ин маъноҳо ифода меёбанд, аҳамияти хоса зоҳир менамоянд.

Дар қатори категорияи шаклии сиға як қатор шаклҳои омонимӣ мавҷуданд, ки дар таҳқиқоти категорияҳо мушкилиҳои муайянеро ба миён меоранд. Ҳангоми омӯзиши категорияҳои сиға шаклҳои аналитикӣ ва ифодаҳои фразеологии он, ки ба воситаи феълҳои модалӣ маънои лексикиро ифода менамоянд, дар бештари мавридҳо маҳдуд карданашон мушкил аст. Ҳамин ҷиҳат мушкилии махсусеро дар раванди таҳқиқи масъалаи категорияи сиға ба миён меорад.

Пеш аз ҳама, бояд хотиррасон намуд, ки зери мафҳуми **сиға** категорияи грамматикие фаҳмида мешавад, ки аз дигар ҳиссаҳои нутқ фарқ мекунад. Дар сиға гӯянда вуқӯъ, ҷараён ва анҷоми амалро баён карда, муносибати нисбат ба воқеият доштаи худро муайян менамояд, яъне муносибати амал ба воқеъият сиға номида мешавад. Ба маънои дигар, сиға ин модалиятест, ки бо калимаҳои махсус ифода мегардад. Масалан, дар муқоисаи ҷумлаҳои зерин метавон бе мушкилӣ дарк намуд, ки сухан дар бораи як мундариҷаву мазмун рафта истодааст:

***his doing his best – кӯшиши ӯ ;***

***him to do his best – кӯшиш кардани ӯ;***

***him doing his best –кӯшиш карда истода;***

***he does his best — ӯ мекӯшад;***
***he would do his best – эҳтимол ӯ мекӯшид;***
***I remember him doing his best;***
***(I suggest) that he does his best.***

Бояд гуфт, ки шаклҳои феълии - ***doing,*** масдари ***to do*** ва герундии (шакли феълии) ***doing*** нисбат ба модалият бефарқ буда, дар категорияи сиға қарор нагирифтаанд. Муқобили ин калимаҳои феълии ***he do, he would do*** ва ***that he do*** ба шаклҳои сиғаи феълӣ дохил мешаванд.

| | |
|---|---|
| What ever you **might do** to me, I like you. | *Чи коре, ки ту накунӣ, ту ба ман маъқулӣ.* |
| I If it **were** possible, I **would** (should) **do** it. | *Агар мумкин мебуд, ман инро мекардам.* |
| I **wouldn't** (shouldn't) **do** that if I **were** you. | *Агар ман ба ҷои ту мебудам, инро намекардам.* |

Қайд кардан ҷоиз аст, ки барои ҷудо намудани шакли категориявии сиға нақши шаклҳои феъл назаррас буда, барои он шакли омонимӣ нисбат ба дигар феълҳо бисёр муҳим мебошад. Масалан, муқоиса мекунем:

***I make a scene - Ман намоиш таҳия месозам.***
***He suggests that I make a scene - Ӯ пешниҳод намуд, ки ман саҳнае омода намоям.***
***I am cool as a cucumber - Ман хеле оромам.***
***He suggests that I be cool as a cucumber - Ӯ ба ман маслиҳат дод, ки ором шавам.***
***If he was there... - Агар ӯ инҷо мебуд...***
***If he were there - Агар, ки ӯ инҷо мебуд***
***If I will be here, I do it. - Агар ман ин ҷо мебудам, инро иҷро мекардам.***
***If he were here, he would do it - Агар ӯ ин ҷо мебуд, инро иҷро мекард.***

Ҳамаи феълҳои шахсии забони тоҷикӣ аз рӯи замону сиға тағйир меёбанд ва ҳар як сиға шаклҳои муайяни феъл дорад. Фақат масдару феъли ҳол маънои замон надоранд.

Категорияи сиғаи забони тоҷикӣ дар системаи феъл мавқеи муҳим дорад ва он модалияти (аз калимаи юнонӣ modys – тарзу намуд) амалу ҳаракатро ифода мекунад. Барои ифодаи маънои модалияти амал (зарурат, хоҳиш, шарт ва гумон) феълҳо шаклҳои гуногун мегиранд. Ҳар як шакли феъл маъноҳои махсуси грамматикӣ дорад. Гӯянда амалеро ном мебарад, ки он дар замони ҳозира, оянда ва гузашта воқеъ мешавад ё иҷрои он инкор карда мешавад, ё иҷрои он имконнопазир ва ё ба шарту хоҳише вобаста аст, ё ин ки иҷрои он ба гумон аст ва ҳамсӯҳбати худро барои иҷро шудани амалу ҳаракат водор мекунад. Масалан: Рудакӣ суруд хонд. Шоир наомад. Раҳим, биё бозор равем. Ӯ шунидагист. Ғозӣ ба хона биё. Шумо нависед.

Сиға калимаи арабӣ буда, дар илми забоншиносӣ (морфология) ба маънои шаклу намуд ва сохти калимаҳо истифода бурда шуда, ҳамзамон маъниҳои зеринро ифода мекунад.

1. Сиға кор ҳолат, амалу харакатеро далолат мекунад, ки онро воқеан шахс, предмет, ҳайвону паррандае иҷро кардааст ё иҷро мекунад. Барои мисол: Осиёбон ғаллаи маро ба дӯл рехт (С.У.). Гов мечарад. Кабк парвоз кард. Раъд меғуррад. Алаф рӯид. Чӯб шикаст.

2. Сиғаи феъл амалу ҳаракатеро далолат мекунад, ки онро шахс ё предмете

хоҳишу майли ба ҷо овардан дорад. Масалан:

Биёед аввал таомро хӯрем. Амир аскар ҷамъ кунад, ҷамъ кардан гирад (С.А.). Суханҳо ва воқеаҳоро, ки ман шунавам ва бинам, ҳеҷ гоҳ аз ёдам намебарояд. (М.Т.) Биёед гап-гап карда равем (Р.Д). Агар рафта бошад, хабарро мерасонад.

3. Сиға амалу ҳаракатеро далолат мекунад, ки иҷрои он ба гумон аст: Вай шояд омада истода бошад. Ӯ фардо ба Хуҷанд мерафтагист. Салим ӯро дар шаҳр дидагист.

4. Сиғаи феъл амалу ҳаракат ва ҳолатеро далолат мекунад, ки барои иҷрои он шахси ҳамсӯҳбат водор карда мешавад: Рав, фармо, ки чойи қаймоқиро зуд тайёр кунанд, бародаронатро хабар деҳ, дастархон биёр (С.А.).

Ҳамаи маъноҳои боло (тасдиқу инкори иҷрои амал, ба шарте вобаста будани иҷрои он, имконпазиру имконнопазирии воқеъ шудани он, ба гумон будани иҷро ё воқеъ шудани амалу ҳаракат) бо шаклҳои тасрифии феъл ифода мешавад, ки дар маҷмӯъ ба системаи сиғаи феъл тааллуқ дорад.

Категорияи сиғаи феъл хоси ҳамаи шаклҳои тасрифии феъл аст ва он мисли категорияи замон қисми зарурии ташаккули грамматикии ҷумла аст, зеро феъл дар ҷумла бо яке аз шахсу шумораҳояш, бо яке аз замону сиғаҳояш меояд.

Ҷиҳатҳои гуногуни воқеъ шудани амал (тасдиқу инкори иҷрои амалу ҳаракат, имконият, гумон, зурурати воқеъ шудани амалу ҳаракат) дар системаи феъл нобаробар инкишоф ёфтаанд. Бо вуҷуди ин, феълҳои забони тоҷикиро ба чор сиға ҷудо мекунанд:

Сиғаи хабарӣ, сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ, сиғаи эҳтимолӣ (гумонӣ), сиғаи амрӣ.

Дар байни сиғаҳои забони тоҷикӣ сиғаи хабарӣ сиғаи аз ҳама инкишофёфта ба ҳисоб рафта, замону шаклҳои зиёди феълӣ дорад.

Баъзе шаклҳои замони ҳозира-ояндаи сиғаи хабарӣ ва сиғаи шартӣ-хоҳишмандиро ҳамчун намуна меорем:

| **Сиғаи хабарӣ** | **Сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ** |
|---|---|
| Шахси танҳо | Танҳо |
| 1 .Ме+рав + ам | рав+ам |
| 2. Ме + рав +ӣ | рав+ӣ |
| 3. Ме + рав +ад | рав +ад |
| Шахси ҷамъ | ҷамъ |
| 1. Ме+ рав + ем | рав+ем |
| 2. Ме+рав + ед | рав+ед |
| 3. Ме+рав+анд. | рав +анд. |

Дар мисолҳои боло феълҳои сода дар сиғаи хабарӣ аз се морфема (ме-рав-ам), аз пешванди ме- асоси замони ҳозира **рав** ва бандакҳои феълӣ, вале сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ аз ду морфема (рав-ам) аз асоси замони ҳозира ва бандакҳои феълӣ иборат аст.

Тафовути маъно ва истеъмоли шаклҳои замони сиғаи хабарӣ ҳангоми муқоисаи ҳамон як замони он бо сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ ва эҳтимолӣ равшантар аён мегардад. Онҳо бо шакли грамматикӣ ва маънои грамматикии худ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Барои мисол:

Шумо дида истодаед, ки доим сад-дусад кас аз дастархон... нон мехӯранд (С.А.). Дида истодаам, ки хаёлатон парешон аст (Р.Ҷ)- (Сиғаи хабарӣ). Дар куҷо поида истода бошад? (Сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ). Дар Ҳисор борон борида истодагист. (Ҷ.И.) (Сиғаи эҳтимолӣ).

Новобаста аз он ки дар давоми солҳо таҳлили феъл ва категорияҳои он, инчунин сиға, омӯхта шуда бошанд ҳам, дар ҳоли ҳозир ақидаҳои олимон гуногун буда, нуқтаи назари амиқи онҳоро фаҳмидан мушкил аст. Ҳарчанд мо бо ақидаҳои онҳо розием, вале гуногунии сиға, бахусус сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ моро водор месозад, то онро мукамалтар аз худ намоем.

Бештари забоншиносон се намуди сиғаро қайд кардаанд: хабарӣ, амрӣ, шартӣ-хоҳишмандӣ. Дар забони тоҷикӣ бошад, дар китоби забони адабии ҳозираи тоҷик 4 навъи сиға қайд шудааст: сиғаи хабарӣ, сиғаи амрӣ, сиғаи шартӣ – хоҳишмандӣ, сиғаи эҳтимолӣ.

Дар натиҷаи муайян намудани ақидаҳои гуногуни забоншиносон, мо метавонем хулоса барорем, ки ҳар як сиға хусусияти хос дошта, шаклҳои гуногун доранд.

Масалан: сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ орзу, маслиҳат, шаку шубҳа ё ин ки кори ғайриҳақиқиро ифода мекунад ва он ду шакл дорад: синтетикӣ ва аналитикӣ. Фарқият дар сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ нисбат ба дигар сиғаҳо дар он дида мешавад, ки феъли “to be” дар замони гузашта, дар ҳама шахсу шумора дар шакли “were” истифода мешавад. Дар замони ҳозира бошад, феъли “to be” дар ҳамаи шахсиятҳо ҳамчун “be” тасриф мешавад. Асоси феъл дар шахси 3-юми танҳо тасриф намешавад, феъл шакли масдариро бе ҳиссачаи «to» қабул мекунад.

Ҳамин тавр сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ нисбат ба дигар сиғаҳои феълӣ новобаста аз шакл ва маънои грамматикӣ, балки бо ҷой ва нақши худ дар забони муосири англисӣ фарқ мекунад.

Аз рӯи ақидаи дигари забоншиносон дарк кардан мумкин аст, ки сиғаи хабарӣ дар кадом замон ва ҳолате набошад, он воқеияти амалро ифода мекнад.

Дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ сиғаи хабарӣ ҳақиқат, фактро дар замонҳои ҳозира, гузашта, оянда мефаҳмонад. Дар забони англисии муосир замонҳо дар чор шакл омадаанд: Indefinite, Continuous, Perfect, Perfect Continuous, дар забони тоҷикӣ дар ду шакл - замони муайян ва давомдор меоянд.

Сиғаи амрӣ дар ҳарду забони таҳқиқшаванда изҳору хоҳиш, супориш, фармону таъкид ва водор кардан ба амалеро, ки нисбати шахси дуюми танҳову ҷамъ гуфта шудааст, далолат мекунад ва дар забони тоҷикӣ дар шахси сеюм низ истифода мешавад. Дар шакли инкорӣ ин сиға дар забони тоҷикӣ дар назм **ма-** ва дар забони англисӣ бо ҳиссачаи **not(do not)** ишорат мешавад.

Аз ин лиҳоз, ба хулосае омадан мумкин аст, ки сиға на танҳо барои пурра аз худ кардани категорҳои феъли забони англисӣ нақши муҳимро мебозад, балки ҳамчун як қисми ҷудонашавандаи феъл ба ҳисоб меравад.

**Адабиёт:**

1. Ганшина, М.А. Василевская Н.М. Грамматика английского языка. Қисми 3. [Текст].- М., 1964.- 198 с.

2. Бархурдаров, Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка [Текст].- М.: Высшая школа, 1973. - 144 с.

3. Ниёзмаҳмадов, Б., Ниёзӣ Ш.,.Бузургзода Л. Грамматикаи забони тоҷикӣ [Матн].- Сталинобод, 1960.- 134 с.

4. Ниёзмаҳмадов, Б.. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. Қисми 1 [Матн].- Душанбе, 1973 - 137 с.

5. Каушанская, В.Л.. The grammer of the English Languge [Текст].- М.,2008.- 384 с.

6. Шахназарова, В.С, К.В.Журавченко. Английский для вас [Текст].- М., 2000.- 399 с.

7. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. [Матн] /Дар зери таҳрири профессор Б. Н. Ниёзмуҳаммадов.- Душанбе: Ирфон, 1973- 165 с.

8. Қулиева, З. Грамматикаи забони англисӣ [Матн].- Душанбе, 2007.- 187 с.

9. Иванова, И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г.. Теоретическая грамматика современного английского языка [Текст].- М., 1981. - 201 с.

10. Калонтаров, Я.И., Капран В. А.. Краткий русско-таджикский русский словарь лингвистических терминов [Текст].-, Душанбе, 1974. - 300 с.

11. Качалова К. Н., Израилович Е. Е.. Практическая грамматика английского языка [Текст].- М.,1957. - 188 с.

12. Иванова, И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г.. Теоретическая грамматика современного английского языка [Текст].- М., 1981.-231 с.

# МИРЗО ТУРСУНЗАДЕ И ЛИТЕРАТУРНЫЙ ПРОЦЕСС

***Худойдодов Аъзам Овлододович*** *- доктор филологических наук, профессор, проректор по учебной и методической работе Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 919328220*

Данная статья посвящена роли и месту Мирзо Турсунзаде в литературном процессе страны Советов. Мирзо Турсунзаде был вдохновенным оратором. Его голос звучал во многих городах Азии, Европы, Африки. Его видели и на мировых конгрессах и конференциях, и в юрте кочевников, и во дворце раджи, и в бамбуковой хижине среди крестьян в деревне за рубежом, среди колхозников на родных полях.

***Ключевые слова****: литература, процесс, явления, течения, оратор, аспект.*

# МИРЗО ТУРСУНЗОДА ВА РАВАНДИ АДАБӢ

***Худойдодов Аъзам Овлододович*** *- доктори илмҳои филологӣ, профессор, муовини ректор оид ба таълим ва корҳои методии Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 919328220*

Мақолаи мазкур ба нақш ва мавқеи Мирзо Турсунзода дар раванди адабии мамлакати Шӯравӣ бахшида шудааст. Ба ақидаи муаллиф Мирзо Турсунзода нотиқи илҳомбахш буда, овози ӯ дар бисёр давлатҳои Осиё, Аврупо ва Африқо садо дода буд. Ӯро дар анҷуманҳо ва конференсияҳои умумиҷаҳонӣ, дар юртаи кӯчманчиён, дар қасри Раджа, дар кулбаи бамбукӣ, дар иҳотаи кишоварзони деҳоти хориҷа ва дар майдонҳои диёр дар байни колхозчиён вохӯрдан мумкин буд.

# MIRZO TURSUNZADE AND LITERARY PROCESS

***Khudoydodov A'zam Ovlododovich*** *– doctor of philology, professor, vice-rector on education and methodical affairs of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 919328220*

This article is devoted to the role and place of Mirzo Tursunzade in the literary process Soviet country (USSR). Mirzo Tursunzade was inspirational speaker and his voice sounded in many countries of Asia, Europe and Africa. He was seen on the world congresses and conferences, and in the tent of nomads, and in the palace of Raja, and a bamboo hut, and a clay hut, among the peasants in the village abroad, among farmers in the native fields.

***Keywords****: literature, processes, phenomena, trends, speaker, aspect.*

Из совокупности литературных явлений XX в., отвечающих актуальным, общественным мотивам нового времени, образовались разные литературные течения. Из этого ряда литературных течений в отдельном культурном

пространстве выделилась литература социалистического периода, предоставившая литераторам возможность для новых совершенствований на пути достижения предстоящих перед ними задач.

В новой таджикской литературе данного периода эта историческая, литературная и культурная миссия легла на плечи выдающегося таджикского поэта и гражданина страны Советов Мирзо Турсунзаде и ряда современных ему поэтов и писателей. В этом процессе общности литератур и развития культуры нового времени Мирзо Турсунзаде, взяв на себя ношу целого поколения, наряду с Расулом Гамзатовым, Кайсыном Кулиевым, Серо Ханзадяном, Давидом Кугультиновым, Зульфией, Мустаем Каримом, Чингизом Айтматовым, Мирзо Ибрагимовым, Гафуром Гулямом и десятком других поэтов и писателей литератур разных народов, удостоился уважения и почитания как личность своего века. Но вскоре, точнее в первой половине 80-х годов, такое поэтическое и гражданское кредо Мирзо Турсунзаде, после смерти поэта, стало предметом протеста и ревизионного изучения отдельных литературоведов Таджикистана.

Однако литературоведение бывшего Советского Союза на пути признания творчества Турсунзаде выдвинуло другие аргументы. Например, в лирике последних лет поэта, имеется в виду цикл стихов «Подношение» («Дастовез»), усилился философский аспект, поэтическое мастерство которого получило еще большее совершенство, способ выражения мыслей и чувств принял другую форму, а также средства художественного изображения стали более конкретными и.т.д. Другими словами, это были новые страницы в творчестве Турсунзаде, появление которых тесно связано с мотивами жизнелюбия его произведений, и содержание цикла стихов «Подношение» стало понятным русскому читателю благодаря его полному переводу. То есть, создание данного цикла с точки зрения отношения таджикского поэта к предмету и собственным философским взглядам и явлениям стали причиной качественного развития его творчества.

С точки зрения отношения к поэзии Турсунзаде, несущей весть о новой жизни, творчество таджикского поэта в русле общесоюзной литературы занимало и достойное место. Если заглянуть глубже, то можно увидеть, что в русской литературной мысли (и в других научных и литературных кругах, например в белорусских, азербайджанских и армянских) поэзия Турсунзаде своевременно получила объективную научную оценку, и все, кто говорил о достижениях его творчества, высоко оценили художественную ценность и общечеловеческую сущность на уровне успехов единой литературы. Например, понимание наличия «вечно живой души таджикского народа», или же устойчивости национальных традиций литературы таджиков, получившие развитие в **творчестве Турсунзаде и поэтов его современников** (курсив наш – А.Х), привели исследователя к выводу о таджикской классической литературе и литературе советского пространства, к осознанию того, что в лице и литературном наследии Мирзо Турсунзаде единовременно присутствует и продолжение национального духа таджикской литературы. Вот что пишет например, армянский критик и литературовед Вазген Мнацаканян по данному поводу: «Нетрудно заметить, что мы уже вступили в мир больших чувств Мирзо Турсунзаде, который заключает в себе и воинствующий гнев, и первую притягательную нежность весны. И это чувство настолько в нем глубоко, что он ни под каким небом не чувствует себя чужим, не кажутся ему чужими радость и горе другого народа. Это характер поэта, живущего судьбой человечества. Поистине, чужого горя не бывает, если к нему прикасается истинный поэт.

Вот почему, о чем бы он ни писал, - о родном кишлаке Каратаге и его горах и полях, или о женщине, горюющей где-то, или о солдате, погибшем на войне, о материнских руках, о льве, об огнях Родины, о любви и ненависти, с кем бы он ни говорил, с собой или с миром – все равно точка его зрения - доброта, которая страдает из-за потери какого- нибудь хорошего человека, возвышается чужой любовью, осуждает зло и бесчеловечность. Если бы не было этого чувства, вряд ли его лирический герой смог бы увидеть, что на рассвете Родина еще родней и прекрасней…»[ 3;8]

Далее, подытоживая свои размышления, Мнацаканян видит в мире поэзии Мирзо Турсунзаде слияние форм и традиций классики и современности:

«…Мы придерживаемся точки зрения, что классики неповторимы и соревнование с ними бессмысленно. Критерий оценки каждого писателя – его эпоха, сказанная о ней, правда. Если бы возможно было превзойти Рудаки, Фирдоуси, Нарекаци, Руставели, Омара Хайяма, Фузули, Пушкина, Шевченко – значит, они не были гениями. Турсунзаде не мог сказать того, что сказали они. Но есть одно утверждение Маяковского, которое , перефразировав, можно приписать и Турсунзаде: если бы чудом восточной сказки проснулись Рудаки и Хайям, они должны были бы признать, что не смогли бы написать так, как Турсунзаде. Пройдут годы, снова кто-нибудь с недоверием будет приветствовать новый талант, на этот раз превознося имя и славу Турсунзаде…» [3;12].

Впечатления от поэзии Турсунзаде для десятков литераторов и поэтов разных народов были настолько сильны и глубоки, что они смогли увидеть и почувствовать в ней не только душу и характер таджикского народа, но и важнейшие особенности современной поэзии.

Творчество названных поэтов и писателей разных народов, в том числе Мирзо Турсунзаде, служивших своему времени, получило название современного лишь при условии сохранения национальных особенностей. Национальная особенность, которая пронизывает поэзию Турусунзаде, и, которая усилилась в его лирике последних лет жизни, это и есть плод и результат накопленных национальных традиций. Это, конечно, явилось чем-то новым в литературе данного периода, также в широте выражения чувств и глубины художественного мышления Мирзо Турсунзаде было новым выводом, определяющим особенность поэзии целой эпохи.

Здесь, с учетом широты взгляда, охватывающего литературные традиции Востока, в поэзии Мирзо Турсунзаде, Аветика Исаакяна Самада Вургуна, Кайсына Кулиева, Давида Кугультинова, Зульфии, Гафура Гуляма, Галактиона Табидзе и Аркадия Кулешова в одном литературном пространстве и литературном процессе чувствуется примесь духа России в качестве литературного посредника. В поддержку данной мысли можно подчеркнуть то обстоятельство, что вышеназванным поэтам принадлежит большая заслуга в спектре обеспечения общности литературных процессов. Русская литературная мысль и среда имеют преимущество в признании художественной и эстетической ценности стихов Турсунзаде. В этом ряду о поэзии Турсунзаде свое мнение высказывали не только профессиональные критики, но и современные ему поэты, как представители общности литератур, и прежде всего, они указывали на его историческую значимость, и вместе с тем Мирзо Турсунзаде был представлен как передовой поэт и человек.

Указывая на литературную и историческую значимость творчества Мирзо Турсунзаде, Николай Тихонов писал: «В поэмах Мирзо Турсунзаде…, сохранив от классической поэзии богатство живописной образности, он (Мирзо

Турсунзаде – А.Х.) преобразовал стих, наполнил его реальностью изображаемого, найдя новые метафоры, новые эпитеты, мастерски применяя иронию, интонации трибуна, патетику и разящую силу памфлета». Далее, говоря об интернациональном, общечеловеческом духе творчества поэта, Николай Тихонов отмечает, что темой мира проникнута вся его поэзия. Она – в показе мирных трудов строителя… она в стихах о любви, в показе нового отношения к любимой, она сияет в строфах о родной земле, преображенной и несущей семена мирного будущего. Эта тема наряду с темой дружбы народов была основной в творчестве поэта. Недаром, когда мы с писательской делегацией пересекли границу Пакистана, чтобы направиться в Лахор, на конференцию прогрессивных писателей, первый же пограничник встретил нас стихами великого поэта Азии Икбала и приветствовал Мирзо Турсун-заде, как великого поэта Востока, как давно ожидаемого гостя, дорогого народному сердце.

Мирзо Турсунзаде был вдохновенный оратор. Его голос звучал во многих городах Азии, Европы, Африки. Его видели и на мировых конгрессах и конференциях, и в юрте кочевников, и во дворце раджи, и в бамбуковой хижине, и в глиняной сакле, среди крестьян в деревне за рубежом, среди колхозников на родных полях. Мирзо Турсунзаде был неутомимым наставником молодых дарований, и советский народ видел в нем высокий пример поэтического служения. Мы хорошо знали и горячо любили Мирзо Турсунзаде» [7;3-7].

Помимо данного тезиса его наблюдения о литературной общности и чувстве единого пространства (имеется в виду содержание книг «Соединяющий сердца» и «Гнездо любви») подтверждают единство времени и культурного пространства. Например, когда Чингиз Айтматов в своих размышлениях во главе поэзии Турсунзаде ставил философию места и личности поэта в развитии укрепления национальных литератур, его целью было объяснение «одного лица и личности в полном смысле современного» и ту общность и литературный синтез, который взвалили на свои плечи писатели-современники Мирзо Турсунзаде… и др. Также был предложен тезис, что именно с присутствием лирики Мирзо Турсунзаде и его личным взглядом о нашей творческой жизни…получило продолжение обмена видов поэтического мышления и тех форм, которые использовал в своем творчестве Мирзо Турсунзаде, а именно рубаи и дубейти. Все это оказало большое влияние на творчество других поэтов, в том числе на русскую, дагестанскую, белорусскую поэзию. Это явление позднее получило название взаимообмена литературных форм. В связи с этим хочется упомянуть о том знаменательном литературном факте, который свидетельствует о влиянии творчества Мирзо Турсунзаде на творчество белорусского поэта и прекрасного переводчика таджикской поэзии на русский язык Якова Хелемского, приведенном в статье армянского литературоведа, хорошего знатока таджикской литературы и доброго друга таджикских литературоведов Левона Мкртчяна.

В ней говорится: «на таджикском редифе «Ҳамин кофист?» (в переводе на русский языке это значит: «Чего еще? Чего еще ты хочешь? и здесь имеется в виду газель «Ҳамин кофист»)

*Туро сад бор гуфтам, ки гуломат ман*
*ҳамин кофист,*
*Фидои як каломат, як саломат ман,*
*ҳамин кофист.*
*Навиштам, пахш кардам мӯҳр, мондам*
*даст бегуфтор,*
*Ҳаётамро, мамотамро ба номат ман*

*ҳамин кофист…*

*Твоё господство признаю. Чего еще ты хочешь?*
*Когда пою-тебя пою. Чего еще ты хочешь?*
*На имя записал твоё – и подпись я заверил –*
*И жизнь мою, и смерть мою… Чего еще ты хочешь?*

построено прекрасное стихотворение Якова Хелемского:

*Лилась газель с таинственным повтором*
*-Ҳамин кофист?..*
*Мне открывался в душанбинском зале*
*Их щедрый смысл, необозримо чист.*
*-Чего еще редифы вопрошали.*
*- Ҳамин кофист?...*
*Чего еще желаешь ты? Потребуй!*
*Я- твой. Я рядом. Вот мое плечо.*
*Ты слышишь? Для меня насущней хлеба*
*Веления твои. Чего еще?..*
*Читал актёр. Все было в этом чтенье…*
*Карная рев и птичий пересвист,*
*И вспышки света, и ночные тени.*
*- Ҳамин кофист?*
*Вобрал вопрос тысячеликий этот*
*Восторга боль, надежду и мольбу.*
*Так спрашивают, не страшась ответа,*
*Пространство, время, женщину, судьбу.*
*Все совершавший, ко всему готовый,*
*Тверд как алмаз , и трепетен, как лист,*
*Вызвал влюбленный, ждал тревоги новой*
*-Ҳамин кофист.*

Таджикский редиф в этом русском стихотворении звучит как заклятье - и в нем все отчаянное, вся горечь исстрадавшейся души. Редиф вырастает в образ. Так в непогоду растут, поднимаются и вдруг падают волны. Редиф развивается, как волна, и с новой силой поднимается любовь, как волна…» - заключает Левон Мкртчян [9;90-105].

Когда поэзия Турсунзаде оценивается и признается за пределами одной литературы, естественное течение смешивания всех форм и ветвей литературы и одновременно недостатки критики национальной поэзии сами по себе становятся отчетливыми и ясными. Тут возникает другая проблема в отношении литературного наследия поэта, что критика и изучение произведений Турсунзаде должны проводиться на уровне современного литературоведения с учетом сохранения канонов национальной культуры. Здесь имеется в виду сохранение тех национальных канонов, которые берутся на фоне общности литературных и культурных явлений среди нескольких литературных пространств.

Например, в статье «Мы созидатели истории» поэт видит пути взаимовлияния литератур в различные периоды творчества поэтов именно в литературных поисках и в широте творческого мышления. Отсюда передовой опыт перерастает в основу художественных исканий поэтов, предположим, традиции русской классической литературы, тогда творчество двух передовых поэтов периода Кайсына Кулиева и Расула Гамзатова находились более всего под влиянием образов, созданных Пушкиным и Лермонтовым. Или же сам

Мирзо Турсунзаде, продолжая свои рассуждения об особенностях развития национальной литературы и путях ее влияния и распространения, считает лучшим примером взаимовлияния романтической русской и восточной прозы на творчество Чингиза Айтматова, т.е. «национальная среда и мировой литературный процесс находят полное соответствие друг другу внутри передовой культуры».

Мирзо Турсунзаде, расширяя свои рассуждения вокруг путей и средств развития национальной культуры и общности литератур как их исторической миссии, хочет рассмотреть проблему признания общности литератур в историческом аспекте. Когда он пытается объяснить свои литературные мысли, исследуя произведения какого – либо поэта или же тенденции литературы определенного периода, его критериями являются, конечно, стихи самого поэта. Его статьи «Великий восточный мастер газели», «Мэтр словесности и выразитель идей дружбы», «Наш Пушкин», «Соотношение литератур», «Литературная критика- стимул прогресса», «Гордость всех народов» (о народности произведений Ованеса Туманяна) и ряд стихов по тематике и истокам творческого замысла, соответствующих друг другу, стали предметом литературных размышлений поэта. Так в статье «Наш Пушкин» речь идет не только о «памяти Пушкина», который для поэта священен, но и о новых впечатлениях Турсунзаде о поэзии Пушкина, о русской литературе, о судьбе личности и действительно бессмертных и неповторимых образах русского поэта. В представлении и впечатлениях Турсунзаде Пушкин своей гениальностью и влиянием не вмещается в рамки национальной литературы. В каждом народе и литературе были поэты , которые испытали на себе влияние Пушкина и его стихов: «На Украине -Тарас Шевченко, в Польше - Адам Мицкевич, в Армении - Абовян и Налбандян, в Азербайджане- Ахундов, в Казахстане – Абай, в Татарии- Тукай получили вдохновение от Пушкина» [5, 26-41].

Или же в стихотворении, посвященном Дагестану и Расулу Гамзатову, поэт изложил свои свежие впечатления о тонкости, изяществе и силе поэзии. Выражение этих чувств в последующем, выйдя за пределы одной национальной литературы, на протяжении времени превратилось в критерий человеческих ценностей литературы и культуры. Например, поэт пишет:

*Был мой полёт стремителен и громок,*
*И в Дагестан сквозь дымчатый предел,*
*Омар Хайяма нескупой потомок,*
*Я без вина и чаши прилетел…*

*Чеканкою увенчанные, наши*
*Сдвигали на заоблачном пиру*
*Мы не вином наполненные чаши,*
*А строфы, призывавшие к добру.*

*И женщина сидела с нами рядом,*
*Стихи не зря в ее звучали честь.*
*И нас она окидывала взглядом,*
*Не ведая, кого же предпочесть [7,152-153]*

Такого рода размышления, являющиеся объективно жизненными, и постоянно присутствуют в творчестве поэта. Мирзо Турсунзаде в статье «Гордость всех народов», ведя речь о роли и месте великих литературных и

культурных личностей в развитии традиций национальных литератур, одновременно подчеркивает идею расцвета национальной природы и особенностей на примере поэзии и вообще наследия великого армянского поэта Ованеса Туманяна.

Употребляя выражения «современное литературоведение» или же «новые времена» критика имеет в виду литературное течение 60-х-70-х годов прошлого столетия. Данный период литературы отличается целым рядом своих особенностей. Одна бросающаяся в глаза особенность литературы указанного периода основана на том, что ее выдающиеся деятели действительно, возложили на себя представительство одной литературы с сохранением национальных традиций. Мирзо Турсунзаде в стихотворении «Сердце не вернулось» (1963) говорит:

*Гарчи худ баргаштам, аммо дил аз он ҷо барнагашт,*
*Аз лаби дарё канори шаҳри зебо барнагашт.*
*Тоҷикистони азизам аз гуноҳи дил гузар,*
*К-ӯ дигар аз пеши ёри чашмшаҳло барнагашт* [4,300-301]

«Хотя я сам вернулся, но сердце оттуда не вернулось, от берега реки, из красивого города не вернулось Мой любимый Таджикистан, прости грех сердца. Что оно от возлюбленной с темно-голубыми глазами не вернулось»,- (подстрочный перевод). В этом отрывке поэт показывает состояние и сущность лирического героя, находящегося лицом к лицу с предметом описания, и это стихотворение в его наследии превращается в защиту конкретных особенностей культурных традиций одной литературы. Эта особенность одного периода литературы является источником привязанности и любви поэта к наследию народа и нации к другой земле в новое время. Николай Тихонов, Александр Фадеев, Мирзо Турсунзаде, Чингиз Айтматов, Кайсын Кулиев, Расул Гамзатов, Алим Кешоков, Мустай Карим, Самад Вургун, Серо Ханзадян, Вардгес Петросян, Рачия Ованесян, Гафур Гулям и десятки поэтов и писателей литературы советского пространства превратили её в великий, крепкий фундамент и духовную единицу существования народов. В данном процессе получили своё творческое развитие, как сама миссия литературы в целом, так и творческая деятельность данной плеяды литераторов. Их творчество стало примером и критерием синтеза литератур. Мирзо Турсунзаде также через свое творчество и деятельность, связанные с проблемами современного мира в силу притягательности своей личности олицетворял собой дух целой литературы. Образ Мирзо Турсунзаде, величие его личности, понятие общности культурных традиций, его многогранная деятельность, литературное воздействие и признание и т.д. были использованы в дальнейшем, и литераторы, по той или иной причине обратившиеся к его творчеству, сразу ощутили эту сторону его произведений, которая, действительно, весьма заметна. Именно благодаря этой особенности его творчества его голос, его произведения достигли далеких уголков планеты.

Здесь невольно всплывает отрывок из воспоминаний Наби Хазри-Народного поэта Азербайджана, который характеризует величие поэзии и личности Мирзо Турсунзаде: «… эта встреча произошла в Карловых Варах в Чехословакии. Однажды, сентябрьским утром я его встретил на первом этаже лечебницы «Империал». Он со своей неповторимой, милой и искренней улыбкой, свойственной только ему, шел мне навстречу. Сентябрьское утро, будто от его улыбки стало светлее. И в этот момент я забыл, что нахожусь на чужбине, я

паломник. Рядом со мной стоял мудрый, благоразумный наставник, мастер и ученый.

Большей частью мы спускались к источнику вместе, по тропинке. Он шел медленно. Говорил мало, но искренне, от всего сердца, с воодушевлением, смеялся как ребенок.

Я про себя сказал: если человек не теряет ребячью открытость, даже свою наивность, тогда он сохранит все свои первые свежие и душевные качества

Как –то я сказал ему:

-Устод, я очень завидую Вам.

- С какой стати? Из-за того, что я уже стал Мирзо- аксакал?

- Нет, Мирзо- муаллим. Я завидую тому, что вы читаете Низами на его родном языке….»

Может ли быть больше этого впечатления, когда поэт сразу охватывает людей, нацию, культуру и литературу?

Время, когда жил Мирзо Турсунзаде, во всех аспектах было временем расцвета национальных литератур, их общности, и теперь ясно, что был тот естественный процесс сближения литератур, который Мирзо Турсунзаде и его соратники обратили его в соответствующую литературную среду.

**Литература:**

1. Возводящий мосты (сборник статей и воспоминаний о Мирзо Турсунзаде) [Текст].- Душанбе:Ирфон, 1981. - 231 с.

2. Давронов, А. Орбита взаимодействия литератур.- Душанбе:Ирфон, 2009.- 394 с.

3. Мнацаканян, В. Поэт большой доброты [Текст].- Душанбе: Дониш, 1982.- 17 с.

4. Турсунзода, М. Куллиёт. Иборат аз шаш ҷилд. Ҷ.1 [Матн]. - Душанбе: Ирфон, 1971.- 325 с.

5. 5.Турсунзаде, М. Вечный свет. Стихотворения и поэмы [Текст]. – М.: Художественная литература, 1968.- 271 с.

1. Турсунзода, М. Ба сӯи қуллаҳои нав [Матн].- Душанбе:Ирфон,1977.- 87 с.

2. Турсунзаде, М. Вечный свет. Избранные стихотворения и поэмы [Текст].- М.: Художественная литература, 1981.- 431с.

6. Турсунзода, М. Ҳамеша бо Ватан. Шеърҳо ва достонҳо. (Муаллифи пешгуфтор Атахон Сайфуллоев).- Душанбе: Адиб, 2001.- 408 с.

7. Художественный перевод. Взаимодействие и взаимообогащение литератур [Текст].- Ереван, 1973.- 532 с.

## РОМАН ОБ АЛЕКСАНДРЕ В СРЕДНЕВЕКОВОЙ ПЕРСИДСКО - ТАДЖИКСКОЙ ПРОЗЕ

***Восиева Рухшона*** *– д.ф.н., доцент кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г.Душанбе, ул.Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+99237) 2329565, E-mail: v.rukhshona@mail.ru*

На протяжении столетий образ Александра остается одним из важных и самых исследованных вопросов в персидской литературе. Доказательства этому можно найти во многих работах, воспевающих и восхваляющих его величие и достоинство и описывающих многие его героические поступки. В настоящей статье автор предоставляет информацию о ранних прозаических народных романах, об Александре «Искандарнаме» (роман об Александре, относящийся к XI веку). При этом автор подчеркивает, что рассматриваемая работа является сказочной версией романа, в которой искажается реальная историческая правда.

***Ключевые слова****: Александр, литература, произведение, легенда, рукопись, сказка, персидская литература, проза, романс, исследование, содержание, традиция, замысел, персонаж, источник.*

## РОМАНИ ИСКАНДАР ДАР АДАБИЁТИ АСРИМИЁНАГИИ ФОРСУ ТОҶИК

***Восиева Рухшона*** *– д.и.ф., дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёти тоҷики Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+99237) 2329565, E-mail: v.rukhshona@mail.ru*

Тӯли садсолаҳо шахсияти ҷовидонаи Искандари Македонӣ ва лашкаркашиҳои ӯ дар маркази диққати адибони форсу тоҷик қарор дорад ва шаҳодати он мавҷудияти асарҳои зиёд бахшида ба мавзӯъ дар адабиёти классикӣ мебошад.

Дар мақолаи мазкур муаллиф дар бораи мавҷудияти аввалин романи насрӣ дар бораи симои Искандар дар адабиёти форсу тоҷик маълумот медиҳад. Аз таҳқиқ ва баррасии ин асар бармеояд, ки романи мазкур ба насри ривоятӣ тааллуқ дошта, мазмуни он ба воқеияти таърихӣ мувофиқ нест.

***Калидвожаҳо****: Искандари Македонӣ, адабиёт, асар, қисса, нусха, ривоят, адабиёти форсӣ, анъана, наср, роман, таҳқиқот, мазмун, қаҳрамон, сарчашма.*

## EARLY NOVEL ON ALEXANDER THE GREAT IN MEDIEVAL PERSIAN-TAJIKI PROSE

***Vosieva Rukhshona*** *– doctor of philology, associate professor of chair of Theory and History of Tajik Literature of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+99237) 2329565, E-mail: v.rukhshona@mail.ru*

In Persian literature, the character of Alexander remained one of the important and most-researched issues over centuries. The evidence of this can be seen in many

works, singing and praising his greatness and divinity and describing his numerous heroic campaigns. In this article, the author gives information about early prosaic people's novel of 'Iskandarname" (a novel on Alexander belonging to XI century). With that the author underlines that the work in question is a fairly-tale version of the novel in which the real historical truth is distorted.

***Keywords***: *Alexander, literature, work, legend, manuscript, fable, Persian literature, prose, romance, research, content, tradition, plot, personage, source*.

Личность Александра Македонского как великого полководца, подчинившего в необыкновенно короткий срок почти все восточные страны, известные грекам, открывшего пути эллинизации на Востоке, перемешавшего разнообразные культуры народов Средиземноморского бассейна и разрушившего барьеры между различными очагами мировой цивилизации, очень рано привлек внимание историков, философов, литературоведов и литераторов. Уже античная древность знала, а средневековая книжность сохранила до наших дней сочинения о жизни и походах Александра, исследования, посвященные его судьбе. Пожалуй, ни одна историческая личность не была в центре внимания различных литератур, в какой была фигура Александра Македонского. Жизнеописание Александра Македонского было одним из самых изучаемых сюжетов средневековой литературы. Предания об Александре Македонском, возникшие в устной традиции, переплетенные затем с литературными и историческими материалами и домыслами составителей, образовали своеобразный полуисторический-полусказочный приключенческий роман о жизни и деятельности знаменитого полководца.

В персоязычной литературе образ Александра на протяжении столетий оставался одним из значимых и изучаемых - свидетельством тому являются многочисленные произведения, воспевающие и восхваляющие его величие и божественность, описывающие его многочисленные героические походы. Сказания об Александре Македонском в персоязычный средневековый прозе считались народным эпосом, традиционно называя Александра – Искандаром, представляли его своим национальным героем. В персоязычной литературе существует три прозаических «Искандар-наме». Первая прозаическая «Искандар-наме» - известная под названием «Древняя книга об Искандаре» («Искандарнаме-и кадим») [2]. Вторая книга «Семитомная «Искандар-наме», известная как «Большая книга об Искандаре», или «Повествовательная книга об Искандаре», была издана несколько лет назад при содействии иранского учёного Алириза Заковати Карагузлу [4]. Последный изданный роман «Искандар-наме» под названием «Искандар-наме» Средней Азии» вышел в свет под содействием иранского исследователя профессора Страссбургского университета (Франция), в двух томах в 2013 году в издательстве «Муин» в Иране [3].

Ранним прозаическим романом об Искандаре считается «Искандар-наме», известний как («Искандар-намае кадим»), которий ещё называют персидской версией «Псевдокаллисфена».

Рукописный экземпляр прозаического произведения "Древнейший Искандарнаме" хранится в библиотеке Саида Нафиси. Нужно отметить, что ввиду отсутствия начальных и последних страниц рукописи, очень сложно определить, кем и когда написано это произведение. И лишь на титульном листе книги сохранилось имя Абулкофи ибн Абулбаракота- составителя и редактора

данного сочинения. В 1964 году в Иране Ираджем Афшаром по совету Эхсона Ёршотира был подготовлен и издан полный текст данного прозаического “Искандар-наме”. В литературоведении Ирана Ирадж Афшар является одним из первых, кто занялся изучением “Искандар-наме” и подготовил его текст для публикации и массового чтения. Им же написано содержательное предисловие, научная ценность которого заключается в том, что оно написано с использованием достоверных исторических исследований, фактов и ценных источников.

Подтверждая важное значение и ценность древного «Искандар-наме» или персидского варианта «Псевдокаллисфена», Ирадж Афшара говорит: «Хотя данное предание об Александре Македонском далеко от истины и от исторических фактов, все же представляет собой огромное значение, ибо является древнейшим прозаическим сказанием на среднеперсидском языке и повествует о бытующем среди народа мнение относительно жизни и деятельности Искандара, передаваемого из уст в уста сказания на протяжении нескольких веков» и дошедшие до наших времен [2, 2]. Уникальность этих преданий состоит также в том, что они изложены на понятном и доступном языке, знакомя читателя с суеверием и предрассудками людей той эпохи по отношению к Искандару. Также с учетом того, что текст данной рукописи очень древний и выдержан в персидском стиле, он может служит источником для дальнейших исследований, толкований в области лингвистики и лексикологии.

Раннее прозаическое «Искандарнаме» переведено с арабского на фарси и его источником являются предания Вахба ибн Мунаббиха, имя которого многократно упоминается на страницах этой книги. В то время, действительно, большинство книг переводилось именно с арабского и имя сказателя Вахба ибн Мунаббиха встречается и в других источниках. Известный арабист и исламовед М. Б. Пиотровский, работая над эпическими преданиями арабов, упоминал о том, что «можно указать круг лиц, среди которых происходило формирование, запись и передача предания. Это профессиональные сказители (Абид ибн Шарийа), ученые- традиционалисты (Ка`б ал-Ахбар, Вахб ибн Мунаббих) и поэты (Ибн ал-Муффариг). Изучивь их и отдельные материалы, мы можем указать и несколько центров создания и распространения преданий. Самый ранний из них – Медина, где легенды о Йемене популизировались ансарами, а затем йеменцами, участвовавшими в комментировании Корана. С мединцами связаны Ка`б ал-Ахбар, Вахб ибн Мунаббих [6, 27]. Из высказываний русского востоковеда следует, что Вахб ибн Мунаббих был одним из сказителей и ученых своего времени. Также по утверждению М. Б. Пиотровского, знаменитый арабский историк Ибн Хишам ал-Калби основываясь на сочинениях Вахба ибн Мунаббиха, составил свой «Китабу тиджан фи мулуки химйар» (Книга венцов о химйаритских царях) [6, 28].

Ранний роман об Александре «Искандар-наме», составльяенный И. Афшаром содержит из 60 сказаний. В нем Искандар представлен как всемогущий царь, покоритель новых стран, справедливый и благородный по отношению к народам. Сюжет и структура романа и личность Искандара выстроены в соответствии с патриотической задачей утверждения преимущественных прав персов на влияние в восточных странах.

Из анализа содержания и сюжета исследуемого романа вытекает, что его содержание не стеснено условиями действительных событий и обстоятельств, переданных исторической традицией. В персидском варианте романа «Псевдокаллисфена» сюжет выступает не только как история характера

Искандара, а, наборот, характер Искандара проступает сквозь цепь постоянных приключений и подчиняет себе действие. Он выявляется через взаимоотношения с другими людьми, как с подлинными историческими лицами (Дарий, Филипп, Аристотель, Олимпиада), так и вымышленными персонажами (Ирокит, Фур, Озодбахт, Шахмалик, Кайзофа, Зубайда и др). Такое ощущение, что замысел романа первоначально был, по-видимому, историко-биографический, но постепенно он дополнялся фантастикой, вымыслом, скорее всего, с целью представить образ Искандара более величественным, внушительным, обладающим даже возможностями магов и колдунов.

Элементы сказочности и фантастичности, щедро рассыпанные в романе, подтверждают его народный характер. Именно эти качества сближают его с рыцарского романа. Как известно, в рыцарском романе мы находим, в основном, отражение чувств и интересов, которые составляли содержание рыцарской лирики. Это, прежде всего тема любви, ососнаваемая в более или менее «возвышенном» смысле. Другим, столь же обязательным элементом рыцарского романа является фантастика в двояком понимании этого слова - как сверхъестественной, сказочной, так и необычайной, исключительной, приподнимающей героя над обыденностью жизни. Обе эти формы фантастики, обычно связанные с любовной темой, пересакаются с понятием приключений или авантюр, случающихся с рыцарями, которые всегда идут навстречу этим событиям.

В «Искандар-наме» основным принципом организации сюжета при всем событийном развитии остаётся концентрирование сюжета вокруг действия и поступков главного героя. Другими словами, «упруго развертывающийся сюжет выдвигает на первый план проблему взаимоотношения отдельной личности к окружающей общественной среде» [1,273]. Раскрытие сюжета во взаимоотношениях персонажей, широкое использование диалогов, монологов, характеристики, портретов, является важной спецификой сюжетосложения «Искандар-наме». Также наличие многочисленных случайностей, обеспечивающих авантюрность повествований в «Искандар-наме», относится к числу важных особенностей сюжетной составлющей романа. Сказочно-рыцарская стихия сюжета «Искандар-наме», выражаясь словами М. Е. Мелетинского, «иногда создаёт ложное впечатление, что роман распадается, рассыпается на авантюры, что отдельные эпизоды-приключения составляют независимые самодовлеющие композиционные звенья» [5, 6]. Однако в «Искандар-наме» все сюжетные линии скомпонованы действиями главных героев, связаны между собой общей идеей произведения. Поэтому «Искандар-наме» и вообще повествовательная проза, прежде всего, интересна с точки зрения композиции. Действительно прав таджикский исследователь Ю. Салимов, который утверждает, что «все рыцарские романы имеют относительно устойчивую композицию и через все произведение проходят действия главных героев, сохраняется соотношение положительных и отрицательных персонажей и единство сюжета» [7, 174]. События «Искандар-наме» скомпонованы таким образом, что читатель находится постоянно в напряжении. В сюжет произведения вводятся такие эпизоды, как побег, похищение героинь, царей, переодевание, встреча с диковинками и т.д., которые придают повествованию особую интригу.

Сказатели «Искандар-наме» в композиции произведения одновременно с изображением событий уделяют значительное внимание введению в действие новых персонажей, предусматривая их роль и дальнейшее поле действия в

раскрытии идей романа. Поэтому в «Искандар-наме» почти всегда обеспечивается соответствие персонажей местам их действий. Персонажи вводятся не случайно: через изображения их действий, поступков раскрывается тот или иной аспект жизни или черты характера человека. Система персонажей «Искандар-наме» раскрывает содержания произведения. Действия и события в «Искандар-наме» композиционно связаны между собой, которые прежде всего, обеспечены взаимоотношениями персонажей. В этом плане мастерство сказателя заключается в том, что все персонажи произведения действуют в рамках композиции и служат для выражения определенной мысли.

Анализ содержания «Искандар-наме» выявляет, что роман состоит из древних сказок, преданий, историй царей Аджама, пророков из рода Исраила. В романе значительное место отведено различным пророчествам, прорицаниям, вещим снам – элементам, достаточно ясно воссоздающим колорит эпохи. Связанный со своей эпохой, роман «Искандар-наме» отражал религиозные верования современников, их обостренный интерес ко всему чудесному и сверхестественному: к неведомым и сказочным в их представлении дальним странам с диковинными народами и фантастическими животными и растениями.

Несмотря на разнородность и эпизодичность, составные части романа в своей совокупности все же связаны внутренним единством и целостностью общего, главного идейного замысла произведения. Основная тема композиционно организует весь его сюжет, а также и детали его художественного обрамления. На главном герое – Искандаре сосредоточено все внимание, ему подчинены все другие персонажи, отображённые более или менее ярко и четко разделенные на положительные и отрицательные образы. Характер Искандара вырисовывается во взаимоотношениях с этими многочисленными персонажами. Конкретная историческая действительность служит фоном, на котором строится повествование о жизни героя от рождения до смерти, его боевых действиях, борьбе за достижение своих целей в различных жизненных обстоятельствах.

Из анализа сюжета романа «Искандар-наме» выясняется, что произвыдение рассчитан на массового читателя среднего культурного уровня, что в значительный степени определило не только его смысловое, идеологическое содержание, но и весь состав поэтических средств и его художественную форму. Построенный на быстрой смене событий, увлекательных путешествиях по неведомым странам, смелых подвигах героя, необыкновенных ситуациях, фантастических происшествиях и одновременно в популярное, доходчивое изложение романа о знаменитом полководце, несомненно, могло привлечь внимание и интерес широких кругов читателей.

Из результатов анализа образа главного героя исследуемого романа вытекает вывод, что «Искандар-наме» был написан в религиозном стиле и духе. Несмотря на то что разница между эпохой правления Александра и распространением ислама значительно, составитель романа считает Искандара одним из проповедников и защитников этой религии, т. е. он является сторонникам монотеизма везде.

Разнородность персонажей романа определяет и его языковые средства. Язык его достаточно прост и даже примитивен, хотя местами и не лишен некоторой риторичности, и представляет собой нечто среднее между языком исторической прозы и разговорной формой, свойственной народному сказителю, вышедшему из народа. Предназначенный для широкой аудитории, роман отражает на себе характерные признаки фольклорного произведения.

Таким образом, ранний роман об Александре «Искандар-наме» является сказочным вариантом, в котором реальная историческая правда отображена с некоторыми искажениями. Произвыдение, следуя традициям повествовательных повестей в персидско-таджикской литературе, создает портрет образцового героя Искандара, совершенного человека. Составитель романа, по - видимому, и сам из народа, поэтому хотел изобразить Искандара народным героем, рыцарем, гуманным правителем и борцом за свободу, в противовес герою – завоевателю и порабощение народов.

Всестороннее исследование, изучение и издание подобных образцов произведений народной прозы имеет весьма большое значение для развития национальной и всемирной литературы в целом.

**Литература:**

1. Брагинский, И. С. Проблемы востоковедения [Текст].-М.: Наука,1974.-496 с.

2. Искандар-наме. Персидский вариант Псевдо-Каллисфена. / Сост.: Ирадж Афшар [Текст].- Тегеран, 1343. -795 с. (на перс.яз.).

3. Искандар-наме. Среднеазиатский вариант Боки Мухаммада ибн Мавляна Юсуфа / Сост.: Хусайн Исмаили. Т.1 [Текст].- Тегеран: Муин, 1392.-740 с.(на перс.яз.).

4. Куллиёти ҳафтҷилдаи Искандарномаи кабир (Семитомный свод «Искандарнаме-и кабир) [Матн]. – Тегеран, 1318.- 662 с. (на перс.яз).

5. Мелетинский, Е. М. Средневековый роман: Происхождение и классификация формы [Текст].- М.: Наука, 1983. - 304 с.

6. Пиотровский, М. Б. Предание о химйаритском царе Ас`аде ал-Камиле [Текст].-.- М.: Наука, 1977.-220 с.

7. Салимов, Ю. Персидско-таджикская повествовательная проза [Текст].-Душанбе: Дониш, 1971. -156 с. (на тадж.яз.).

## НАЗАРЕ БА БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ҚАСИДАИ ШОИРОНИ БАДАХШОН

***Давлатбеков Л. -*** *номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёти тоҷики Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, тел.: (+992) 93 192 48 84.*

Адабиёти тоҷик дар ҳаёти мардуми кӯҳистони Бадахшон таърихи дерина дорад. Ин адабиёт дар маҳфилҳои ҳамин минтақа қабул ва бунёд шудааст. Нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX марҳилаи нисбатан пурмаҳсули адабиёти Бадахшони тоҷик маҳсуб меёбад. Тавассути таҳлили намунаҳои назми ин давра, муаллифи мақола идомаи анъанаҳои адабиёти классикиро аз нигоҳи эстетикӣ ва эътиқоди намояндагони назми мазкур нишон додааст.

***Калидвожаҳо:*** *адабиёт, намуд, жанр, сабк, сабки бадеӣ, адабиёти классикӣ, адабиёти тоҷики Бадахшон, анъанаи бадеӣ, композитсия.*

## ТРАДИЦИЯ СОЧИНЕНИЯ КАСЫДИ В ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ БАДАХШАНА

***Давлатбеков Л.-*** *кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, город Душанбе, улица Муҳаммадиева 17/6, тел.:(+992) 93 192 48 84/*

Таджикская литература имеет давню историю в жизни мультиязычного населения Горного Бадахшана. Эта литература и принималась и создавалась в литературных кружках данного региона. Период второй половины XIX века и первой половины XX века считается самым плодотворным периодом Бадахшанской таджикской литературы. Постредством анализа примеров поэзии данного периода автор статьи показывает продолжение классических литературных традиций с эстетичесой точки зрения и верования авторов этой поэзии.

***Ключевые слова:*** *литература, вид, жанр, стиль, художественный стиль, классическая литература, таджикская литература Бадахшана, художетвенная традиция, композиция.*

## QASIDA WRITING TRADITION IN THE TAJIK LITERATURE OF BADAKHSHAN

***Davlatbekov L. -*** *candidate of philology, associate professor of chair of Theory and History of Tajik Literature of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: .: (+992) 93 192 48 84*

The Tajik literature has deep roots and history in the life of the Multilanguage habitants of Mountainous Region of Badakhshan. This literature well received by the literary societies of this region as well as created by themselves. The second half of XIX

and first half of XX centuries are recognized as the most fruitful time of the Tajik Badkhashan literature. Through the analysis of poetical examples of this period the author of the Article shows continuation of the Tajik Literature traditions in the poems of this period from the esthetical points of view and beliefs of their сkeators.

***Keywords:*** *literature, form, genre, style, art style, classical literature, Tajik literature of Badakhshan, art tradition, composition.*

Қасида аз қадимтарин жанри лирикаи китобии адабиёти форсии тоҷикӣ маҳсуб шуда, дар робита бо вазъи сиёсиву таърихии даврони мухталиф гоҳо рушду нумӯ ва гоҳо ба таназзул мувоҷеҳ гардидааст. Ин жанри муҳташами лирикӣ дар эҷоди суханварони нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX-и Бадахшон вижагии шаклӣ ва мазмуну мавзӯи хосро дорост, ки назири он дар таснифи суханварони манотиқи дигари форсизабонон камтар мушоҳида мешавад.

Қобили қайд аст, ки дар эҷоди жанри мазкур аз тарафи шоирони ин минтақа майли пайравӣ намуданро ба равияи пешгирифтаи қасидасароии ҳаким Носири Хусрави Қубодиёнӣ мушоҳида мекунем. Мусаллам аст, ки қасоиди Носири Хусрав аз дидгоҳи шеършиносӣ ва таркибу устухонбандӣ аз ду навъ: қасидаҳои комил ва маҳдуд иборатанд ва аз ҷиҳати ҳунари шоирӣ бо камоли устодӣ эҷод шудаанд.

Суннати адабии қасидасароӣ дар фаъолиятҳои эҷодии шоирони нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX Бадахшон – Мубораки Вахонӣ, Ҷаъфар, Мулло Лочин, Шоҳфутур, Адими Шуғнонӣ ва ғайраҳо идома меёбад, ки аксари ин қасоид аз ҷиҳати мазмуну мундарича мадҳӣ, вале дар онҳо ниёз ба тааллуқоти моддӣ, ҳирсу тамаъ ва талаби подош, инъому атоҳо аз мамдӯҳ ба назар намерасад. Муҳтавои марказии ин қасоидро ба монанди як гурӯҳи ғазалиёти ин шоирон муноҷот ба Ҳақтаоллоҳ, тавсифи хонадони Пайғамбари ислом ва аимаи атҳор ташкил мекунад, вале ҳунари шоирӣ дар ин гуна қасида камтар буруз намудааст ва аз ҷиҳати таркиби худ маҳдуд ва қонунияти қофиябандӣ низ дар баъзе ҳолатҳо он қадар риоя намешавад:

Гунаҳкорам, гунаҳкорам, Худовандо, ту медонӣ,
Гуноҳи беадад дорам, Худовандо, ту медонӣ.
Зи аввал дар адам будам, ба дунё кард мавҷудам,
Шудам маҳмур, осудам, Худовандо, ту медонӣ.
Дар ин дунёи пурмеҳнат шудам дар хоб, дар ғафлат,
Накардам як замон тоат, Худовандо, ту медонӣ.
Назар кардам ба гӯристон, надидам рӯйи ҳамҷинсон,
Ба хобанд ҷумлагӣ яксон, Худовандо, ту медонӣ [6, 34].

Ин навъи қасидаҳо аз ҷиҳати теъдоди абёти хеш аз понздаҳ то бисту ду ва гоҳо аз он каму зиёд ҳам шуда метавонанд, ки ба ин гурӯҳ қасидаҳои Шоҳфутур мансубанд, вале қасоиди Мулло Лочин гоҳо аз даҳ мисраъ низ камтаранд.

Дар қасоиди шоирони ин минтақа гоҳо умумияти зуҳури андешаву ҷавлони фикр ва якрангии қолаби гуфтор, инчунин шабоҳати истифодаи таркиботу иборот мушоҳида мешавад. Масалан, қасидаи даҳбайтаи Мулло Лочин, ки дар вазни мисраи дуюми байти саввум аломати сактаъ дорад, аз қасидаи дар боло овардаи Шоҳфутур кам тафовут дорад:

Аз бадтарини халқи ҷаҳонем, ё Худо,
Бадфеълу бадқиёфату гумроҳу русиё(ҳ).
Аз раҳматат умедаму аз феъли худ хароб,
Ё подшоҳи роҳаму раҳман ва раҳнамо.
Умрам бирафт, ҳеҷ надидам з-ин ҷаҳон,
Ғайр аз надомату афсӯсу моҷаро.
Ҳамчун сароб буд бирафтем ташналаб,
Афсӯсу сад дареғ надидем муддао… [2, 3].

Дар ин навъи қасидаҳо шоирони зикршуда аз гузаштаи бефоидаи рӯзгору дар ғафлату нодонӣ гузаронидани умр, нашинохтани Худованд, умеди лутф аз Худо, пайваста асири нафси аммора будан, тавсифи имомони давр изҳори андеша намудаанд.

Зикри имомони давр дар шеъри форсии тоҷикӣ суннати деринаи адабист ва он аз замони фаъолияти адабии Носири Хусрав оғоз мешавад. Муаллифони китоби «Ҳакими суханвар» хусусияти қасоиди ҳакимро арзёбӣ намуда, қайд намудаанд: «аҳёнан якчанд қасидаро дар девони шоир мувоҷеҳ мегардем, ки дар мадҳи Мустансири Биллоҳ халифаи фотимии Миср ё аҳли байти пайғамбари ислом гуфта шудаанд» [1, 70].

Дуруст аст, ки дар баъзе қасидаҳо ҳаким Носири Хусрав номи имоми даврашро айнан наоварда бошад ҳам, аз андешарониҳояш роҷеъ ба масъалаи бузургдошти ҳикмат, илму тоат, таъодул байни олами фониву олами боқӣ, офараниши замону макон ва амсоли инҳо, ки меҳвари асосии нуқтаи назари фалсафию мазҳабияшро ташкил менамоянд, иршодкунандаи муъминонро дар ҳамаи давру замон имом медонад. Дар қасидае, ки бо матлаи

Ба чашми ниҳон бин ниҳони ҷаҳонро,
Ки чашми аёнбин набинад чаҳонро [4, 43]

оғоз мешавад, Имомро хозине медонад, ки ин хазина Қуръон аст ва он пур аз маъонист ва Паямбар шубонии умматро бад-Ӯ супоридааст:

Макону замон ҳар ду аз баҳри сунъ аст,
Аз ин нест ҳадде замину замонро.
Агар гӯйи «ин дар Қуръон нест» гӯям,
Ҳамоно накӯ менадонӣ Қуръонро.
Қуръонро яке хозине ҳаст, к-Эзид,
Ҳавола бад-ӯ кард мар инсу ҷонро.
Паямбар шубонӣ бад-ӯ дод аз уммат,
Ба амри Худой ин рамай бекаронро [4, 43].

Дар мавриди шоирии ҳаким Носири Хусрави Қубодиёнӣ донишманди тоҷик Худоӣ Шарифов андешаронӣ намуда, қайд мекунад, ки Хусрав худашро дар шеъраш шоир мешиносад ва аз ҳунараш ифтихор ҳам дорад, вале мақсади шоирии ӯ аз ҳамзамононаш фарқ дорад. Агар шоирони дигар аз шеърашон фахр мекарда бошанд, ӯ ифтихор ба дин дорад. Ба таъбири дигар, барои ӯ шеър ҳамчун воситаи изҳори матолиби мазҳабӣ ба кор рафтааст, асли мақсад ва мояи ифтихор дин аст [7, 296].

Албатта, шеърияти шоирони ин минтақа дар баробари шеъри Носири Хусрав қобили қиёс нест, вале муддаои онҳо низ аз шеър ҳамон мақсади ҳаким Носири Хусрав мебошад. Дар як қасидаи Мулло Лочин омадааст:

Сад ҷони ман фидои сагони имоми вақт,
Гар афтадаш қабул, ҳамин аст муддао.
Чун гарди пои хоки сагонаш ба чашми ман,
Кӯҳлалҷавоҳир аст ба монанди тӯтиё.
Лочин асири нафси палид аст назди ту,
Шояд ба лутфи хеш бубахшӣ ба рӯсиё(х) [2, 3]

Бояд гуфт, ки мавзӯи аксари қасидаҳои шоирони охири асри XIX ва нимаи аввали асри XX-и Бадахшон тавсифи имоми вақт – Мавлоно Султон Муҳаммадшоҳ - Оғохони III мебошад ва аз лиҳози равиши баёни андеша бо ҳам шабоҳат доранд. Ин гуна умумият ҳатто бо ашъори шоирони мазҳабии форсизабони Покистони шимолӣ, ки дар мавзӯи мавриди назари мо эҷод гардидааст, ба чашм мерасад. Яке аз чунин шоирон Насириддини Насири Ҳунзоӣ буда, дар мавзӯи мазкур ашъори зиёде таълиф намудааст, фақат ҳунари шоирӣ дар қасидаи ӯ баландтар ва таркибу ибороти суханаш қавитар аст:

Шоҳ Султон мазҳари нури Худост,
Дар ҳақиқат Мустафою Муртазост.
Дар сахову дар каромоту улум,
Мисли шоҳи ман дар ин олам куҷост?
Файзбахшу одамият дар ниҳон,
Соликони дини Ҳақро раҳнамост.
Зикру фикраш роҳати ҷону дилам,
Меҳри покаш чашми ҷонамро зиёст.
Матлаи анвори раҳмат ӯ бувад,
Он ки нурашро дар ин олам бақост.
Ганҷи махфӣ гар бидонӣ, ӯ бувад,
Рост гӯям, нури зоти кибриёст.
Волаи ишқаш на танҳо ман шудам,
Ҳамчу ҷони ман басе ҷонҳо фидост.
Аз қудуми ҳодии исмоилиён,
Ҳар касе махмури ҷоми марҳабост.
Гарчи роҳи ишқ бошад пурхатар,
Ғам надорам, чун Алӣ мушкилкушост.
Ҳазрати Султон Муҳаммад шуд имом,
Рӯйи ту ойинаи Эзаднамост.
Шамъи ҷони ошиқони босафо,
Боғи улфатро гулу зиннатфазост.
Ҷон фидо кун, ай Насири бенаво,
Ҷони ҷони ту амири ду сарост [3, 9].

Агар аз мавқеи муқоиса ин қасидаи Насириддини Ҳунзоиро бо порае аз қасидаи Мулло Лочин ва шоирони дигари Бадахшон қиёс намоем, зоҳиран аз лиҳози баёни матлаб шабеҳи ҳамдигаранд, зеро дар қасидаи Насири Ҳунзоӣ низ имоми давр «мазҳари нури Худо», «дар ҳақиқат Мустафою Муртазост», «файзбахш», «соликони дини Ҳақро раҳнамост», «матлаи анвори раҳмат», «он, ки нурашро дар ин олам бақост», «ганҷи махфӣ», «нури зоти кибриёст», «рӯй… ойинаи Эзаднамост» ва амсоли инҳо номида шудааст, вале тафовут дар ҳунари шоирӣ то андозае вуҷуд дорад, зеро ин қасида аз ҷиҳати истифодаи таркиботу иборот, вожаҳои хос ва умуман ҳунари шоирӣ баландтар аст. Дар қасоиди

шоирони Бадахшон, ки аслан адабиёти музофотиро ташкил медиҳад, бо сабабҳои айнию зеҳнӣ ҷанбаи ҳунарӣ аз мавзӯю мундариҷа мавқеи дуюмдараҷа дорад. Барои намуна чанд байти қасидаи Мулло Лочинро меорем:

Нест дар олам яқин сирри Худо,
Ғайри Султони Муҳаммадшоҳ расо.
Дар азал ӯ буду бошад то абад,
Аввалу охир ҳамин аст моҷаро.
Ғайри ӯ ҳаргиз намедонам касе,
Гар бувад безорам аз вай, ё Худо [2, 4]

Аз байни шоирони ҳавзаи адабии Бадахшон Адими Шуғнонӣ, ки давраи ҷавонияш то солҳои сиюми асри ХХ дар хоки Бадахшони Шӯравӣ ва боқимондаи умри ӯ дар Бадахшони Афғонистон гузаштааст, бо қасоиди худ, ки теъдоди муайянанд, тафовут дорад. Аксари ин қасидаҳо низ дар пайравии қасоиди ҳаким Носири Хусрав эҷод гардидаанд, вале ҳакими суханвар, агар аз вазнҳои сангин истифода бурда бошад, Адим бештар вазнҳои матбӯъро ба кор бурдааст, ки бо мусиқии суннатии мардуми кӯҳистон ҳамоҳангӣ доранд.

Мураттиби китоб ва муаллифи сарсухани «Ашки ҳасрат»-и Адими Шуғнонӣ - доктор Хушназари Помирзод роҷеъ ба шеъри Адим андешарониҳо намуда, менависад: «Шеъри индавраи Адим комилан зери таъсири қасоиди ҳаким Носири Хусрав қарор гирифтааст. Ӯ чун салафи рӯҳонияш бо ҷаҳлу нодонӣ дар ситез буда ва қотеона дар муқобили он истодагӣ кардааст. Уқдаҳои қалбашро дар қолаби шеър рехта, аз даҳру фалаки дун нолидаву дар фарҷом шеърашро ба илтиҷову умедворӣ аз Холиқи лоязол расонидааст. Дар ин намуна:

Шудам ҳайрат зи даҳри сифлапарвар,
На ранг аз меҳру на бӯ аз рифое.
Ҳаменолидам аз чархи фусунсоз,
Зи худ кардам суол ин моҷарое.
Ки ай мискини мазлуми бадаҳвол,
На дузд ҳастӣ, на хуне, на зиное.
Бигӯ охир ба ҷуз ҷурми хиёнат,
Гирифтори парешонӣ чароӣ?
Ҷавобам дод ақли донишомӯз,
Гуноҳат он, ки бо илм ошноӣ.
Сухан бояд зи марзи илми тавҳид,
Бувад аз ибтидо то интиҳое.
Дуруди шаҳсавори қоби қавсин,
Ҳаме бояд пас аз ҳамду саное.
Зи нури ламъаи хуршеди ваҳдат,
Ба мушти хок бахшидӣ зиёе [5, 23].

Дар бисёре аз қасоид Адим айни вазну қофияи Ҳакимро интихоб намудааст. Чунончи, қасидае аз ҳаким Носири Хусрав ба ин матлаъ сурудааст:

Озурда кард каждуми ғурбат ҷигар маро,
Гӯйӣ забун наёфт зи гетӣ магар маро.

Адим ба айни вазну қофия қасидае иншо намуда, ки матлаи он ин аст:

Набвад ба ғайри кулбаи эҳзон гузар маро,
Ҷуз дарду оҳу нола намонда асар маро [5, 23].

Дар қасидаи зери Адим, ки ба назари ин ҷониб аз ҳикмати шинохти Ҳазрати Пайғамбару имоми вақт сухан меравад, дар баъзе абёт тавассути ҳисоби абҷад матлаб баён гардидааст:

Зи нахуст ҳамд гӯям ба сифоти кибриёӣ,
Ки ягонаи ҷаҳонро насазад ба ҷуз саноӣ.
Зи ҷалоли алҷамолаш натавон маҷоли дам зад,
Нарасида ҳеҷ фикрат ба маротиби ниҳоӣ.
Зи тариқаҳои дигар нарасад касе ба манзил,
Магар он, ки рафта бошад ба тариқи мустафоӣ…
Ба зуҳури нураш, ай дил, ту ба чашми маърифат бин,
Ғараз ин ки ёфт ҳастӣ ба вуҷудаш интиҳое.
Ба туфайли туст, шоҳо, ҳама коинот бар по,
Ба ту хатми офариниш, ки ту мӯҳри интиҳоӣ.
Аҳаде ба ақли ҷузвӣ натавон шудан шиновар,
Ки ба жарфбаҳри маънӣ гуҳари гаронбаҳоӣ [5, 31].

Агарчи анвои дигари қасида аз қабили қасидаҳои хазонияю баҳория, хамрия, фахрия, ҳабсия ва амсоли инҳо дар адабиёти охири асри XIX ва ибтидои асри XX камтар мавқеъ дошта бошанд ҳам, бо вуҷуди ин метавон хулоса намуд, ки дар ин минтақаи тоҷикнишин жанри зикргардида бо назари ақидатию мазҳабии сокинони он идома доштааст.

**Адабиёт:**

1. Маниёзов А., Шарифов Х. Ҳакими суханвар. – Душанбе, 2002. -232 с.
2. Мулло Лочин. Муноҷот ва дигар гуфторҳо.- Покистон, Қарочӣ, 1383 шамсӣ. -135 с.
3. Насириддини Насири Ҳунзоӣ. Ҷавоҳири маърифат. – Қарочи. -40 с.
4. Носири Хусрав. Девони ашъор. Ҷилди I. – Душанбе, 2009.-645 с.
5. Сайид Замониддини Адими Шуғнонӣ. Ашки ҳасрат. – Ровлпандии Покистон, 1380.-358 с.
6. Фотокопияи баёзи Шоҳфутур дар фонди Институти илмҳои гуманитарии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон нигоҳ дошта мешавад.
7. Шарифов Х. Рози ҷаҳон. – Душанбе: Нодир, 2004.-352 с.

## ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ ҒАЗАЛИЁТИ ЗУҲУРИИ ТУРШЕЗӢ

***Шарипов Шариф Раҳмонович*** *- н.и.ф., дотсенти кафедраи забонҳои Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, тел.: +992(92) 757 32 28; ssssharif@mail.ru*

Ҳунари шоирии Зуҳурӣ дар ҳудуди шеваи баён ва мураккабии ифодаи матлаби ӯ мусаххар нагашта, балки тарзи тасвирофаринӣ ва маънибандии хос ҷаззобияти шеъри ӯро фаровоҷеӣ ва бастаи рамзу розу шӯру ниёз гардонидааст. Маъно ва андеша дар шеъри Зуҳурӣ бо сабки вежаи баён омезиш ёфта, барҷастагии ҳунари шоирии ӯро таҷассум намудаанд, ки дар маҷмӯъ ба шеъри форсии тоҷикӣ дигаргуниҳои қолабӣ (шаклӣ), маъноӣ ва сабкиро эҳдо кардаанд. Агарчи мероси адабии шоир дар жанрҳои мухталифи адабӣ зуҳур намудааст, ғазали ӯро метавон оинаи таҷаллии ҳунари шоириаш маънидод кард, ки Зуҳурӣ бешак комёрии бузург ва беназирро дар сурудани ин жанри ғиноӣ мушарраф шудааст.

***Калидвожаҳо:*** *жанр, газал, сувари хаёл, шеър, Зуҳурӣ, маънибандӣ, тасвирофаринӣ, мутаноқиз (парадокс), тазод, истиора, маҷоз, маъно, сабки ҳиндӣ, таркибсозӣ, фасоҳат, балогат, вазн, радифу қофия, санъатҳои бадеӣ.*

## ОСОБЕННОСТИ ПОЭЗИИ ЗУХУРИ ТУРШЕЗИ

***Шарипов Шариф Рахмонович*** *- кандидат филологических наук, доцент кафедры языков Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, телефон +992(92) 757 32 28; ssssharif@mail.ru*

В данной статье делается попытка рассмотреть особенности поэзии замечательного персидско-индийского поэта 16-17 веков Зухури Туршези. Талант и стиль Зухури проявляется в том, что его художественные, поэтические ритмы отличаются от творчества других поэтов индийского стиля. Поэтому его произведения воспринимаются по особенному. В поэтических жанрах Зухури присутствует необычный колорит персидско-таджикского языка, поэтому произведения поэта, все его газели можно назвать неповторимыми.

***Ключевые слова:*** *жанр, газел, поэзия, художественные образи, парадокс, Зухури, стил, поэтические ритми, метафора, аллегория, смысл, индийский стиль.*

## PECULIARITIES OF POETRY ZUHURI TURSHEZI

***Sharipov Sharif Rahmonovich*** *– candidate of philology, associate professor of chair of Langueges of the Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, phone:+992(92) 757 32 28; ssssharif@mail.ru*

In this article, an attempt is made to examine the peculiarities of poetry by a remarkable Persian-Indian poet of 16-17 years old Zuhuri Turshezi. Talent and style of Zuhuri is that his artistic, poetic poetry poetic rhythms differ from other poets of Indian style. Therefore, his works become special. Since in the genres of Zuhuri there are unusual changes in the Persian-Tajik languages, all of his gazelles in general works of the poet can be called incomparable and unrepeatable.

***Keywords:*** *genre, gazelle, poetry, artistic images, paradox, Zuhuri, style, poetic rhythm, metaphor, allegory, meaning, indian style.*

Агарчи маҳдудияти қолабҳои шеърӣ ба бархе аз шуаро даст надодааст, ки матолиби хешро ба андозаи майлу хоҳиши худ дар он гунҷоиш диҳанд, Зуҳурӣ тавонистааст, ки ҳар чӣ хоста ва пиндоштааст дар жанрҳои шеърӣ, ба вежа ғазал ҷойгир намояд ва зиёда аз ин, хамирмояи сухан дар дасти афкори шоир мумеро мондааст, ки ба ҳар майли пиндори ӯ шакл гирифтааст. Чун сабки ҳиндӣ бо печидагӯӣ, таркибсозӣ, талмеҳоти фаровон, иғроқ, пурмутаноқузӣ ва мубҳамандешӣ маъруфият дорад ва бархе аз гӯяндагони шеър бо ин сабк бар амсоли Урфӣ, Малики Қумӣ, Боқири Хӯрда, Зеҳнии Кашмирӣ, Назирии Нишопурӣ, Файзии Даканӣ аз фазилатҳои умдаи он баҳраваранд, ба шоире кам андар кам даст медиҳад, ки дар паҳлуи чеҳраи намоёни ҳунарии шуарои мазкур тозакориеро ба ин равиш муяссар гардад ва соҳиби тарзи хоси маънибандӣ ва тасвирофаринии худ бошад[1,14]. Хусусан, пас аз зуҳури Соиб ва Бедил шинохти ашъори аксари шуарои бо ин сабк сарукоргирифта хира монд. Аммо нақши боризе, ки Зуҳурӣ дар коргоҳи тавлиди маънии бикр ва тасвири бемонанд гузошт, нагузошт, ки чеҳраи шеъри ноби ӯ пинҳон монад ва ҳатто маъруфияти ҷаҳонӣ ва ҷовидонии ашъорашро таъмин кард. Ба андозае, ки тозагии матлаб ва бардоштҳои вежаи шоирона дар «Соқинома»-и Зуҳурӣ таъсир гузошта, ки «Муҳити аъзам»-и Бедил эҷод шавад.

Мухтасоти аввалине, ки дар шеъри Зуҳурӣ ба чашм мерасад, балоғати он-шакл ва сохтори маъноӣ(форма) аст. Ба андешаи аксари муҳаққиқин миёни балоғат ва андеша ваҳдати комиле вуҷуд дошта, ки бидуни ин рабт ҳеҷ гуна матне наметавонад, ки дар пасомади худ ба ҳосили адабӣ расидагӣ намояд [2,24; 3, 78]. Боризтарин вежагии шеъри Зуҳурӣ дар ҷаҳони балоғати гуфтор истифодаи моҳирона ва беназири тазоду таноқуз аст, ки ҳавзаи сохтори маъноии ашъорашро бениҳоят густурда кардааст. Пайгирӣ аз ин вежагӣ мунтақидро ба сӯи даричаи ҷаҳони тозаи шеъру шахсият, ҷаҳони пур аз чашмандозҳои нотакрори шоирӣ, ҳувият ва асолати шеър ва дар ниҳоят ба маърифати дигаргунаи ишқу зиндагӣ, ҳастӣ ва тасвиру маъно раҳнамун ва баъдан комилан ошно месозад[5,57-58]. Чунончи, дар байти зер:

**<u>Рандаи нолатарошӣ</u>** ба каф оварда нафас,
Дард дар даст марезод **<u>дами теша</u>**и мо[8,6].

Дар ибораҳои «рандаи нолатарошӣ» ва «дами теша» аз ҷиҳати мафҳум ду рӯи таркиб якдигарро нақз карда, як навъ иртиботи байни маҳсус ва номаҳсусро, ки ба қавле «ҳусни сабки ҳиндист» ба вуҷуд оварда, таҷаллии нозуки тамсилро дар шеъри шоир бозгӯ намуда, боиси истихроҷи мазмуни бикр ва ниҳояти таҳрезии фикр гардидаанд. Як қатор ибораҳои таноқузӣ, бар амсоли «дами теша», «ба даҳон муҳри хомӯшӣ задан» имрӯз мавриди истифодаи забони оманд. Чунончи, дар шеваи гуфтори мардуми Мастчоҳ «доси кунд» ва ё «тешаи кунд»-ро «дами дос гаштааст» ва ё «дами теша гаштааст» мегӯянд.

Дар байти зерин ибораҳои «шерони ҳавас» ва «рӯбаҳии беша» василаи фатҳи сангарҳои ноошнои маънии адабӣ гардида, на ба манзури таъқиди баён ва печидагии хаёл, балки ҷиҳати ифодаи маънии ҷадид иброз шудаанд:

Ҷигари ишқ даромад ҷигари ақл гурехт,
Фахри **<u>шерони ҳавас</u>** **<u>рӯбаҳии беша</u>**и мо [8,6].

Дар офариниши таркиб ва ибораҳои мутаноқузӣ Зуҳурӣ ҳамто надорад ва ин нукта чун ашъори соири шуарои сабки ҳиндӣ яке аз пояҳои асосии шеъри ӯст.

Чунончи, «нахли ҳавас», «пойи дил», «тӯфони ҳавас», «ғуссафи фақр», «шуълаи ҳусн», «панҷаи марҷон», «базми таманно», «ҷомахонаи ишқ», «дахли сабр», «маснади ифода», «киштии ақл», «киштии сабр», «виқори кӯҳ», «болиши хишт», «обрӯи хоксорӣ» ва садҳои дигарро метавон дар ашъори ноби ӯ мувоҷеҳ шуд:

Бисоти хирагӣ ва бозори ҳаё:

То ҳавас ҳар сӯ наяндозад **бисоти хирагӣ**,
Ишқ дукондори **бозори ҳаё**ро гарм кард.

Ёсамини бӯса:

**Ёсамини бӯса** дар гулбарги лабҳое шукуфт,
Ишқи бепарво ҳаваср дасти чидан дода буд.

Машқи ҷунун:

Сархати **машқи ҷунун** дар назари ақл бинеҳ,
Бар гулу лола зи сунбул рақаме мебошад.

Мастии ҳасрат:

Касе, ки дар ҳаваси лаъли боданӯш афтад,
Зи тоби **мастии ҳасрат** чу ман ба ҷӯш афтад.

Гулӯи орзу:

Панҷаи қассоби мо бод ба хун лолагун,
Бар **гулӯи орзу** хушҳавасӣ по фусурд.

Ҳавсалаи мастӣ ва паймонаи оина:

Дида аз **ҳавсалаи масти**и дидор куҷост,
Бодаи акс ба **паймонаи ойина** кашам

Ширинии талхӣ:

Ҳавас дорам намоёнтар шавад **ширинии талхӣ**,
Ки бо заҳри ту гирди орзуи қанд мегардам.

Бетобии хоҳиш:

Хушо **бетобии хоҳиш**, зи фикри васл мерафтам,
Агар донам, ки чун ҳосил шавад, хурсанд мегардам.

Назар хоридан:

Дар ҳасрати кӯҳли хоки пое,
То кай ба ҳавас **назар бихорам**.

Сайқали ҳайрат:

Нигаҳ ба **сайқали ҳайрат** накардаӣ рушан,
Биё, ба ҷиргаи қурбониён, ҷило ин ҷост [8,242].

Тори оҳ:

Сели сиришки мо магар бар сари шустушӯ равад,
Бахт зи тори оҳи мо бофта ин гилемро [8,242].

Дастёбии Зуҳурӣ дар санъати мутаноқиз то ба ҷоест, ки танҳо аз як вожаи «ҳавас» 37 ибораи мутаноқузӣ сохта, дар ҳар як ибора тобиши маъноии навро ҷойгир намудааст, ки дар густураи адаби форсӣ ин намуна камназир аст. Чунончи;

1.Дашти ҳавас:

Аз тафи **дашти ҳавас** мағзам намеояд ба ҷӯш,
Ҷойи худ во кардаам дар сояи девори ишқ.

2.Кӯи ҳавас:

Тамоми умр хошоки сари **кӯи ҳавас** чидам,
Ки нодон мекунад бар шӯълаи хас хомҷӯширо.

3.Масти ҳавас:

Ба ғунча бин, ки зи бӯса дамаш амон надиҳанд,

Баҳор **масти ҳавас** карда андалебонро.

4.Деги ҳавас:

Ба ҷӯш оварам боз **деги ҳавас**ро,
Пас аз пухтагиҳо дигар хом гардам.

5.Бозори ҳавас:

Ба **бозори ҳавас** хушмоядоронанд савдоӣ,
Агар мӯҳтоҷ бошӣ, медиҳандат сабр вом ин ҷо.

6.Тазарви ҳавас:

Мардон шикори шер ба шамшер мекунанд,
Тифлона чанд доми **тазарви ҳавас** кашам.

7.Коми ҳавас:

Чӣ заҳрҳо зи **коми ҳавас** ба ҷом кунам,
Агар ба бӯса лабе дар шакар нагардонам.

8.Шаҳиди ҳавас:

Ба пойи теғи ту бар сар наметавон бурдан,
**Шаҳиди ин ҳавас**ам хуни ман баҳое нест.

9.Бесутуни ҳавас:

Гардид **Бестуни ҳавас** сарнагун зи ман,
Савганди аҳли ишқ ба Фарҳодии ман аст.

10.Тоби ҳавас:

Ишқи ту шуд табиби Зуҳурӣ, Масеҳ кист,
Дар таб дилам зи **тоби ҳавас** буд, беҳ шудаст.

11.Гармои ҳавас:

Ғайр гӯ: дар дафъи **гармои ҳавас** сандал бимол,
Оташорояш намесӯзад, дили мо оташ аст.

12.Дандони ҳавас:

Дар тахайюл зери **дандони ҳавас**,
Шаккарин лаълаш фишоре баргирифт.
Ё:
Зери **дандони ҳавас** гардид лабҳо лахт-лахт,
Войи лабҳо бӯсаи кунҷи даҳоне барнахӯрд.

13.Гарди ҳавас:

Чеҳра дар **гарди ҳавас** гум гашту ашке роҳ надод,
Мурд дар лаб достону ҳамзабоне барнахӯрд.

14.Ниҳоли ҳавас:

Сидра гашта **ниҳоли ҳавас**ам,
Бехи ҳосил ба самар мӯҳтоҷ аст.

15.Қимори ҳавас:

Бирав ҳарифи дигар ҷӯй дар **қимори ҳавас**,
Ки беқарории ҷони шикеббоз гузашт.

16.Кӯраи ҳавас:

Чанд дар **кӯраи ҳавас** ҷӯшам,
Мешавад хом хомтар, чӣ илоҷ?

17.Сармояи ҳавас:

Меҳр **сармояи ҳавас** дорад,
Ҳасрати пои боми мо нахурад.

18.Хони ҳавас:

Зи ахгар ишқ дар меҳмонии парвона нуқлафшон,
Магасро дар сари **хони ҳавас** лавзина мебояд.

19.Ҷӯши ҳавас:

Дилам ба **чӯши ҳавас**ҳои хом меафтад,
Фишонда дона, ки анқо ба дом меафтад.

20.Нахли ҳавас:

То ба дил решаи меҳри Шоҳи Наврас наравад,
Аз куҳан **нахли ҳавас** ком ба навбар надиҳанд.
Ё:
Зуд бар **нахли ҳавас** не бор мемонад на барг,[1]
Ларзаи ҳасрат чунин гар медиҳад афшони мо.

21.Ҷинси ҳавас:

Маро кӣ гуфт дукони ишқ бикшоям,
Дар он диёр, ки **ҷинси ҳавас** баҳо дорад.

22.Сайди ҳавас:

Манам дар донапошӣ бахяҳои далқ барчидам,
Ки аз **сайди ҳавас**ҳо хирқа доми хирқапӯш омад.

23.Синаи ҳавас:

Умеди васлпарварӣ аз кони васл буд.
Дар **синаи ҳавас** халиши устухон бимонд,

24.Нанги ҳавас:

Ишқи ту барқ асту ҳавас хору хас,
Шукр, ки растем зи **нанги ҳавас**.

25.Чашми ҳавас:

Аз ҳарфи шаҳди бӯса лаболуда нестем,
**Чашми ҳавас** зи кунҷи даҳан баргирифтаем.

26.Ранги ҳавас:

Ишқ дар оинаи ҳусни ту идрок кунам,
Тира гардид дил аз **ранги ҳавас**, пок кунам.

27.Базми ҳавас:

Дар чидани **базми ҳавас** чандон, ки дил зад дасту по,
Бар сар накардам ин ҷафо, гар фикри сомон барканам.

28.Тақдими ҳавас:

Барнатобад ишқи болодаст **тақдими ҳавас**,
Мебарам худро ба базми васл маҷнун мебарам.

29.Магасхони ҳавас:

**Магасхони ҳавас** гашта Зуҳурӣ айшат,
Ком дар талхии ширинии лавзина кашам.

30.Хоби ҳавас ва маҳви лаззат:

Дӯш **хоби ҳавас**амро ба шакар меҳмон дошт,
**Маҳви лаззат** шуда ком аз сухани таъбираш.

31.Теғи ҳавас:

Чуну чаро кунем, ки иксирпешаем,
**Теғи ҳавас** зи куштани симоб шустаем.

32.Боғи ҳавас:

Сад шохи тоза аз буни ҳар барг бирӯяд,
Бар кҳнанахли **боғи ҳавас** чун табар занам.

33.Тори ҳавас:

Бо гирах **тори ҳавас** шуд рез-рез,
Кундмайле тездандонист ин.

34.Дарёи ҳавас:

---

[1] Дар чопи Асғарӣ «Зуд бар нахли ҳавас не барг мемонад на бор»

Ба **дарёи ҳавас** мавҷам рабудӣ,
Агар ҳасрат набудӣ лангари ман.

35.Таби ҳавас:

Дасти **таби ҳавас** шуда кӯтаҳ зи набзи он,
Наштар кашида то мижаҳои дарози ӯ.

36.Чашми ҳавас:

Монда бар дасти ту **чашми ҳавас**и нахчире,
Чӣ шавад гар ҷаҳад аз шасти навозиш тире.
Ё:
Умрест, ки нанвохта боди сари куе,
**Чашми ҳавас**и мунтазиронро ба ғуборе.

37.Хишти ҳавас:

Ба зери бори кӯҳи оҳ дар **хишти ҳавас** мурдам,
Шикоятҳои Маҷнуне хароши ҷони Фарҳоде.

Ин вижагӣ-аз як вожа чандин ибораҳои мутаноқизӣ офаридан дар девони Зуҳурӣ зиёд ба чашм расида, интихобан калимаи «ҳавас» ба риштаи намуна кашида шуда, дар баробари тасвири ҳиёии парадоксӣ бо вожаи мазкур ифодаи маъноии ибораҳои мутаноқизӣ, ки гоҳо ҳаммонади ҷисми инсон зиндаанд (чунони, «таби ҳавас»), бозгӯ шудааст.

Ҳаваси комёфт (ишора ба хоҳиши иҷрошуда):

Зи талху шӯр **ҳаваси комёфт** наздикат,
Ки бӯса бар намакин шакаре зи дур диҳад.

Ҳаваси синасипор:

Ҷигарам доғи туро дида эмин,
**Ҳаваси синасипор**е дорад.

Ҳаваси ҷилва (ишора ба хоҳиши бозтобӣ ва таҷаллӣ):

Сар дар итоби камар мебарад аз тоби камар,
Мебарад чун ҳаваси ҷилва ба сайри чаманаш.

Ҳаваси ғамза(орзуи имову ишорат кардан ба чашму абрӯ, ноз, карашма):

Бар дили реш аз **ҳаваси ғамза**е,
Сӯниши алмос бирондам, дареғ.

Ҳаваси шоҳ (хоҳиши шоҳона):

Гадои дар ба дарам, лек дорам ин иқбол,
Ки хотир аз **ҳаваси шоҳ** барнагардонам.

Ҳаваси турктозӣ(ҳаваси бераҳм, вайронгар):

Маъмур бод дил, чӣ қадар ҷони қиммате,
Омода кард дар **ҳаваси турктоз**и ӯ.

Ҳаваси захм:

**Ҳаваси захм**и ҷигар чун гусилад аз дили ман,
Дидаам аз сафи мижгони ту ханҷар задане.

Ҳаваси марҳам:

Гар Зуҳурӣ **ҳаваси марҳам**и тифлӣ дорам,
Хешро бар дами шамшери итоб андозам.

Ҳаваси пухта (орзуи иҷрошуданӣ), Ҳавас пухтан (ба мурод расидан):

Барнаояд дил аз **ҳавас пухтан**,
Ҷӯш аз оҳи хоми мо нахурад.
ё:
Дар **ҳавас пухтан** тафи хун гашта хуш бесарфа сарф,
Аз нигоҳи гарм хоҳад сохтан, хомам ҳанӯз.

Ё ки:
Ҷисму ҷон раст аз **ҳавас пухтан**,
Нигаҳи гарм карда хуш хомам.
Ҳавасгудозӣ:
Дар байъи сина омад сӯзи **ҳавасгудозӣ**,
Доғ аз баҳал таровад муҳри қаболакорӣ.
Ҳаваси хом (орзуи иҷроношуданӣ, ғайримумкин):
**Ҳаваси хом** ба чӯш омада дар сина дигар,
Доғҳо бар ҷигари сӯхта чидан дорад.
Ё дар шакли ҷамъаш:
Гардида нимпухта **ҳавасҳои хом**, ҳайф,
Хуне дигар намонд, ки чӯше бароварам.
Ё ки:
Оҳ, дар ӯ на тоби Зуҳурӣ фурӯ нишонд,
К-аз чӯши сина пухт **ҳавасҳои хом**и ман.
Ҳаваси орамида (хоҳиши сардшуда, орзуи аз баҳраш баромада):
Тамкинишвае ба шӯр овард,
**Ҳаваси орамида**и моро.
Ҳаваси рӯнамо (хоҳиши ошкоро):
Сад ганҷи гавҳари дилу ҷон вом кардам,
Инҳо таҳийяи **ҳаваси рӯнамо**и кист?
Ҳаваси асар (хоҳиш таъсиргузор):
Оҳам ба видоъ гиря сар дод,
Дар дил **ҳаваси асар** бишустам.
Ҳаваскушӣ (сифат-ҳавас куштан-хоҳиш надоштан, орзуро барбод додан):
Гӯ, ҳавас дар фикри мотам бош, к-аз эъҷози ҳусн,
Зинда шуд **ишқи ҳаваскуш**, вақти арзи муддаъост.
Ҳаваси нола (хоси узви шунавоӣ)-хоҳиши фарёд задан:
То синаи дил дар **ҳаваси нола** бихорам,
Рагҳо ҳама дар синаи ман чанг баровард.
Ҳаваси накҳат (хоси узви шомеа)-рағбат ба хушбӯй:
Бо бехабарон аз **ҳаваси накҳати мӯ**е,
Пинҳон зи сабо бар сари роҳи хабар оянд.
Ҳаваси суҳбат (иштиёқи зиёди мулоқот):
Зоҳидонро **ҳаваси суҳбат**и хилват зада раҳ,
Суҳбати шанбе магар бар рухи одина кашам.
Ҳаваси зулф (хоҳиши дидани рӯи ёр):
Атри райҳони биҳишт аз ту, Зуҳурӣ, хуш бош,
Рав, ки мо бар **ҳаваси зулф**и муанбар задаем.
Ҳаваси ахгар:
Акнун дар оташ аз **ҳаваси ахгар**е нишин.
З-он нӯки ғамза гашта халидан чи тез даст,
Ширинии ҳавас (хоси узви чашоӣ)-ширинии орзу:
Шӯри магас балост зи **ширинии ҳавас**,
Ку ҷилваҳои шамъ, ки парвона пур шудаст.
Дасти чидан доштани ҳавас (ҳаракати (феъл) мафҳуми абстрактӣ):
Ёсамини бӯса дар гулбарги лабҳое шукуфт,
Ишқи бепарво **ҳавасро дасти чидан дода буд**.
Сар буридани ҳавас(ҳаракати (феъл) мафҳуми абстрактӣ)-куштани хоҳиш:
Ба теғи ишқи ту аз бас **ҳавас буридам сар**,

Даруни кушиши дуккон пеши қассобест.

Лабчаш доштани ҳавас (ҳаракати (феъл) мафҳуми абстрактӣ):

Чун хурад май аз табассум, нуқл резад шаккараш,

Ҷон фидояш, **лабчаше дорад ҳавас** бар соғараш.

Нақшҳои ҳаваснисанд:

Ишва бар лавҳаҳои содадилон,

**Нақшҳои ҳаваснисанд** нигошт.

Захми ҳавасхӯрда:

Ҳануз **захми ҳавасхӯрда**и ту расво нест,

Барор теғ, ки фардо гуноҳ аз мо нест.

Мояи зиндагӣ шуморидани ҳавас (орзу, майл, шавқ, иштиёқ, хоҳиш):

Дар сафи мурдадилон рӯзи ҷазо бархезад,

Мояи зиндагии ҳар кӣ набошад ҳавасе.

Корбасти фаровони санъати ҳисомезӣ аз мухтасоти шеъри Зуҳурӣ буда, мазомини андешаҳои улвии шоирро табйин намуда, ҳатто то ҷое ҳис ба хусусияти(сифат) ашё ва ҳаракати(феъл) он ҳамнишин шуда, дар қолаби иборат имтиёзи фарохтари таъвилро эҳдо кардааст. Чунончи,

«ҳаваси фарбеҳ» (ишора ба орзуи зиёд ва майлу иштиёқи калон):

Бо хами бозӯйи ҳасрат **ҳаваси фарбеҳ**и мо,

Ба таманнои миёни ту, ҳамон лоғар ҳаст.

Дар байти фавқ сифати «фарбеҳ», ки хоси узви босира аст, бо «ҳавас», ки эҳсосист ва дар байти зер ҳисси шома бо шунавоӣ омезиш ёфтааст:

Нофа аз чини тура гашт дилам,

**Бӯйи давлат** зи худ **шунуд** имшаб[8,52].

Бӯи гул гирифтан нигоҳ(ҳисомезии босира бо шома):

Ба гулшане, ки гузори ту навбаҳор афтод,

Нигоҳ бӯи гулу ранги лола мегирад[8,261].

Ба бӯйи Аёз болидани ранг(ҳисомезии босира бо шома):

Ба бӯстони вафо дар гул-гули Маҳмуд,

Ҳанӯз **ранг ба бӯи Аёз меболад**[8,317].

Ё:

Гаҳ **бӯйро** ба тарбияти чашм **карда ранг**,

Гаҳ **рангро** ба таҳвияти мағз **бӯ кунанд**[8,319].

Бӯи ошноӣ аз овоз омадан(ҳисомезии шома ва шунавоӣ)

Сухан дар ранги ҳар бегонае мегӯӣ мефаҳмам,

Ки бӯи ошноиҳо аз ин овоз меояд[8,332].

Бӯи шикаст хӯрдан (ҳисомезии шома ва чашоӣ):

Мужда, ки бар димоғи дил **бӯи шикаст мехӯрад**,

Аз хами зулфи анбарин манъи шикан намекунад[8,411].

Бӯи занҷир дамидан (ҳисомезии шома ва босира):

Будат ҳаваси ҷунун Зуҳурӣ,

Ҳин, **медамад аз ту бӯи занҷир**[8,475].

Аз тори оҳ бофтани гилем (ҳисомезии шунавоӣ-«оҳ» ва ломиса-«бофтан»):

Сели сиришки мо магар бар сари шустушӯ равад,

Бахт зи тори оҳи мо бофта ин гилемро[8,144].

Аз мумтозияти дигари шеъри Зуҳурӣ таркибсозии ӯст, ки ба сифати қолабе баргузида шуда, ҷиҳати ғунҷоиши фитрати зотиву назари завқияш, ки ҳама гуна ҳолату ҳодиса ва ашёи табиатро ҷилва ва тобиши хоса додааст, бо мухтасоти шоирона корбаст гаридааст. Таркибсозии Зуҳурӣ аз шигардҳои шеъриии ӯ буда,

тозагии таркиб ва бофтаҳои ғарибро фарогир аст, ки аз ҷамъи ду ва ё зиёда вожаҳо ихтисос ёфта, бо ин васила маонии тозаро табйин сохтааанд. Чунончи, «ситорасӯхта»:

**Ситорасӯхта**гонем, лек дода қазо,
Ба офтоб шараф аз вуболи кавкаби мо[8,18].

«хонумонхароб»:

Ишқ агар ҷойи ганҷ мехоҳад,
Синаи **хонумонхароб**е ҳаст.

Ё:

Ишқ он **хонумонхароб**е ҳаст,
Ки туро оварад ба хонаи мо[8,20].

«рангинбисот»:

Гиря хуш **рангинбисот**е чида дар бозори шавқ,
Мечакад ёқути тар аз панҷаи марҷони мо[8,3].

Дар алоҳидагӣ вожаҳои «ситора», «сӯхта», «хонумон», «хароб», «рангин» ва «бисот» маонии мухталифро ифода намуда, Зуҳурӣ дар ҳамнишинии муваффақонаи онҳо маонии ҷадидро ба истихроҷ додааст, ки аз назари дигар тасаллути комили ӯро дар корбасти алфозу маъно бозгӯ намудааст. Ҷазби маъною лафз ва коргирӣ аз ороятҳои адабӣ, бавежа тозоду мутаноқиз хамирмояи шеъри шоирро ба кимиёи ҳунарии ӯ дар офариниши шеър табдил додаанд[4,6].

Хомҷушӣ:

Тамоми умр хошоки сари кӯи ҳавас чидам,
Ки нодон мекунад бар шӯълаи хас **хомҷушӣ**ро.

Таркиботи шеъри Зуҳурӣ аз имтизоҷи мафоҳими маҳсусу номаҳсус ба ҳам рехта, гоҳо дар ҷамъи мутазодҳо (масалан, «хомҷушӣ») ҳолату ҳаракат ва аломату хусусияти он падидаҳоро ифода намуда, гоҳо аз ду мафҳуми номанҳус як ҳолати тозаи табиатро (масалан, «субҳоғуш», ки хосияти саҳар аст) инъикос кардааст.

Субҳоғушӣ:

**Субҳоғуши**и ҳавас, ки ниҳад,
Сина бар сина шаби ошиқ.

Тамкинишва:

**Тамкинишва**е ба шӯр овард
Ҳаваси орамидаи моро.

Ҳавасписанд:

Ишва бар лавҳаҳои содадилон,
Нақшҳои **ҳавасписанд** нигошт.

Ҳавасхӯрда:

Ҳануз захми **ҳавасхӯрда**и ту расво нест,
Барор теғ, ки фардо гуноҳ аз мо нест.

Куҳнанахли боғи ҳавас:

Сад шохи тоза аз буни ҳар барг бирӯяд,
Бар **куҳнанахли боғи ҳавас** чун табар занам.

Нафасолуда:

Шукр бигӯ, ки ба таъдиб лаб кушояд лаб,
Ҳикояташ **нафасолуда** гашта беадабист.

Ҳавасангез:

Маро чи заҳра, ки унноби лаб газак созам,
Зуҳурӣ, ин **ҳавасангези**и майи инабист.

Оташоро:

Ғайр гӯ: дар дафъи гармои ҳавас сандал бимол,
**Оташоро**яш намесӯзад, дили мо оташ аст.
Булҳаваснавоз:
Дил аз ту ҳам чу ман, эй **булҳаваснавоз**, гузашт,
Зи шукру шиква гузаштему сӯзу соз гузашт.
Хуҷастапаём:
Касе, ки фарқи ҳавас дорад аз **хуҷастапаём**,
Агар на фарқ кунад дар роҳи ту по, чӣ кунад.
Уммеди васлпарвар:
**Уммеди васлпарварӣ** аз кони васл буд.
Дар синаи ҳавас халиши устухон бимонд,
Лабчаш:
Чун хурад май аз табассум, нуқл резад шаккараш,
Ҷон фидояш, **лабчаш**е дорад ҳавас бар соғараш.
Шуълакор:
Дигар нашуд самандар меҳмони **шуълакорон**,
То ахгари сиришкам кардаш наволакорӣ.
Синасипор:
Ҷигарам доғи туро дида эмин,
Ҳаваси **синасипор**е дорад.
Бӯсамаст:
Соқӣ газаки газиданӣ бахш
Як раҳ лаби **бӯсамаст**и моро.
Нигоҳшӯ:
Ҳон Зуҳурӣ, ба гиря кор афтод,
Покбинон **нигоҳшӯ**ёнанд.
Шамоманофа:
Ҳарфи **шамоманофа**е боз магӯ, кадом бӯ,
Бе гули накҳаташ сабо мағзи суман намекунад[8,411].
Тушакаш:
Бар бӯи ту пӯидани ин раҳ аҷаб нест,
Дорам чу сабо тӯшакаше дар сафари худ[8,382].

Дар шеъри Зуҳурӣ гоҳо саропои мисраъ аз таркибот банду баст ёфта, басомад ва имтиёзи таркиботро афзудааст, ки дар байти зер таркиби «ҳоли ҳавасбастаи умедгурез», ки ин матлабро равшан ифода карда, аз вожаҳои тазодӣ: ҳавасбаста(хоҳиши зиёд) ва умедгурез(ноумед) ба ҳам омадааст:

Вой бар **ҳоли ҳавасбастаи умедгурез**,
Ишқ бархоста майдон зафаристон гаштаст.
Ё:
Сад ганҷи гавҳари дилу ҷон вом кардам,
Инҳо **таҳийяи ҳаваси рӯнамо**и кист?

Ва ё:

Ҷоме накашидам, лаби лаъле намакидам,
**Маъшуқаи таҳвист чӣ рангинҳавасе чанд**.

Ё:

**Ҳаваси улфати оҳунигоҳон кушт туро**,
Ҳабаре нест, ки аз хеш раме мебошад.

Рӯҳ омада бар бӯи хуш бӯса ба парвоз,

**Завқест кабӯтардами мушкиннафас**е чанд[8,334].

Ё ин байт пурра:

**Дида аз ҳавсалаи мастии дидор куҷост,**
**Бодаи акс ба паймонаи ойина кашам**.

«Дар гулбарги лабҳо шукуфтани ёсамини бӯса» на танҳо ифодаи олии санъати мутаноқуз, балки дараҷаи олии тасвирофаринӣ буда, лаб ба барги гул ва ғунчаи бӯса ба гули ёсамин ташбеҳ ёфта, ҳамзамон гулбарг бо ёсамин, ки ҳамҷинсанд, таносуби каломро ба вуҷуд овардаанд:

**Ёсамини бӯса дар гулбарги лабҳое шукуфт**,
Ишқи бепарво ҳаваср дасти чидан дода буд.

Хулоса, ҳавзаи сохтори маъноии шеъри Зуҳурии Туршезӣ фарогири ҳудудҳои таркиб ва ибораҳои мутаноқузӣ(тасвири ҳиёии парадоксӣ), корбасти фаровони ороятҳои адабӣ, аз ҷумла ҳисомезӣ, ташхис, талмеҳ, корбурди вобастаҳои ададӣ, тозагии таркиб ва бофтаҳои ғариб, лафзи тоза ва маонии ҷадид, тахайюли баланд ва бемонанд буда, шакли нави ифода ва комбинатсияҳои нотакрори фикрӣ аз мухтасоти ашъори шоир аст. Балоғат ва фасоҳати ашъори шоир дар шаклҳои интихоби нозуконаи вазн, радифу қофияи хушоянд, муҷазии матлаб ва муассирии тасвир инъикос гардида, дар маҷмӯъ вежагии шеъри Зуҳуриро инъикос намудаанд.

Сувари хайёл дар шеъри Зуҳурӣ тобишҳои фаровоқеӣ дошта, гоҳо падидаҳоеро фарогир аст, ки маҳз дар зовияи диди шоир тазоҳур карда, коргоҳи тафаккури ӯро ба таҳрик дароварда, иллати тавлиди мазмуни бикр шудаанд.

Шеъри Зуҳурӣ оинаи тамомнамоест, ки ҳар кас дар он акси матлаби худро дида, аз тобиши рангу бӯи гулистони андешаҳои шоир ғизои маънавӣ мегирад. Чунончи, худи ӯ гуфта:

Баҳри худ низ, Зуҳурӣ, ту гулистоне шав,
Баҳри мо боғу баҳоре шуда андешаи мо.

**Адабиёт:**

1. Зарринкӯб, А. Бо корвони ҳулла/Абдулҳусайни Зарринкӯб [Матн]. – Душанбе: Пайванд, 2004. – 184 с.

2. Зеҳнӣ, Турақул. Санъати сухан/Турақул Зеҳнӣ [Матн].-Душанбе: Ирфон, 1974. -184 с.

3. Мусулмониён, Р.Назарияи адабиёт/ Раҳими Мусулмониён [Матн].-Душанбе: Маориф, 1990.- 264с.

4. Орзу, А. Бутиқои Бедил/ Абдулғафури Орзу [Матн].-Машҳад, 1378. – 214 с.

5. Родуёнӣ, Муҳаммад ибни Умар. Тарҷумон-ул-балоғат/ Муҳаммад ибни Умари Родуёнӣ [Матн].-Душанбе: Ирфон, 1974. – 282 с.

6. Розӣ, Шамс Қайс. Ал-муҷам-фӣ шоири ашъор-ил Аҷам/Шамси Қайси Розӣ [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 1996. – 445 с.

7. Сатторзода, А. Таърихчаи назариёти адабии форсии тоҷикӣ [Матн]. – Душанбе: Адиб, 2001. – 106 с.

8. Туршезӣ, Зуҳурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор/ Зуҳурии Туршезӣ [Матн]. – Теҳрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шӯрои исломӣ, 1390. – 1240 с.

## ТАЪВИЛ ҲАМЧУН ВИЖАГИИ МУҲИМИ ҚИССАПАРДОЗИҲОИ МАВЛОНО ДАР «МАСНАВИИ МАЪНАВӢ»

***Гулихандони Маликнеъмат*** *- аспиранти курси сеюми кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон бо номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 927234791*

Таъвили калом аз ҷониби худи адиб суннати адабӣ-эҷодист, ки дар адабиёти ирфонӣ аз Саноӣ оғоз шуда, дар осори Мавлоно, бахусус "Маснавии маънавӣ" барҷаста мегардад, то он ҷо ки метавон онро вижагии қиссапардозиҳои Мавлавӣ дар "Маснавӣ" донист.

Муаллиф дар мақола дар асоси муқоисаи қиссаҳои муштараки "Маснавии маънавӣ" бо "Мусибатнома"-и Аттор, "Искандарнома"-и Низомӣ, "Ҷавомеъ-ул-ҳикоёт"-и Авфии Бухороӣ нақши таъвилоти Мавлоноро дар қиссапардозиҳои ӯ нишон додааст.

***Калидвожаҳо:*** *таъвил, рамз, Мавлоно, қиссапардозӣ, "Маснавӣ", Саноӣ, шарҳ, адабиёти тасаввуф.*

## ИНТЕРПРЕТАЦИЯ КАК ОСОБЕННОСТЬ ПОВЕСТВОВАНИЯ МАВЛОНО В «МАСНАВИИ МАЪНАВИ»

***Гулихандони Маликнеъмат*** *- аспирант 3-ого курса кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992)927234791*

Интерпретация терминов самим автором является литературно-творческой традицией, которая в суфийской литературе начинается с Хакима Санои и в произведении Мавляви, особенно в «Маснавии маънави», является до такой степени выразительной, что её можно считать одной из важных особенностей повествования.

Автор в статье на основе сравнения некоторых рассказов «Маснави» с их вариантами из «Мусибатнаме» Аттора, «Искандарнаме» Низами, «Джавамеъ-ул-хикаят» Авфи Бухараи роскрывает роль интерпретации в повествованиях Мавляви.

***Ключевые слова:*** *интерпретация, символ, Мавляна, повествования, «Маснави», Санои, комментарий, суффийская литература.*

## INTERPRETATION AS FEATURE OF MAVLAVI'S NARRATION IN «MATHNAVI-E MA'NAVI»

***Gulikhandoni Malikne'mat*** *– post-graduate student of the 3rd year of chair of Theory and History of Literature of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str.,* phone: (+992) *927234791*

Interpretation of terms by the author himselfe is a literary-creative tradition which begins with Hakim Sanoi in suffistical literatures and in product of Mavlavi,

especially in «Mathnavi» becomes expressive to such degree that it is possible to consider as one of important features a narration of Mavlavi in "Mathnavi".

The author in this article on the basis of comparison of some "Masnavi's" stories with their variants from "Musibatnaama" of Attor, "Iskandarnaama" of Nizami, "Javame-ul-hikayat" of Avfi Bukharai shows a role interpretation in narrations of Mavlavi.

***Keywords****: interpretation, a symbol, Mavlana, narrations, "Mathnavi", Sanoi, the comment, suffistical literature.*

Таъвил калимаи арабӣ буда, решааш “авл” аст ва маънии “руҷӯъ”-ро дорад. Дар луғат ба маънии “тафсир, баён”[10,332], “бозгашт кардан аз чизе, бозгардонидан, гардонидани калом ва бар хилофи зоҳир маъно кардани он, таъбиру тафсири ботини калом”[2,371] омадааст. Яъне таъвил иборат аз баёни рамз аст аз як лафз ё воқеа ё хоб ё чизи дигар, ки бо он маъное ғайр аз маънои зоҳирӣ ифода мегардад.

Таъвил ҳамчун истилоҳи адабиётшиносӣ бо мафҳумҳои шарҳу тафсир наздикмаъно буда, аз он ҷиҳат тафовут дорад, ки шарҳ ё тафсир ҳаракати зеҳнист, ки аз як лафз шурӯъ мешавад, аммо дар таъвил имкон аст зеҳн ба лафз такя накунад ва ба таври мустақил ин ҳаракатро анҷом диҳад. Ба ибораи дигар, шарҳу тафсир ба матни зоҳирӣ устуворанд ва таъвил ба маънои маҷозиву рамз ифода карда мешавад.

Рамзбаёнӣ як навъ мувофиқати маънои ниҳоӣ дар вожаҳо ва муҳимтарин василаи саноеи тасвир дар эҷодиёти аҳли тасаввуф, ба хусус ашъори ирфонӣ ба шумор меравад. Ба ақидаи шореҳ Баҳлул ибни Мирзохони Баракӣ “дар ҳама улум илм ба ноаҳл додан ҳаром аст ва аз аҳл боздоштан ҳам ҳаром аст, чунон ки дар ҳадис омадааст “ло таманнул илма мин аҳлиҳи”, пас ин қисм (аҳли тасаввуф-Г.М.) дар каломи худ румузу ишорот ниҳодаанд, ки то на бар аҳл зулм бошад, на бар ноаҳл илм” [4, 29]. Он чи аҳли тасаввуф баён мекунанд, “илми хос” аст ва арзаи он ба ом ҷоиз нест. Ин аст, ки Ҳофиз сабаби фоҷеаи Ҳаллоҷро дар ифшои рози худовандӣ медонад:

Гуфт он ёр, к-аз ӯ гашт сари дор баланд,
Ҷурмаш он буд, ки асрор ҳувайдо мекард.

Аз ин ҷост, ки хонандаи осори ирфонӣ беш аз шарҳу тафсир ба таъвил ниёз дорад.

Таъвили калом аз ҷониби худи адиб суннати адабӣ-эҷодист, ки дар адабиёти ирфонӣ аз Саноӣ оғоз шуда, дар осори Мавлоно, ба хусус “Маснавии маънавӣ” барҷаста мегардад, то он ҷо ки метавон онро вижагии қиссапардозиҳои Мавлавӣ дар “Маснавӣ” донист.

“Маснавии маънавӣ”-и Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ ҳамчун намунаи олии осори ирфонӣ аз ин вижагӣ бархурдор аст. Чунон ки маълум аст, қиссаҳои «Маснавии маънавӣ» аз байти нахустин ба воситаи рамз ифодаи худро ёфта, маънои зоҳирӣ ва ниҳонӣ доранд. Ба ин нукта худи Мавлоно борҳо ишора карда, диққати хонандаро бештар ба ҷанбаи рамзии осораш ҷалб менамояд:

Ман чу «лаб» гӯям, лаби дарё бувад,
Ман чу «ло» гӯям, мурод илло бувад. (Маснавӣ, д. I, б. 1769)

Маҳз ҳамин ҷиҳат боис гардидааст, то шурӯҳоти зиёде дар шарҳу тавзеҳи «Маснавӣ» дар манотиқи мухталиф бо забонҳои гуногун навишта шаванд. Ошноӣ бо шарҳҳои «Маснавӣ» гувоҳӣ медиҳад, ки воқеан ҳам дунёи тафаккур ва маънавиёти Мавлоно ба он дараҷа фарох ва амиқ будааст, ки ин қадар ақлҳоро

мусаххар сохта, донишмандонро ба шарҳу тавҷеҳ водор намудааст. Ҳарчанд шореҳон дар ин ҷода заҳмати бисёре кашидаанд, ба тавҷеҳи комили ҳама матолиби Мавлавӣ то андозае мушарраф нашудаанд [7. 26].

Бояд тазаккур дод, ки дар осори Мавлоно дар баробари рамзбаёнӣ рамзкушоӣ низ ҷолиби диққат аст. Мавлоно дар бисёр маврид дар парда нуҳуфтани ҳама асрори осорашро раво надида, баъзе мусталеҳоти назми худро дар зимни «Маснавии маънавӣ» шарҳу тафсир ва таъвил кардааст. Бо таваҷҷуҳ ба иштиёқи муридон дар пай бурдан ба маънову мақсуди Мавлоно дар “Маснавӣ” гоҳе байте аз абёт мавриди суол қарор мегирифт ва ӯ ба шарҳу тафсири он мепардохт. Ба ҳамин лиҳоз метавон гуфт, ки нахустин шореҳи “Маснавӣ” худи Мавлоно будааст [6.42].

Албатта, ин шева навоварии Мавлоно набуда, чи хеле ки дар боло зикр намудем, суннати адабӣ-эҷодист, ки дар адабиёти ирфонӣ аз Саноӣ оғоз мешавад. Аммо дар осори Мавлоно таъвил мавқеи хосро ишғол мекунад. Инро метавон аз муқоисаи “Ҳадиқа” бо “Маснавӣ” ба мушоҳида гирифт. Таъвил дар “Маснавӣ” нисбат ба “Ҳадиқа” аз ҷиҳати вуфур бартарият дорад ва ҳам андешаҳои Мавлоно, ки аз таъвил бармеоянд, беназиранд.

Дар як таснифоти умумӣ таъвилоти Мавлоноро метавон ба ду бахш ҷудо намуд: таъвили оёти қуръонӣ, аҳодиси набавӣ, ақволи бузургони тариқат ва таъвили қиссаву ҳикоёту амсол. Мо кӯшиш намудем, ки танҳо бахши дувуми таъвилоти Мавлавиро мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Мавлоно дар “Маснавӣ” қиссаву ҳикоётро ҳамчун тамсилаи андешаҳои ирфонии худ айнан мисли як муаллими ҷуғрофия дар замони мо, ки барои фаҳмонидани мавқеи материкҳо дар сатҳи Замин аз глобус истифода мебарад, истифода мекунад. Яъне, пеш аз он ки ақидаи худро баён кунад, ба воситаи қиссаву ҳикоёту тамсилот, ки ҳомили мақсади ӯянд, заминаҳои қабули онро дар хонанда омода месозад ва ба воситаи тасвирҳои маҳсус ба баррасии масоили номаҳсус мепардозад. Бо ҳамин мақсад ҳамчун батни аввали каломи худ бештар аз ҳикоёти муъмулу машҳур истифода мекунад.

Албатта, Мавлоно мисли ривоятгарони дигар нест, ки танҳо ба зоҳири қисса таваҷҷуҳ кунад, ӯ дар ҷузъ-ҷузъи қиссаҳо маънову мафҳуми тозае меҷӯяд, ки ғолибан аз чашми аҳли зоҳир пӯшидаву пинҳон мемонад. Аз ин рӯ, абёти “Маснавӣ” пур аз дарёфтҳои маънавию ботинист, ки ба навъе дар қаламрави таъвил дармеоянд. Ин қиссаҳо, ки шомили қиссаҳои қуръонӣ, қиссаҳои пайғамбарон, қиссаҳои авлиё, киссаҳои тамсилӣ ва дигар қиссаву ривоётанд, ҳама дар доираи дарку дарёфти орифонаи Мавлоно қарор гирифта, маънои тозаи ирфониву ахлоқӣ пайдо мекунанд.

Намунаи таъвилоти Мавлавиро дар қиссаи “Мирӣ кардани румиёну чиниён дар илми нақкошӣ ва суратгарӣ”, ки дар дафтари аввали “Маснавӣ” омадааст, метавон дарёфт. Мавлавиштноси эронӣ Фурӯзонфар маъхази ин ҳикояро “Эҳё-ул-улум” медонад [8,137]. Бо баъзе тафовут онро Анварӣ дар муқтаот [1,759] ва Низомӣ дар “Искандарнома” [5,340] овардааст. Мазмуни мухтасари ҳикоя чунин аст: Миёни ҳунармандони чиниву румӣ баҳсе бархост, ҳар як даъво мекарданд, ки дар суратгарӣ ҳунармандтаранд. Пас шоҳ барои имтиҳон ду ҳуҷраро, ки дар муқобили ҳамдигар қарор доштанд, ба ихтиёри онҳо вогузошт, то дар як ҳуҷра румиён ва дар ҳуҷраи дигар чиниён ҳунари худро нишон диҳанд. Чиниён ба рангубор оғоз карданд ва румиён ба сайқал задан. Чун чиниён аз кор фориғ шуданд, шаҳ ба тамошо омад ва нақшҳое дид, ки то бад-он дараҷа зебо, ки ақлу фаҳмро мерабуданд. Вақте пардаро аз миёни ҳуҷраҳо бардоштанд, акси

тасвирҳои чиниён бар деворҳои софишудаи румиён афтод. Ҳар чи шоҳ дар ҳуҷраи чиниён дид, дар оинаи румиён зеботар намуд.

Дар ривояти Анвариву Низомӣ баръакси ривояти Мавлоно чиниён оинагаранд ва румиён наққош. Дар ҳарду ривоят нақш аз ойина бартарият дорад, зеро нақш асл буда, худ ба худ вуҷуд дорад, аммо нақши ойина ба сурат вобастааст. Анварӣ мегӯяд:

Боре ар он нимаи пурнақш натвонӣ шудан,
Ҷаҳди он кун то магар он нимаи дигар шавӣ. [1,759].

Ва Низомӣ мегӯяд:

Чу омад ҳиҷобе миёни ду кох,
Яке тангдил шуд, дигар дилфарох.
Рақамҳои румӣ нашуд з-обу ранг,
Дар ойинаи чинӣ афтод занг. [5,340].

Аммо Мавлоно ойинаро аз нақш волотар медонад, зеро муроди ӯ аз ойина дили поки сӯфист:

Румиён он сӯфиёнанд, эй падар,
Бе зи такрору китобу беҳунар.
Лек сайқал кардаанд он синаҳо,
Пок аз озу ҳирсу бухлу кинаҳо. (Маснавӣ, д. I, б. 3497-3498)

Ин ойина қодир аст “сурати бемунтаҳои” ғайбро инъикос кунад:

Он сафои ойина васфи дил аст,
Сурати бемунтаҳоро қобил аст.
Сурати бесурати беҳадди ғайб,
З-ойина(й) дил тофт бар Мӯсо зи ҷайб. (Маснавӣ, д. I, б. 3499-3500)

Ва мурод аз нақши чинӣ ақл аст ва ҳар нақш то абад поянда нест:

Ақл ин ҷо сокит омад ё музил(л),
З-он ки дил бо ӯст ё худ ӯст дил.
Акси ҳар нақше натобад то абад,
Ҷуз зи дил ҳам боадад ҳам беадад. (Маснавӣ, д. I, б. 3503-3504)

Аз таҳлили ин ҳикоят метавон чунин хулоса кард, ки ҳамин таъвилоти Мавлоно ҳикояти “Маснавӣ”-ро боарзиштар гардонидаанд.

Малоно дар қиссаи “Ҳадя бурдани аъробӣ сабӯи оби борон аз миёни бодия сӯйи БаҒдод ба амирулмуъминин бар пиндошти он ки он ҷо ҳам қаҳти об аст”, ки дар дафтари аввали “Маснавӣ” омадааст, низ моҳирона рамзкушоӣ мекунад. Маъхази ин қисса “Рӯҳ-ул-арвоҳ” буда, бо андаке тафовут дар “Мусибатнома”-и Аттор [3,387] ва “Ҷавомеъ-ул-ҳикоёт”-и Авфӣ низ омадааст [8, 103].

Мазмуни мухтасари ривояти Мавлоно чунин аст: Зани аъробие ба шавҳараш аз фақру нодорӣ шикоят мекунад ва шавҳар ӯро ба сабру таҳаммул фаро мехонад ва ҳар ду сари ин масъала баҳс мекунанд.

Ин қисмат дар ривоятҳои дигар дида намешавад ва симои зан низ вуҷуд надорад. Дар поёни моҷарои марду зан Мавлавӣ ин ду шахсиятро ба ақлу нафс таъвил мекунад:

Ин зану марде, ки нафс асту хирад,
Нек боистаст баҳри неку бад.
В-ин ду боиста дар ин хокӣ саро,
Рӯзу шаб дар ҷангу андар моҷаро.
Зан ҳамехоҳад ҳавиҷи хонгоҳ,
Яъне оби рӯву нону хону ҷоҳ.
Нафс ҳамчун зан пайи чорагарӣ,
Гоҳ хокӣ, гоҳ ҷӯяд сарварӣ.

Ақл худ з-ин фикрҳо огоҳ нест,
Дар димоғаш ҷуз ғами Аллоҳ нест. (М.д.I/2630-2635)

Билохира, мард бо исрори зан барои дарёфти неъмат ба шаҳри Бағдод ба дарбори халифа меравад ва як сабӯ оби боронро ба унвони беҳтарин армуғон ба ӯ тақдим медорад, чунки гумон дошт дар Бағдод ҳам қаҳти об аст. Халифа аз ҳоли аъробӣ бохабар шуда, дар иваз сабӯяшро пур аз зар мекунад ва ӯро бо роҳи обии Даҷла гусел мекунад. Чун аъробӣ Даҷларо мебинад, дар ҳайрат меафтад аз он ки халифа бо вуҷуди ин дарё оби ӯро пазируфт:

Чун ба кишти барнишасту Даҷла дид,
Саҷда мекард аз ҳаёву мехамид.
К-эй аҷаб лутф он шаҳи ваҳҳобро,
В-он аҷабтар к-ӯ ситад он обро.
Чун пазируфт аз ман он дарёи ҷуд
Ончунон нақди даҳалро зуд-зуд? (Маснавӣ, д. I, б. 2870-2872).

Аз маънии зоҳирии ҳикоят метавон хулоса кард, ки мақсади муаллиф ситоиши карам ҳамчун хислати ҳамидаи инсонист. Ва дар ин сатҳ бо ҳикоёти мазкур дар “Рӯҳ-ул-арвоҳ”, “Мусибатнома” ва “Ҷавомеъ-ул-ҳикоёт” ҳамвазн аст.

Баъдан Мавлоно маънии рамзии онро ошкор намуда, дар мавриде сабӯро ба ҷисми инсон ва оби боронро ба ҳавоси инсонӣ таъвил мекунад:

Чист он кӯза? Тани маҳсури мо,
В-андар он оби ҳавоси шӯри мо. (Маснавӣ, д. I, б. 2720)

Мавриди дигар мегӯяд, ки сабӯи оби борон рамзи донишҳои инсонӣ буда, мурод аз халифа илми Худост:

Он сабӯи об донишҳои мост,
В-ин халифа Даҷлаи илми Худост.(Маснавӣ, д. I, б. 2860)

Дар робита бо ин таъвилот маънии рамзии аъробӣ, ки дар бахши аввали ҳикоят “ақлу хирад” буд, ба солик иваз мешавад. Яъне солик, ки мехоҳад ба Бағдоди ҳақиқат бирасад, илми худро дар ин роҳ васила қарор медиҳад. Чун ба Ҳақ расид, аз илми худовандӣ ба ҳайрат меуфтад ва дармеёбад, ки аслан илми ӯ дорои ҳеҷ арзише набуда, балки карами Ҳақ онро мавриди қабул қарор додааст:

Мо сабӯҳо пур ба Даҷла мебарем,
Гар на хар донем худро, мо харем.
Бори аъробӣ бад-он маъзур буд,
К-ӯ зи Даҷла ғофилу бас дур буд.
Гар зи Даҷла бохабар будӣ чу мо,
Ӯ набурдӣ он сабӯро ҷо ба ҷо.( Маснавӣ, д. I, б.2861-2863 )

Чунон ки аз таҳлили ҳикоя ба назар мерасад, Мавлоно метавонад аз як лафз дар мавқеоти мухталиф таъвилоти гуногун ба даст орад. Маҳз ҳамин таъвилот ҳикояи Мавлавиро аз қаринаҳои он боарзиштар месозад.

Чунон ки мушоҳида гардид, Мавлоно дар зимни “Маснавӣ” баъзе аз мусталеҳоти худро тафсиру таъвил кардааст. Илова бар он ки абёти “Маснавӣ” муфассири худ аст, дигар осори ӯ, ба хусус “Фиҳи мо фиҳи” тақоруни бисёре бо маонии “Маснавӣ” дорад ва метавон пораи абётро бо он шарҳ дод.Чунон ки яке аз муридон аз ӯ мепурсад, ки маънии ин байт чист, ки мегӯед:

Эй бародар, ту ҳамон андешаӣ,
Мобақӣ ту устухону решаӣ. (Маснавӣ, д. II, б. 277)

Мавлоно дар посухи ӯ мегӯяд: “Ту ба ин маънӣ назар кун, ки ҳамон андеша ишорат ба он андешаи махсус аст ва онро бо андеша иборат кардем ҷиҳати

тавассуъ, аммо филҳақиқат он андеша нест, ки мардум фаҳм кардаанд. Маро ғараз ин маънӣ буд аз лафзи андеша” [6,42].

Дар фаҳму дарки андешаҳои Мавлавӣ ба инобат гирифтани таъвилоти ӯ муфид хоҳад буд. Алғараз, калиди матолибро аз осори суханвар ҷустан яке аз беҳтарин усулҳои шарҳу басти осори адабист. Ин усул таҳти истилоҳи «тафсири дохилӣ» шинохта шуда, қаблан дар суханшиносии асримиёнагии мо ва имрӯз дар соҳаи адабиётшиносӣ ва эстетикаи кишварҳои Аврупо чун усули боварибахши тадқиқ ҷорӣ гаштааст [7,27]. Татбиқи ин усул, махсусан, дар мавриди шарҳи осори аҳли тасаввуф пурмоя хоҳад буд.

**Адабиёт:**


1. Анварӣ, Авҳадуддин. Девон. Ҷилди 2. (бо эҳтимоми Муҳаммадтақӣ Мударриси Разавӣ). /Авҳаддудин Анварӣ [Матн].-Теҳрон:Бунгоҳи тарҷума ва нашри китоб, 1340.
2. Амид, Ҳасан. Фарҳанги форсии Амид./ Ҳасан Амид [Матн].- –Теҳрон: Роҳи рушд, 1389.
3. Аттор, Фаридуддин. Мусибатнома (бо эҳтимоми доктор Нӯронӣ Висол)/Фаридуддини Аттор [Матн].-Теҳрон: Заввор, 1338.
4. Балхӣ, Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммад. Маснавии Маънавӣ (бар асоси матни Р. Николсон ва муқобила бо нусхаҳои дигар) / Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммади Балхӣ [Матн].- Теҳрон: Нашри замон, 2001.
5. Ганҷавӣ, Низомӣ. Куллиёт. Ҷилди 4. Шарафнома./Низомии Ганҷавӣ [Матн].-Душанбе: Ирфон, 1984.
6. Замонӣ, Карим. Шарҳи ҷомеи “Маснавӣ”. Ҷилди 1./ Карими Замонӣ [Матн].-Теҳрон: Иттилоот, 1395.
7. Насриддинов, А. Маърифат ва шарҳи адабиёт./ А. Насриддинов [Матн].-Душанбе:Ирфон, 1991.
8. Фурӯзонфар, Бадеуззамон. Аҳодис ва қисаси “Маснавӣ” (Тарҷумаи комил ва танзими муҷаддади Ҳусайн Довудӣ)./ Бадеуззамон Фурӯзонфар [Матн].-Теҳрон: Интишороти Амири Кабир, 1381. - 756 с.
9. Фурӯзонфар, Бадеуззамон. Шарҳи “Маснавӣ”-и шариф. Ҷилди 1./ Бадеуззамон Фурӯзонфар [Матн].-Теҳрон: Завор, 1379.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. [Матн].-Душанбе, 2008.
11. Худоӣ, Ш.. Назарияи наср (дар адаби форсии асрҳои IV-IX ҳиҷрӣ) /Худоӣ Шариф [Матн].-Душанбе:Пайванд, 2004.
12. Шиммел, А. Шукӯҳи Шамс./Аннамари Шиммел [Матн].-Теҳрон: Интишороти илмиву фарҳангӣ, 1372.

## МАҚОМИ ҚАСИДА ДАР БАЙНИ ЖАНРҲОИ ШЕЪРИИ АСРҲОИ XIII-XIV

***Салимова Зухро Саидмуродовна*** *- аспиранти соли 3-юми ихтисоси адабиёти мамолики хориҷии Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.:933080861*

Муаллифи мақола дар заминаи осори таҳқиқотии таърихи адабиёти форсу тоҷик мақом ва равнақу ривоҷи жанри қасидаро дар баробари дигар жанрҳои адабӣ мавриди омӯзиш қарор додааст.

Ба андешаи муаллиф ва шаҳодати маъхазҳо бар асари таназзули адабиёти дарборӣ ва ба ин васила аз ривоҷ бозмондани мадҳу мадеҳасароӣ ниёз ба қасида, ки қолаби асосии шеъри мадҳии то аҳди муғул (асрҳои XIII-XIV) буд, хеле коста гардид.

***Калидвожаҳо:*** *таърих, адабиёт, мугулон, Чингизхон, Мовароуннаҳр, Хуросон, анвои шеър, адабӣ, қасида, мадҳия, ирфон, мавъиза.*

## СТАТУС КАСЫДЫ В РЯДУ ЖАНРОВ ПОЭЗИИ XIII-XIV ВЕКОВ

***Салимова Зухро Саидмуродовна*** *- аспирантка 3-ого года обучения по специальности 100105 - зарубежная литература Таджикского государственного института языков имени Сотим Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: 933080861*

Автор статьи расматривает роль, статус и процветание касыды в системе иних поэтических жанров на основе исследования произведений персидско-таджикской литературы. После упадка придворной литературы, ослабевшего восхваления и дифирамбов возникла потребность в касиде, которая была основной формой в дифирамбической поэзии до монгольской эпохи (XIII-XIV веков).

***Ключевые слова:*** *история, литература, монголы, Чингизхан, Маверауннахр, Хорасан, виды поэзии, литературный, восхваления, мистицизм, наставления и другие.*

## THE STATUS OF ODE BETWEEN GENRES OF POETRY IN XIII-XIV CENTURIES

***Salimova Zuhro Saidmurodovna*** *– post-graduate student of the 3rd year of 100105 – Literature of the Foreign Countries of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: 933080861*

The autor of this article on the effects of Persian and Tajik official scutinized and investigated boom ode adainst other literary genres. After the “palace literature” fell this means praise decreased and need to ode very reduced. The ode was basic format until the Mongolian era. For this cause, ode was destroyed in the Mongol period.

***Keywords:*** *history of literattures, the mongols, Chengiskhan, Transoxania, Khorasan, a variety of literary poetry, ode, praise, mystieism preaching, crafts and etcetera.*

Ҳуҷуми харобкоронаи Чингизхон ба мамлакатҳои фатҳшуда, аз ҷумла ба Осиёи Миёна, Эрон, Озарбойҷон, Афғонистон ва шимоли Ҳиндустон на танҳо зарари бузурги иқтисодӣ овард, балки ба ҳаёти маънавии ин сарзаминҳо ва фарҳангу адаби онҳо низ таъсири манфӣ расонид. Зеро бар асари ин ҳуҷуми даҳшатбор, дар баробари аз байн рафтани хонадонҳои ҳомии фарҳангу адаби эронӣ, ҳамчунин марказҳои адабии бо ҳимояти онҳо бавуҷудомадаро барҳам дод ва яке аз омилҳои инкишофи адабиётро дар Эрон, ки "ҳамвора дар борҳои салтанату аморат ва ё хонадонҳои раёсат ва сарват будааст, дар ин аҳд бо ҳамлаи муғул аз хонадонҳои аморат ва салтанату раёсати эронӣ ҷуз маъдуде боқӣ намонд, ки онҳо ҳам батадриҷ аз миён рафтанд ва ҳукумати коҳире, ки дар Эрон аз муғаллибони муғулу тотор ба вуҷуд омад, харидори донишу адаб набуд, то мушаввиқи удабо ва уламо бошад" [2, 300]. Аммо бояд қайд кард, ки ҳамлаҳои муғулон ҷараёни инкишофи адабиётро куллан боздошта натавонист ва рӯ ба таназзул ниҳодани ин соҳа дер давом накард.

Аз нимаи аввали асри XIII сар карда, дар қисми ҷанубу ғарбии Эрон, Осиёи Хурд, Ҳиндустон ва Хуросон марказҳои адабие таъсис ёфтанд, ки дар ривоҷи минбаъдаи адабиёти ин давра нақши босазое бозиданд. Дар натиҷа аҳли адаб, ки пас аз ҳамлаи муғул ба гирду атроф фирор намудаву пароканда шуда буданд, дар марказҳои навтаъсиси адабӣ ҷамъ омаданд ва ба идомаи фаъолияти эҷодии худ машғул гардиданд. Аз ҷумла, шоирон Муҳаммад Авфӣ ва Бадри Чочӣ ба Ҳиндустон муҳоҷират карданд, ҳамчунин, Амир Хусрав ва Ҳасани Деҳлавӣ низ дар Ҳиндустон ба камоли ҳунар расиданд. Ибни Ямин ва Музаффари Ҳиравӣ дар Хуросон дар дарбори Сарбадорон, Ҷалолиддини Румӣ дар Осиёи Хурд, Низории Кӯҳистонӣ, Фахриддини Ироқӣ, Камоли Хуҷандӣ, Авҳадии Мароғӣ дар Озарбойҷони Эрон, Саъдии Шерозӣ, Хоҷуи Кирмонӣ, Убайди Зоконӣ дар Форс ва Салмони Совачӣ, Носири Бухороӣ дар Бағдод ба фаъолияти эҷодӣ пардохтанд.

Сабабҳои таърихии чунин ривоҷи адабиёт ва куллан аз байн нарафтани он пас аз ҳамлаи муғулон бояд. қабл аз ҳама, дар он бошад, ки "ҳуҷуми ғоратгаронаи чингизиён ҳарчанд ба ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва мадании Осиёи Миёна ва Мовароуннаҳр зарбаи сахт зада бошад ҳам, аммо қувваҳои эҷодӣ ва рӯҳи эҷодкоронаи халқи маҳаллиро нобуд карда натавонист. Дар талотуми задухӯрдҳои ҳарбӣ ва ҳарҷу марҷи умумӣ иродаи матин ва захираи эҷодии беҳамто ва бепоёни худро аз даст надод" [2, 72]. Пас аз андак муддате аҳли адаб аз ҳамлаи муғул ҷон ба саломат бурда, аз офаридаҳои осори адабии худ хабар доданд.

Бояд қайд кард, ки адабиёти давраи муғул суннатҳои асосии адабиёти асрҳои гузаштаро идома медод, вале сабки ироқӣ, ки "дар авохири қарни шашум ривоҷи комил ёфта буд ва ба воситаи барчида шудани силсилаҳои эронӣ дар Хуросон матрук монд" [3, 157], ривоҷи тоза дар шеър пайдо кард. Ҳамчунин, аз сабаби таъсири забони арабӣ дар забони шеъри ин аҳд низ идомаи суннатҳои гузашта мушоҳида мешуд ва ҳанӯз забони арабӣ таъсири амиқи худро ба шеъри ин даврҳо аз даст надода буд.

Яке аз тағйироти назарраси дигаре, ки дар забони шеъри замони муғул ворид гардид, ин таъсири зиёди алфозу таъбироти туркии муғулӣ ба адабиёти

давр аст, зеро “дар қарни ҳафтум ва ҳаштум бар асари ғалабаи муғулу тотор ва ба дасти онон ва ҳукумати мутамаддии он қавм ва сукунати мумтаддашон дар ин кишвар ва инҳизоли куллии эрониёни мусалмон дар қисми бузурге аз даврони ҳукумати онон ва ба кор доштани Ёсои чингизӣ ё Ёсои Бузург (он асоси тартиботи Империяи муғул ва маҷмӯи қонунҳои муғулҳои қадим буд – С.З.) ва идораи мамлакат бо истилоҳоти хоси муғулӣ ва назоири ин илал ва асбоб забони туркӣ ва алалхусус туркии муғулӣ хеле бештар аз он чи дар қарни шашум дида мешавад, дар Эрон мутадовил шуд” [2, 208]. Дар ҳақиқат, баъзе аз ин алфозу ибораҳои туркии муғулӣ, чун “элчӣ”, “урду”, “юриш”, “қаровул”, “қишлоқ”, “куч”, “ярлиг”, “тамға”, “хон”, “хонум”, “оғо”, “савғот”, “навкар”, “қӯшун” ва ғайра имрӯз ҳам дар забони форсии тоҷикӣ роиҷ ва мавриди истифода мебошанд.

Мавриди зикр аст, ки хусусияти асосии адабиёти асрҳои XIII-XIV таназзули адабиёти дарборӣ ва суст гардидани таъсиру нуфузи дарборҳо ва ҳукуматҳо дар ривоҷи ҷараёни адабӣ мебошад. Ба ибораи дигар, адабиёти дарборӣ дар ин давра аҳамияти худро чун дастгоҳи таблиғотии давлатдорон аз даст дод, зеро агар “дар асри Сосониён ситоишгарон бо овози хушу ҳамроҳ бо навои чанг шеърҳои худро мехонданд ва солҳо баъд ин суннат ба Рӯдакӣ расид, ки чанг бар мегирифту менавохт ва дар пардаи ушшоқ суруди “Бӯйи ҷуйи Мулиён”-ро ба овозе чун ҳазордастон мехонд ва ба Фаррухӣ расид, ки қасидаи “Ба корвони ҳулал”-ро бо овози ҳазину хуш месароид ва он як Амир Насри Сомониро ба ваҷҳ меовард ва ин як Булмузаффари Чағониро” [6, 3], вале ҳокимони муғул завқи дарку фаҳми забону шеъри форсиро надоштанд ва зарурате барои ташкили дастгоҳи таблиғотиву таъсиси ҳукумати марказиятнок низ барои онҳо вуҷуд надошт.

Бинобар сабаби он ки дар қаламрави сарзаминҳои дар Осиёи Миёна ва Эрон тасхирнамудаи муғулҳо ҳукумати марказие чун Сомониён, Ғазнавиён ва Салҷуқиён вуҷуд надошт ва сабку услуб ва забони шеъру адаби форсӣ барои онҳо бегона буд, барои тарғиби сиёсат ва ҳукумати худ на ба шоирон, балки ба муаррихони давр бештар таваҷҷуҳ мекарданд.

Қобили зикр аст, ки осори манзуми шоиронеро, ки бо дарборҳои мулуки Карт, Атобакони Форс, Салҷуқиёни Рум ё ҳокимони Бағдод ва монанди онҳо алоқаву муносибат доштанд, адабиёти маҳз дарборӣ хондан дуруст нест, зеро “аксари ин адибон (Саъдии Шерозӣ, Шамсиддин Қайси Розӣ ва дигарон) бевосита бо дарбор вобастагӣ надоштанд, ҳусну таваҷҷуҳи онҳо ба ин дарборҳои маҳаллӣ аз он сабаб буд, ки ҳокимони ин сулолаҳо бо сиёсати оқилона ва сулҳҷӯёна молҳои худро аз ғорати қӯшунҳои муғул эмин гардониданд, анъанаҳои маҳаллиро ҳам дар ҳаёти сиёсӣ ва ҳам дар ҳаёти маданӣ маҳфуз доштанд” [1, 274]. Таназзули адабиёти дарбор дар ин давра агар аз ҷонибе фоида дошта ва фоидаи он “раҳо кардани шоир аз қуюди хушки адабиёти дарборӣ ва саргарм сохтани ӯ бо умури завқӣ ва ибтикори ихтироъ” [2, 218] бошад, аз ҷониби дигар, “бардоштани қайдҳои душвори адабӣ барои шохис шудан дар улуми шеъру адаб миёни шоирони мутааддиде, ки довталаби вуруд ба дарборҳо мешуданд” [2, 218], аз ҷумлаи зарарҳои ин гуна таназзул дар шеъру шоирии минбаъдаи форсӣ маҳсуб мегардад.

Бар асари таназзули адабиёти дарборӣ ва ба ин васила аз ривоҷ мондани мадҳу мадеҳасароӣ ниёз ба қасида, ки қолаби асосии шеъри мадҳии то аҳди муғул буд, хеле коста шуд ва метавон гуфт, ки аз ин сабаб “қасида дар давраи муғул охирин лаҳзаҳои равнақи худро тай мекард” [5, 199] ва мақоми

аввалиндараҷаи худро дар миёни қисмҳои дигари шеърӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ аз даст дод. Ба таъбири дигар, дар ин давра “бар асари заъфи шеъри дарборӣ табъан аз ривоҷи қасидасароӣ, ки дар давраҳои пешин навъи тирози аввалиндараҷа аз анвои шеъри форсӣ буд, коста шуд ва ҳатто қасидасароёни бузурге ҳам, ки дар ин давра пайдо шуда ва бо қасоиди мадҳӣ иртизоқ намудаанд, дар ин навъ аз шеър тобеи равиши қудамо буда ва мусалламан ҳиммати онҳо масруф ва мунҳасир буд, бар истиқболи қасоиди маъруфи Саноӣ ва Анварӣ ва Ҳоқонӣ ва Заҳир ва назоири онон ва ба ҳамин сабаб ҳам сабки шуарои қасидагӯйи қарни ҳаштум мутамоил будааст ба шеваи қасидасароёни бузурги қарни шашум ва оғози қарни ҳафтуми ҳиҷрӣ...” [2, 319], яъне ҳамон сабки ироқӣ, ки дар шеъри қабл аз онҳо роиҷ буд.

Бо вуҷуди он ки зарбаи асосии истилои муғул қабл аз ҳама ба навъи асосии он - қасидаи мадҳия расид, вале бо ин ҳама қасида комилан аз ривоҷ намонд ва бо хусусияту равишҳои дигаре роҳи таҳаввули худро тай намуд. Вуҷуди шоироне, монанди Ҳумоми Табрезӣ, Хусрави Деҳлавӣ, Ҳасани Деҳлавӣ, Авҳадии Мароғӣ, Бадри Чочӣ, Хоҷуи Кирмонӣ, Ибни Ямин, Убайди Зоконӣ, Имоди Фақеҳ, Носири Бухороӣ, Салмони Совачӣ, Ибни Нусуҳ, Камоли Хуҷандӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Саъдии Шерозӣ, Сайфи Фарғонӣ, Фахриддини Ироқӣ, Имоми Ҳиравӣ ва дигарон аз вуҷуди қасидасароӣ дар ин давра гувоҳӣ медиҳад. Теъдоде аз ин шоирон, чун Ибни Ямин, Салмони Совачӣ, Саъдии Шерозӣ, Сайфи Фарғонӣ, Хоҷуи Кирмонӣ, Носири Бухороӣ агар қасидаҳое дар мадҳи элхонони муғул ё ҳокимони маҳаллии эронӣ гуфта бошанд, теъдоди дигари онҳо, аз қабили Имоми Ҳиравӣ, Маҷди Ҳамгар, Бадри Чочӣ, Ҳумои Табрезӣ, Ибни Нусуҳ аз ҷумлаи парвардагони хонадони вазирони маҳаллии эронӣ чун Рашидаддин ва Шамсиддини Соҳибдевон буда, қасидаҳои мадҳии худро асосан дар ситоиши ин вазирон ва ҷонишинони онҳо сароидаанд.

Моҳият ва мазмуни қасидаҳои мадҳӣ дар ин давра тағйири ҷиддӣ пазируфтааст. Аввалан, он мадҳи самимиву содиқонае, ки дар қасидаҳои Рӯдакӣ, Унсурӣ, Фаррухӣ, Манучеҳрӣ, Муиззӣ ва дигар мадеҳасароёни замони Сомониён, Ғазнавиён ва Салҷуқиён ба мушоҳида мерасад, дар қасидаҳои шоирони ин давра эҳсос намегардад. Баъдан, табиист, ки шоирон элхонони муғул, яъне харобкунандагон ва барҳамзадагони сарзаминҳои ободи Эронро ситоиш карда наметавонистанд ва шоире, ки ба ин кор даст зада бошад, кам ба назар мерасад. Сониян, қасидаҳои мадҳии ин давра аз лиҳози ҳунари шоирӣ ва пирояи бадеият ба манзалати мадҳи шоирони асрҳои X-XII расида наметавонад, чунки асосан таклид ба равиши гузаштагон буда, шеваи асосии кори мадеҳасароёни ин давра аз “сохтани қасидаҳои маснуъ, қасамномаҳо, илтизомоти мухталиф, ки гоҳ дар ҳар байт аз як қасида адади онҳо ба се ва чаҳор мерасад, интихоби радифҳои мушкил ва ба иборати соддатар печидан дар завохири калом” [2, 319] ва ба ин васила эътибор надодан ба маънои сухан иборат мебошад. Албатта, аз ин қазоват шоироне, монанди Саъдӣ, Ҳофиз, Фахриддини Ироқӣ, Ибни Ямин, Салмони Совачӣ, Носири Бухороӣ ва боз якчанд тани дигар, ки ба ҷои пайравӣ аз дигарон дар осорашон ҳаллоқияти маъно ва мазмунҳои тоза ба мушоҳида мерасад, истисно мебошанд.

Ҳамчунин бояд қайд намуд, ки дар қасидаҳои шоирони дарборҳои маҳаллии Атобакони Форс, мулуки Карт ва дигарон низ моҳияти мадҳ ва мазмуну мундариҷаи он тағйир ёфта, асосан аз ситоиши хислатҳои некиву ҷавонмардӣ, илмдӯстиву адабпарварӣ ва дигар хислатҳои ҳамидаи мамдуҳон

иборат буд [1, 320] ва умуман мавзӯи мадҳ дар қасидаҳои ин давра чандон мақоми назаррас надошт.

Баъзе муҳаққиқон навъҳои қасидаро аз лиҳози мавзӯъ дар ин давра асосан ба се қисм - қасидаҳои фалсафӣ, мадҳӣ ва марсия тақсим кардаанд [3, 29], вале таснифи Бадри Ҷоҷармӣ дар асараш “Мунис-ул-аҳрор” саҳеҳтар менамояд, зеро ӯ ашъори ин давраро аз ҷиҳати мавзӯъ ба тавҳид, наъти Муҳаммади Мустафо (с), ҳикмату мавъиза, васфиёт, маснуот, тақсимот, суолу ҷавоб, таҷнисоту муқаррарот, мусамматот, малзумот, қасамиёт, ашъори муқаффо, мараддаф ва маросӣ ҷудо менамояд [2, 320], ки дар миёни онҳо ба мавзӯи мадҳ эҳтимоме зоҳир нашудааст. Аз ин хотир, метавон гуфт, ки дар қасидаҳои замони муғул мавзӯъҳои тавҳиду наът, фалсафа, ахлоқу мавъиза, ирфон, маснуот, васфиёт ва ғайраҳо мавқеи аввалиндараҷа дошта, мавзӯи мадҳ мақоми дувумро интихоб кардааст.

Мутолиаи қасидаҳои шоирони аҳди муғул дар маҷмӯъ ба хулосае меорад, ки мушкилписандӣ ва маснуъгароӣ дар ин қолаби шеърӣ хоси аглаби шоирони ин давра нест, зеро дар байни ашъори Салмони Совачӣ, Бадри Чочӣ ва дигарон, ки ба сабки маснуъ таваҷҷуҳи бештар доштанд, қасидаҳои латифу равон ва осонфаҳму соддабаён низ ба назар мерасад.

Хулосаи дигаре, ки бароварда мешавад, ин дар аҳди муғул, чуноне ки қаблан ишора намудем, қасида ва мавзӯи асосии он – мадҳ мақоми аввалдараҷаи худро аз даст дод, аммо раванди таҳаввули он таваққуф накард ва шоирони тавоное, чун Хусрави Деҳлавӣ, Ҳасани Деҳлавӣ, Авҳадии Мароғӣ, Хоҷуи Кирмонӣ, Сайфи Фарғонӣ, Ибни Ямин, Саъдии Шерозӣ, Носири Бухороӣ ва дигарон, ки зикрашон дар боло рафт, дар ин қолаби шеърӣ намунаҳои зиёде аз худ ба мерос гузоштаанд.

**Адабиёт:**


1. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII-XIV. Китоби якум [Матн]. - Душанбе: Дониш, 1976.-346с.
2. Адабиёти тоҷик дар асрҳои XII-XIV [Матн] /Муҳарири масъул Р. Ҳодизода.-Душанбе: Дониш, 1976.-345с.
3. Забеҳуллоҳ Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар қаламрави забони форсӣ. Ҷилди дуввум [Матн].-Теҳрон, 1378ҳ.
4. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 2. [Матн].-Душанбе: Маориф, 1987.- 464 с.
5. Саид Нафисӣ. Таърихи назму наср дар Эрон ва дар забони форсӣ то поёни қарни даҳуми ҳиҷрӣ [Матн].-Теҳрон, 1343ҳ.
6. Сервис Шамисо. Анвои адабӣ.-Теҳрон, 1370ҳ.
7. Туғрал Нақибхон. Гиёҳи меҳр. [Матн] / Мураттиб ва муаллифони сарсухан А. Пӯлодов ва А. Раҳмонов.-Душанбе, 1984. - 87 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ [Матн]. Дар ду ҷилд.- М., 1969.- 345 с.

## ВАҲДАТИ МИЛЛӢ - САБАҚИ ТАЪРИХ

***Икромов Ғайбулло Холович*** *- номзади илми таърих, дотсенти кафедраи таърих ва робитаҳои байнифарҳангии Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, тел.: (992 37) 232 50 03.*

Дар мақола сухан дар бораи моҳияти таърихии ваҳдати миллӣ ва нақши он дар таҳкими истиқлолияти давлатӣ меравад. Ба ақидаи муаллиф вақт ҳамчун довари бузург собит намуд, ки дар раванди ҷаҳонишавӣ масоили ваҳдат ва ваҳдатбунёдкунӣ ҳамчун падидаи таърихӣ, сиёсӣ рисолати миллатҳоро муайян менамояд.

***Калидвожаҳо:*** *истиқлолият, ваҳдати миллӣ, созиши миллӣ, рушди устувор, раванди муттасил, таҳаввули бунёдӣ, рисолати миллат.*

## НАЦИОНАЛЬНОЕ СОГЛАСИЕ – ПОУЧИТЕЛЬНАЯ ИСТОРИЯ

***Икромов Гайбулло Холович -*** *кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и межкультурной коммуникации Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, город Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6, тел.: (992 37) 232 50 03*

В статье речь идёт об историческом значении национального единства и его роли в упрочении государственной независимости. Время показало, что в процессе глобализации проблема национального единства, как историко-политического явления определяет будущее нации.

***Ключевые слова:*** *независимость, национальное единство, национальное согласие, устойчивое развитие, регулярный процесс, созидательное преобразование, миссия нации.*

## NATIONAL UNITY – EDUCATION OF HISTORY

***Ikromov Ghaybullo Kholovich*** *- candidate of history, associate professor of the Department of History and Intercultural Communication of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda, 734019, Dushanbe, Mukhammadiev street, 17/6, tel.: (992 37) 232 50 03*

This article considers the historical significance of national unity and its role in consolidating state independence. Time has shown that in the process of globalization, the issue of national unity, as a historical-political phenomenon defines the future of the nation.

***Keywords****: independence, national unity, durable development, the regular process, creative transformation, the fate of the nation.*

Санаи 27 июни соли 1997 дар таърихи давлатдориву давлатсозии ҷадиди тоҷикон бо азму иродаи қавӣ ва аз баракати хиради азалии миллати бостонии тоҷик рӯйдоди бузурге арзи вуҷуд кард, ки он дар тақдири мардум гардиши куллӣ ва таҳаввули бунёдӣ гардид.

Раванди муттасили музокироти миёни тоҷикон ба мақсади сулҳи пойдор дар кишвар, хотима бахшидан ба амалиёти ҷангӣ дар сарҳади Тоҷикистону Афғонистон, ҳалли мушкилоти гурезаҳо ва таъмини ризоияти миллӣ бо ибтикори Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оғоз шуд. Маҳз бо иқдоми ватандӯстонаи ӯ аз 5 то 19 апрели соли 1994 бо миёнаравии Созмони Милали Муттаҳид дар шаҳри Москва вохӯрии нахустини ҳайати ҳукуматӣ бо намояндагони мухолифин доир гардид” [1, 208-210].

Дар давраи аввали музокирот масъалаҳои марбут ба хотима додани амалиёти ҷангӣ, андешидани тадбирҳо доир ба барқарорсозӣ ва таҳкими ҳусни тафоҳум, бозгашти бемамоният ва бехатарии гурезаҳо ба Ватан таҳти баррасӣ қарор гирифтанд. Дар анҷоми даври аввал комиссияи муштарак оид ба гурезаҳо таъсис дода шуд.

Даври дуюми музокироти байни тоҷикон аз 18 то 29 июни соли 1994 дар шаҳри Теҳрон баргузор гардид. Дар ҷараёни гуфтушунидҳои басо мураккаб ҷонибҳо муваффақ шуданд, ки консепсияи оташбас ва қатъи дигар амалиёти душманонаро омода созанд. Сарфи назар аз ин, тарафайн бори дигар эътимоди худро ба музокироти сиёсӣ ҳамчун василаи ягонаи расидан ба оштии миллӣ изҳор доштанд.

Дар ин раванд аз 12 то 17 сентябри соли 1994 дар шаҳри Теҳрон таҳти сарпарастии СММ машварати миёни тоҷикон дар сатҳи олӣ доир гардид. Санаи 17 сентябри соли 1994 натиҷаи машваратҳои миёни тоҷикон оид ба ризоияти миллӣ дар шакли камюникеи муштарак қабул гардид ва дар бораи оташбас ва қатъи дигар амалиёти душманона дар сарҳади Тоҷикистону Афғонистон ва дохили кишвар созишнома ба имзо расид.

Аз 20 октябр то 1 ноябри соли 1994 дар шаҳри Исломобод даври сеюми музокироти байни тоҷикон доир шуд. Ба тарафҳои муяссар гардид, ки муҳлати амали созишномаро ба муддати се моҳ дароз кунанд, ҳамчунон Протоколро дар бораи Комиссияи муштараки назорат аз болои татбиқи Созишномаи оташбас аз 17 сентябри соли 1994 ба имзо расонанд. Тарафҳо ба зарурати таъмини кафолатҳои иловагӣ дар мавриди амнияти аҳолии осоиштаи маскуни водии Қаротегин бо роҳи ба ин минтақа фиристодани нозирони ҳарбии СММ ва пурсамар сохтани фаъолияти созмонҳои байналхалқии ҳифзи ҳуқуқ таваҷҷуҳ зоҳир намуданд.

Даври дуюми музокирот, ки ба таърихи гуфтушуниди миёни тоҷикон бо номи даври бетанаффус ворид шудааст, дар шаҳри Ашқобод доир гардид: марҳилаи аввали он аз 30 ноябр то 22 декабри соли 1995, марҳилаи дуюм аз 26 январ то 19 феврал ва марҳилаи сеюм аз 8 то 21 июли соли 1996 идома ёфт [2, 217-227].

Аз ҳама муҳим ин буд, ки дар марҳилаи аввали даври бетанаффус тарафҳо ғайр аз тавофиқнома дар мавриди қисмҳои асосии музокироти дарпешистода, ки якчанд маҷмӯи масъалаҳоро дар бар мегирифтанд, табодули назар намуда, Протоколро дар бораи омилҳои асосии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ба имзо расонданд.

Мутобиқи Протокол дар бораи омилҳои асосии барқарор кардани сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон, ки аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва роҳбари Иттиҳоди Мухолифони тоҷик Саид Абдуллоҳи Нурӣ 17 августи соли 1995 ба имзо расида буд, маҷмӯи пешниҳодот манзур гардид.

Қобили зикр аст, ки Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон ва роҳбари Иттиҳоди Мухолифони тоҷик Саид Абдуллоҳи Нурӣ 23 декабри соли 1996 дар шаҳри Москва созишномаеро ба имзо расониданд, ки ҳадаф аз он қатъи ҷанги шаҳрвандӣ дар кишвар буд. Тибқи созишнома ҷонибҳо уҳдадор шуданд, ки ҳама гуна музокиротро то 1 июли соли 1997 ба анҷом расонанд. Ҳамзамон Протокол дар бораи вазифаҳо ва ваколатҳои асосии Комиссияи оштии миллӣ, ки қисми асосии Созишнома ба ҳисоб мерафт, ба тасвиб расид. Сана 8 марти соли 1997 ҷонибҳо дар шаҳри Москва ба Протоколи масъалаҳои низомӣ ва изҳороти муштараки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иттиҳоди Мухолифони тоҷик имзо гузоштанд. Протоколи баимзорасида ба масоили низомӣ, ки аз ҷониби СММ дар асоси лоиҳаҳои ҳарду ҳайат мураттаб гардиданд, аз 14 банд иборат буд. Ҳар як банди он дастаҳои мусаллаҳи мухолифин аз реинтегратсияи онҳоро ба сохторҳои низомии ҳукуматӣ пешбинӣ менамуд.

Вобаста ба ин аз 16 то 18 майи соли 1997 дар шаҳри Бишкек вохӯрии Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ва роҳбари Иттиҳоди Мухолифони тоҷик Саид Абдуллоҳи Нурӣ доир гардид, ки дар раванди музокироти миёни тоҷикон дар шаҳри Бишкек як қадами ҷиддӣ пеш гузошта шуд. Дар натиҷаи сӯҳбатҳои роҳбарон ва фаъолияти пуршиддати гурӯҳҳои корӣ ду санади муҳим имзо карда шуд: Протокол оид ба масъалаҳои сиёсӣ ва меморандуми Бишкек.

Ба имзо расидани ҳуҷҷатҳои Бишкекро, - зикр намуд Эмомалӣ Раҳмон, - мо ҳамчун иқдоми қатъӣ дар марҳилаи муҳимтарини музокироти миёни тоҷикон қаламдод мекунем. Мо аз ҳадафи олии худ хеле наздик омадем. Баҳри оромии кишвар боз як кӯшиши дигар зарур аст, - таъкид сохт Президенти кишвар.

Санаи 25 май баъд аз чанд рӯзи бо муваффақияти музокирот ҷонибҳо дар бобати матн ба хулосаи ягона омаданд. Ҳамин тавр Протоколро дар бораи кафилони татбиқи Созишномаи умумии барқарор кардани сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ба имзо расониданд. Маросими расмии имзои Протокол 28 майи соли 1997 дар шаҳри Теҳрон баргузор гардид.

Ҳамчунин тамоми кишварҳо ва созмонҳое, ки дар музокироти миёни тоҷикон ба ҳайси нозир ширкат доштанд, ба ин ҳуҷҷат имзо гузоштанд.

Бо ҳамин раванди музокироти миёни тоҷикон, ки дар рафти он оид ба ҳамаи масоили дар Протокол омилҳои асосии барқарор кардани сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон аз 17 августи соли 1995 зикр гардида буд, ҳамдигарфаҳмӣ ҳосил шуд.

Санаи 27 июни соли 1997 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, Роҳбари Иттиҳоди Мухолифини тоҷик Саид Абдуллоҳи Нурӣ ва намояндаи махсуси Муншии умумии Созмони Милали Муттаҳид Гард Меррем дар шаҳри Москва Созишномаи умумӣ дар бораи барқарор кардани сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистонро ба имзо расониданд [3, 22].

Бо имзои ин созишнома ба моҷарои мусаллаҳона дар кишвар, ки соли 1992 боиси ҷанги хунини шаҳрвандон гардида буд, расман хотима гузошта шуд ва яке аз саҳифаҳои фоҷиавии таърихи кишвар пӯшида шуд. Халқи Тоҷикистон Созишномаи умумӣ ва дурнамои онро дар мавриди истиқрори воқеии сулҳ ва ризоияти миллӣ самимона бо хушнудӣ пазируфт.

Таҷрибаи таърихии ҳодисаҳои солҳои охири асри ХХ дар Тоҷикистон нишон дод, ки ҳар гуна зӯроварӣ натиҷаи хуб намедиҳад. Имзо гардидани «Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон»

дорои аҳамияти байналхалқӣ буда, пеш аз ҳама барои таъмини соҳибистиқлолии кишвар, вахдати миллӣ ва ба минтақаи сулҳ табдил ёфтани Осиёи Марказӣ таъсири мусбӣ расонд.

Мусаллам аст, ки ин роҳи сулҳ дар Тоҷикистон аз ҷониби ҳамаи ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ, Россия ва мамлакатҳои ҷаҳон дастгирӣ ёфт.

Ҳамин тавр, сулҳи тоҷикон дорои хусусиятҳои хос мебошад. Вай дар шароите имзо гардид, ки дар ҷумҳурӣ мазмуни демократия такмил ёфта, сохтори бисёрҳизбӣ ва плюрализми идеологӣ дар партави Конституцсияи нав инкишоф ёфт. Бо туфайли ҳамкориҳо, хусусан бо Россия, Эрон, инчунин бо дигар мамлакатҳо ва созмонҳои байналхалқӣ қазияи тоҷикон дар роҳи барқароршавии сулҳ ба даст омад.

Аҳамият ва сабақҳои сулҳи тоҷикон чунинанд:

- бо туфайли сулҳ хатари барҳам хӯрдани Ҷумҳурии соҳибистиқлоли Тоҷикистон аз байн рафт;

- оштии миллӣ нишон дод, ки халқи тоҷик тамаддуни бой ва фарҳанги қадима дошта, мардуми сулҳдӯст буд ва мемонад;

- сулҳ ягонагии тоҷикону тоҷикистониҳоро таъмин карда, миллат сарзамини хешро ҳамчун муқаддасот нигоҳ дошта тавонист;

- ҳизбу созмонҳо ва дигар ҷабҳаҳои сиёсӣ сарфи назар аз ақида ва роҳҳои гуногуни созандагӣ метавонанд аҳл шуда, барои миллат, Ватани худ хизмати босазо намоянд;

- барои хотимаи ҷанг ва тантанаи сулҳ қуввахои муқобилистодаи мамлакат ба роҳи осоишта гуфтугӯ намуда, ба созмонҳои байналмилалӣ низ такя карда, метавонанд муамморо бо роҳи одилона ҳал намоянд;

- роҳбарони ҳарду ҷониб дарк намуданд, ки бояд фавран пеши роҳи муаммоҳои ҷиддие, ки мамлакатро ба ҷанг тела медиҳанд, гирифта шавад. Фориғболӣ, беэътиноӣ, қасдгирӣ ва бо роҳи зӯрӣ ҳал кардани проблемаҳо, хусусан проблемаҳои сиёсӣ дар асри XXI - асри прогрессии техникӣ хафв ва хатари калон дорад;

- дар рафти ҷанги шаҳрвандӣ шаклу усулҳои корие (мулоқотҳои сардори давлат бо роҳбари мухолифин, «Комиссияи оштии миллӣ») созмон дода шуд ва ҳуҷҷатҳое қабул гардиданд, ки раванди хотимаи ҷангро вусъат бахшиданд;

- таҳлили таърихи ҷанг ва сабақи сулҳи тоҷикон нишон дод, ки хусусан ба масъалаи тарбияи насли наврас аҳамияти аввалиндараҷа додан зарур аст ва пеш аз ҳама, ҷавононро бояд дар рӯҳияи вахдат, дӯстии халқҳо ва меҳандӯстӣ тарбия кард.

Мардуми Тоҷикистон таҳти сарварии Асосгузори сулҳу вахдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар як фосилаи кӯтоҳи таърих тавонист ба ҷаҳониён исбот намояд, ки халқи тоҷик дорои фарҳанги бои қадима мебошад. Дар мамлакат на танҳо оташи ҷанг хомӯш ва бӯҳрони калони умумӣ паси сар шуд, балки Тоҷикистони азиз рӯ ба эҳё ва рушд ниҳода, эътирофи кулли кишварҳои ҷаҳон гардид [4,17]. Ҷумҳурии соҳибистиқлоли Тоҷикистонро 150 мамлакатҳои ҷаҳон ба расмият шинохта ва зиёда аз 100 давлатҳои хориҷӣ бо кишвари мо муносибатҳои дипломатӣ доранд.

Имрӯз вазифаи муқаддаси ҳар як шаҳрванди ҷумҳурӣ аз он иборат аст, ки саҳми худро дар раванди таҳкими сулҳ ва таъмини вахдати миллӣ гузорад, зеро танҳо сулҳу субот метавонад рушди Тоҷикистони соҳибистиқлолро таъмин созад.

**Адабиёт:**

1. Набиева, Р., Зикриёев Ф., Зикриёева М. Тоҷикистон дар асри XX ва ибтидои асри XXI [Матн]. – Душанбе: Матбуот, 2008.- 310 с.

2. Диплопатияи Тоҷикистон дирӯз ва имрӯз [Матн]. – Душанбе:Ирфон, 2009.- 304 с.

3. Созишномаи умумӣ дар бораи барқарор кардани сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон [Матн].- Душанбе, 1997.- 40 с.

4. Набиев, В., Сулҳ, Ризоят, Ваҳдат [Матн]. - Хуҷанд: Хуросон, 2007.- 145 с.

5. Эмомалӣ Раҳмонов. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди сеюм. – Душанбе: Ирфон, 2001. – 704 с.

6. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди аввал. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 425 с.

7. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди аввал. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 511 с.

8. Эмомалӣ Рахмон. Бист қадами созанда. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 376 с.

## НАҚШИ КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ИНКИШОФИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР БОРАИ ЗАМИН

***Наҷмуддинов Шоҳиддин*** *– ҳуқуқшиноси Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, 734019, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, телефон: 938 97 96 44, E-mail: Shohiddin.n@mail.ru*

Дар мақолаи мазкур муаллиф нақши Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар рушди қонунгузорӣ дар бораи замин мавриди баррасӣ қарор дода, мавзӯъро бештар бо истифода аз санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки дар замони соҳибистиқлолӣ қабул гардидаанд, таҳлил намудааст.

***Калидвожаҳо:*** *Конституцсия, қонун, қонуни конституцсионӣ, конунҳои соҳавӣ, кодекс, кодекси замин, санадҳои зерқонунӣ, санадҳои байналмилалӣ.*

## РОЛЬ КОНСТИТУЦИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В РАЗВИТИИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О ЗЕМЛЕ

***Наджмуддинов Шохиддин*** *– юрист Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, город Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6, телефон: 938 97 96 44, E-mail: Shohiddin.n@mail.ru*

В статье автор, анализируя роль Конституции Республики Таджикистан в развитии законодательства о земле, опирается основном на нормативно правовые акты периода независимости.

***Ключевые слова:*** *Конституция, закон, конституционный закон, отраслевые законы, кодекс, земельный кодекс, подзаконные акты, международные акты.*

## THE ROLE OF THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN THE DEVELOPMENT OF THE LEGISLATION ON THE GROUND

***Najmuddinov Shohiddin*** *- lawyer of Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: 938 97 96 44, E-mail: Shohiddin.n@mail.ru*

In the article the author consides the role of the Constitution of the Republic of Tajikistan in the development of the land legislation, analysis of the topic, mainly relies on normative legal acts of the independence period.

***Keywords:*** *Constitution, law, constitutional law, sectoral laws, the code, the land code, regulations, international acts.*

Баъд аз соҳибистиқлол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон бори аввал 6 ноябри соли 1994 ба тариқи раъйпурсии умумихалқӣ Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуда, ки он ифодакунандаи рушди низоми ҳуқуқии кишвар ба ҳисоб меравад. Қабули ин санад дар таърихи навини кишварамон рӯйдоди воқеан ҳам бузург ва тақдирсоз мебошад. Зеро Конституцсия Истиқлолияти давлатии тоҷиконро ба расмият дароварда, асосҳои сиёсиву ҳуқуқӣ ва самтҳои асосии таҳкиму пешрафти ояндаи онро мутобиқи меъёрҳои эътирофшудаи муосир муайян намуд.

Санади мазкур масъалаҳои бунёдии ҷамъият ва давлат, аз ҷумла, эътироф ва кафолати ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, тартиби ҳалли масъалаҳои сохти марзиву маъмурии давлат, асосҳои ташкилии мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, салоҳият ва муносибатҳои мутақобилаи онҳо, рамзҳои давлатӣ, забон, пойтахти давлатӣ, шаклҳои гуногуни моликиятро пурра инъикос намудааст.

Дар моддаи 16-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» муқаррар шудааст, ки: «Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни асосии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, асосҳои сохтори конституцсионӣ, ҳуқуқ, озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд, тартиби ташкил ва таҷзияи ҳокимияти давлатиро муайян мекунад» [15].

Таҳқиқи мавқеъ ва нақши Конституцсияро дар низоми ҳуқуқӣ олимон ба чандин омилҳо алоқаманд медонанд. Академик Ф. Тоиров қайд намудааст, ки «Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асосҳои конституцсионии сохти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-сиёсиро муқаррар намуда, дар қуллаи аҳроми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қарор гирифтааст» [12,306].

Ба ақидаи С.С. Аликсеев «аз муқарароти Конституцсия тақдири низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқии давлат вобастагӣ дорад» [14, 64].

Аз муқарароти моддаи 10-и Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, ки Конституцсия хусусияти муҳимтарини ҳуқуқӣ - эътибори олии ҳуқуқӣ нисбати ҳамаи дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва амали мустақимро доро мебошад. Баъд аз қабули Конституцсия дар низоми ҳуқуқии қонунгузорӣ ва давлатдории миллӣ як қатор дигаргуниҳо ба амал омад. Ин дигаргуниҳо дар соҳаи қонунгузорӣ дар бораи замин низ ба назар мерасанд.

Қонуни асосии мамлакат - Конституцсия на танҳо соҳибихтиёрӣ, ташкил ва фаъолияти мақомоти давлатиро мустаҳкам намуд, инчунин манбаи бевоситаи низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, ҳамчун сарчашмаи асосии рушди қонунгузорӣ дар бораи замин маҳсуб меёбад.

Тибқи моддаи 1 Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи замин ба Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз Кодекси мазкур, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалие, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, иборат мебошад.

Конституцсия дар моддаи 13 муқаррар намудааст, ки «замин, сарватҳои зеризаминӣ, об, фазои ҳавоӣ, олами набототу ҳайвонот ва дигар боигарии табиӣ моликияти истисноии давлат мебошанд ва давлат истифодаи самараноки онҳоро ба манфиати халқ кафолат медиҳад». [11,5] Маҳз ҳамин меъёр дар инкишоф ва таҳкими қонунгузорӣ дар бораи замин замина гузошт.

Дар баробари ин, дар моддаи 12 Конституцсия муқаррар шудааст, ки давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад.

Дар заминаи Конституцсия зиёда аз даҳҳо қонунҳои конституцсионӣ қабул карда шудаанд, ки дар асоси онҳо муносибатҳои гуногуни соҳаҳои ҳаёти кишвар ба танзим дароварда мешаванд.

Қобили зикр аст, ки қабули Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби ҳалли масъалаҳои сохти марзиву маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [1, №3, мод.177] асосҳои ҳуқуқӣ ва принсипҳои тартиби ҳалли масъалаҳои сохти марзиву маъмурӣ, салоҳият ва ваколати мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии шаҳрак ва деҳотро дар ҳалли масъалаҳои таъсису

барҳам додани воҳидҳои марзиву маъмурӣ, маҳалҳои аҳолинишин, муқаррар намудану тағйир додани сарҳади онҳо, номгузорию номивазкунии воҳидҳои марзиву маъмурӣ ва маҳалҳои аҳолинишин, баҳисобгирию бақайдгирии онҳо, ҳамчунин масъалаҳои дигари вобаста ба сохти марзиву маъмуриро муайян менамояд.

Конституцсия ба қабули як қатор кодексҳо замина гузошт, ки тавассути онҳо соҳаи муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ пурра, бевосита ва мунтазам ба танзим дароварда мешавад.

Санаи 13 декабри 1996 Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардида, солҳои 1997, 1999, 2001, 2004, 2008, 2011 ва соли 2012 ба матни Кодекси замин тағйирот ва иловаҳо ворид карда шуданд [2, №23, мод. 351].

Кодекси мазкур аз 18 боб ва 105 модда иборат буда, муносибатҳои заминистифодабариро танзим намуда, барои истифода ва ҳифзи замин, ҳосилхез кардани он, ҳифз ва беҳтар намудани муҳити табиат ва инкишофи баробарии ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ шароити мусоид фароҳам овард.

Бояд қайд намуд, ки муносибатҳои вобаста ба замин инчунин аз ҷониби дигар қонунҳои соҳавӣ низ ба монанди, қонунгузории граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунгузориҳои андоз, об, ҷангал, ва ғ. ба танзим дароварда мешавад.

Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди қабули қонунҳои муқаррарӣ низ нақш гузошт. Дар соҳаи инкишофи қонунгузорӣ дар бораи замин як қатор қонунҳо низ қабул гардидаанд, ки муносибатҳои вобаста ба заминро ба танзим медароранд. Аз ҷумла:

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ» [3, №12, мод. 675]. Қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқии ташкил ва пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсиро аз тарафи шаҳрвандон ва ҳамчунин чораҳои аз ҷониби мақомоти дахлдори маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дастгирӣ кардани онҳоро муайян карда, ба шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи ташкил кардани хоҷагии ёрирасони шахсӣ, мустақилияти хоҷагӣ, ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандонеро, ки дорои хоҷагии ёрирасони шахсӣ мебошанд, кафолат медиҳад;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» [4, №5, мод. 333], асосҳои ҳуқуқии ташкил ва фаъолияти хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)-ро муайян мекунад;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи заминсозӣ» [5, №1, мод. 21]. Қонуни мазкур маҷмӯи муносибатҳои бо асосҳои ҳуқуқии фаъолият дар соҳаи заминсозӣ алоқаманд, тартиби амалигардонии чорабиниҳои заминсозӣ, инчунин муносибатҳоро дар раванди фаъолияти заминсозӣ байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, мақоми ваколатдори давлатӣ оид ба заминсозӣ, заминистифодабарандагон, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки ба гузаронидани корҳои заминсозӣ манфиат доранд, танзим менамояд;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» [6, №4, мод. 185], ки асосҳои ҳуқуқии баҳои заминро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда, гузаронидани маҷмӯи баҳои заминро муайян мекунад;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ» [7, №22, мод. 259], ки асосҳои ҳуқуқии омӯзиш, ҳифз ва истифодабарии сарватҳои зеризаминиро муқаррар намуда, муносибатҳоро дар ин соҳа ба танзим медарорад;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он» [8, №3, мод. 194]. Санади мазкур асосҳои

ҳуқуқӣ ва тартиби бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманқул, ҳуқуқҳо ва маҳдудиятҳои (гароиҳои) ҳуқуқӣ ба онро дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади эътироф ва ҳимояи давлатии тибқи Қонуни мазкур бақайдгирифтаи ҳуқуқҳо ва маҳдудиятҳои (гароиҳои) ҳуқуқӣ ба молу мулки ғайриманқулро муқаррар менамояд;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи хок» [9, №9-10, мод. 548]. Ин Қонун принсипҳои асосии сиёсати давлатӣ, асосҳои ҳуқуқии фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро бо мақсади оқилона ва эҳтиёткорона истифода бурдани хок, нигоҳ доштани сифат, ҳосилхезӣ ва ҳифзи онро аз падидаҳои манфӣ муайян карда, маҷмӯи муносибатҳои бо ҳифзи хок алоқамандро танзим менамояд;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавобгарӣ барои поймол намудани киштзор, зарар расонидан ба зироатҳои кишоварзӣ, тутзор ва дигар дарахту буттазор» [10, №3, мод. 173], асосҳои ҳуқуқии ҷавобгарии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро барои поймол намудани киштзор, зарар расонидан ба зироатҳои кишоварзӣ, тутзор ва дигар дарахту буттазори Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим менамояд.

Санадҳои зерқонунӣ дар қатори дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мақому мартабаи хоси худро доранд ва онҳо низ идомабахши инкишофи қонунгузорӣ дар бораи замин мебошанд.

Мутобиқи моддаи 70 Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Президент дар доираи салоҳияти худ фармон мебарорад ва амр медиҳад» [11, 23.] Дар ҳамин замина як қатор фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти истифодабарии замин ба тасвиб расидаанд, ки «Дар бораи ба амал баровардани ҳуқуқи истифодаи замин» аз 22 июни соли 1998, №1021, «Дар бораи ҳифз ва самараноку оқилона истифода намудани заминҳои корами обӣ» аз 25 июли соли 2000, № 335, «Дар бораи тадбирҳои иловагӣ оид ба азнавташкилдиҳӣ ва ислоҳоти ташкилотҳои кишоварзӣ» аз 30 июни соли 2006, № 1775, «Дар бораи истифодаи мақсадноки қитъаҳои замини наздиҳавлигӣ» аз 3 октябри соли 2011, № 1147 аз ҷумлаи онҳост.

Мутобиқи моддаи 74 Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, «Ҳукумат мувофиқи Конституцсия ва қонунҳои ҷумҳурӣ қарор мебарорад ва фармоиш медиҳад, ки иҷрои онҳо дар қаламрави Тоҷикистон ҳатмист» [11, 25]. Нақши қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар инкишофи муносибатҳои заминистифодабарӣ назаррас аст, ба монандӣ: «Дар бораи тасдиқ кардани қоидаҳои амалӣ кардани кадастри давлатии замин» аз 3 октябри соли 2006, №447; «Дар бораи тасдиқ намудани Қоидаҳои тартиби аз як гурӯҳ ба гурӯҳи дигар гузаронидани заминҳо» аз 30 ноябри соли 2007, №570, «Дар бораи тасдиқи Консепсияи истифодаи заминҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 31 августи соли 2004, № 349, «Дар бораи тасдиқ намудани Қоидаҳои ҷудо кардани қитъаҳои замин барои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ» аз 1 сентябри соли 2005, №342, «Дар бораи муқаррар намудани имтиёзҳо ба омӯзгорони ҷавон» аз 3 майи соли 2006, №197, «Дар бораи Барномаи давлатии азхудкунии заминҳои нави обёришаванда ва барқарорсозии заминҳои аз гардиши кишоварзӣ берунмонда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012 - 2020» аз 31 августи соли 2012, №450 ва ғайра.

Қонунгузорӣ дар бораи замин инкишофи худро дар санадҳои вобаста ба салоҳияташон қабулнамудаи мақомот, вазоратҳо, комитаҳо ва идораҳои давлатӣ низ гузоштааст, ки Дастурамал «Оид ба муайян намудани андозаи зарари заминҳои корам ҳангоми аз тарафи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ вайрон карда

шудани қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 19 майи соли 2003, №88 намунаи он мебошад.

Қисми 3 моддаи 10 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст, ки «Санадҳои ҳуқуқи байналмилалие, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофшуда мутобиқат накунанд, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунанд» [11, 4].

Ҷумҳурии Тоҷикистон узви созишномаҳои бисёртарафаи байналмилалӣ мебошад, ки дар сатҳи байналмилалӣ ба имзо расонидааст. Инчунин бо давлатҳои алоҳида дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва ҳалли масъалаҳои дуҷонибаву бисёрҷониба, созишномаву шартномаҳо ва ёддоштҳои тафоҳум, аз ҷумла, дар соҳаи истифодабарӣ ва ҷудо намудани қитъаи замин бастааст. Масалан, қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 июни соли 2007, №641 «Дар хусуси тасдиқи Созишномаи байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Қирғизистон дар бораи ҷудо намудани қитъаи замин аз ҳарду ҷониб» [13, 359]. Бинобар ин, тибқи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва моддаи 105 Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сурати меъёрҳои Кодекси замин ба меъёрҳои шартномаҳои байналмилалие, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, барҳӯрд кунанд, меъёрҳои шартномаҳои байналмилалие, ки Тоҷикистон эътироф кардааст, амал мекунанд.

Ҳамин тавр, Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои инкишофи қонунгузорӣ дар бораи замин тавассути қабул гардидани қонунҳои конституционӣ, ки бевосита дар Конституция пешбинӣ шудаанд, қабул намудани қонунҳои соҳавӣ (кодексҳо), қонунҳо, санадҳои зерқонунӣ, тасдиқи низомномаҳо, дастурамалҳо, консепсияҳо, барномаҳо аз ҷониби вазоратҳо, кумитаҳо, мақомот, идораҳои давлатӣ ва тавассути ба тасвиб расидани санадҳои байналмилалӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, фазои мусоиди ҳуқуқиро фароҳам овард.

**Адабиёт:**


1. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. –2013.- №3. мод. 177.
2. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. –1996.- №23. мод. 351.
3. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.– 2003. - №12. мод.675.
4. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.– 2009.- №5. мод. 333.
5. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.– 2001.- №4. - мод. 185.
6. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.– 1995. - №22. мод.259.
7. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.– 2008.- №3. мод.194.
8. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.– 2007.- №3. мод.173.
9. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн].- Душанбе, 2016.- 64 с.
10. Конституцияҳои Тоҷикистон: пайдоиш ва инкишоф. - Душанбе, 2014. – 837 с.
11. Раҳимзода, М.З., Каримов А.Қ., Фархудинов Ҷ.И. Тафсири Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн].- Душанбе: Андалеб-Р, 2015. –360 с.
12. Соҳибов, М.М. Ҳуқуқи замини Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн].- Душанбе: Андалеб_Р, 2015. – 396 с.
13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» [Манбаи электронӣ]: Реҷаи дастрасӣ: www.mmk.tj

## БОЗОРИ ТУРИЗМИ МУОСИР ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ОН

***Миракзода Фаридун Юсуфӣ*** *– унвонҷӯйи кафедраи таърих ва назарияи иқтисоди Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 93-413-73-33, E-mail: Mastchoh94@mail.ru*

Дар мақола масъалаҳои нақши туризм дар рушди иқтисодиёти ҷаҳон ва бозори туризми муосир дар рушди туризм мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд.

Муаллиф дар заминаи таҳлили адабиёти мавҷуда оид ба динамикаи рушди сайёҳии муосир, кишварҳои мутараққӣ дар соҳаи туризм, вазъи бозори сайёҳии байналмилалӣ, эҳтиёҷот нисбат ба маҳсулот ва хадамоти сайёҳӣ маълумот дода, зарурияти рушди туризмро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нигоҳи илмӣ асоснок намудааст.

***Калидвожаҳо****: бозори хадамоти сайёҳӣ, захираҳои бозори сайёҳӣ, эҳтиёҷот, соҳибкор, сегменти бозор, рушди бозори сайёҳӣ, саноати туристӣ, ширкатҳои сайёҳӣ, туризми байналмилалӣ, кишварҳои мутараққии сайёҳӣ.*

## РЫНОК СОВРЕМЕННОГО ТУРИЗМА И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕГО РАЗВИТИЯ

***Миракзода Фаридун Юсуфи*** *- соискатель кафедры истории и теории экономики ТГИЯ имени Сотим Улугзода, г. Душанбе ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 93-413-73-33, E-mail: Mastchoh94@mail.ru*

В статье рассматривается роль туризма в развитии экономики мира и рынок современного туризма.

Автор на основе анализа существующей литературы научно обосновывает динамику развития современного туризма развитых стран в области туризма, состояние международного туризма, потребность в туристической продукции и услуг, а также необходимость развития туризма в Республике Таджикистан.

***Ключевые слова:*** *сервис рынка туризма, ресурсы туристического рынка, потребность, предприниматель, сегменты рынка, развитие туристического рынка, туристическая промышленность, туристические фирмы, международный туризм, развитые туристические страны.*

## MODERN TOURISM MARKET AND ITS DEVELOPMENT PROSPECTS

***Mirakzoda Faridun Yusufi*** *– researcher of chair of History and Theory of Econimics of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 93-413-73-33, E-mail: Mastchoh94@mail.ru*

In the article discusses the role of tourism in economic development of the world and the market of modern tourism.

The author on the basis of an analysis of the existing scientific literature substantiates the dynamics of modern tourism, developed countries in the field of tourism, the State of international tourism, the demand for tourism products and

services, as well as the need for the development of tourism in the Republic of Tajikistan.

***Keywords***: *service tourism market, resources, tourism market demand, entrepreneur, market segments, the development of the tourist market, tourist industry, travel, international tourism, developed tourist country.*

Дар замони муосир туризм ба яке аз омилҳои муҳиму тавонои рушди иқтисодиёт ва воситаи муассири таҳкими равобити байни кишварҳои олам табдил ёфтааст. Маҳз аз ҳамин сабаб Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Асосогузори сулҳу вахдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соҳаи туризмро яке аз соҳаҳои афзалятноки рушди иқтисодиёт арзёбӣ намудааст**.**

Пешвои миллат дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (22.12.2016) ба рушди ин соҳаи барои иқтисодиёти мамлакат фоидаовар таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, аз ҷумла қайд намуд, ки *«Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаи сайёҳӣ диққати ҳамаҷониба дода, барои рушди минбаъдаи он заминаҳои заруриро фароҳам меорад…*

*Вобаста ба ин, зарур аст, ки бо мақсади боз ҳам тавсеа бахшидани соҳаи сайёҳӣ, истифодаи самараноки имкониятҳои мавҷуда дар ин самт, инкишофи инфрасохтори сайёҳӣ, беҳтар кардани сифати хизматрасонӣ, густариши раванди танзими давлатӣ ва дастгирии сайёҳии дохиливу хориҷӣ, ҷалби ҳарчи бештари сармоя дар ин самт ва омода кардани кадрҳои болаёқат соли 2017 дар назди Ҳукумати Тоҷикистон сохтори алоҳида оид ба соҳаи сайёҳӣ таъсис дода шавад»* [1, 17-18].

Дар замони муосир барои рушди туризм асосноксозии назариявӣ-методологии он ногузир аст, зеро бе далелҳои боэътимоди илмӣ ташаккул ва рушди бозору хадамоти туристӣ имконнопазир аст. Бозори хадамоти туристӣ бояд асосан дар ҳамбастагии зич бо самти сайёҳӣ ташаккул ёбад, зеро фаъолияти он дар шароити бозор, махсусан дар фаъолияти берунии иқтисодӣ ҳамеша бо рақобат, бо таваккалии молиявӣ дучор мегардад. Масалан, солҳои 1995-2000-ум ширкатҳои туристии Россия бинобар роҳ додан ба камбудиҳо дар фаъолияти хеш ба бозмонии молиявӣ рӯ ба рӯ гардиданд. Аз ин рӯ, ширкатҳои туристӣ бояд масъалаи таваккалии соҳибкориро дар маркази диққат қарор диҳанд. Вале ҳама гуна таваккал кардан бояд дар заминаи таҳлили пешакии бозори хадамоти туристӣ ифода ёбад. Яъне идоракунии хавфҳо (риск-менеҷмент) низ бояд аз мадди назар дур намонад. Паст намудани сатҳи хавфи нокомиҳо аз таваккал кардан танҳо бо роҳи истифодаи консепсияи дақиқи бозори хадамоти туристӣ имконпазир мегардад.

Бозори хадамоти туристӣ - ин низоми идоракунии фаъолияти савдои истеҳсолии ширкати сайёҳӣ дар шароити иқтисодиёти бозорӣ аст [2,5]. Агар соҳибкор аз сармоягузорӣ фоида ба даст орад ва фоидаи онро аз нав дар истеҳсолот равона насозад, талабот ва хоҳиши муштариёни худро дар сатҳу сифати зарурӣ қаноатманд карда натавонад, он гоҳ истифодабарандаи хизматрасониҳои туристиро ба ҳайси мизоҷи доимӣ нигоҳ дошта наметавонад.

Бо ибораи дигар, бозори хадамоти туристӣ – ин таъсири якмаротибагӣ ё маҳдудшавӣ дар ягон чорчӯбаи функционалӣ ё муваққатӣ нест. Бозори хадамоти туристии ҳозиразамон тамоми самтҳои фаъолияти ширкати сайёҳӣ, сохтори ташкилӣ ва функционалиро фаро гирифта, амали фаъол ва ҳамарӯзаи коллективи ширкати сайёҳӣ мегардад.

Дар раванди таҳлили консепсияи бозори хадамоти туристӣ мафҳумҳои «вазъи бозори хадамоти туристӣ», «раванди бозори хадамоти туристӣ» ва «технологияи бозори хадамоти туристӣ» бештар ба назар мерасанд.

Вазъи бозори хадамоти туристӣ дар шароити бозор ва рақобат талабот ва пешниҳодотро муайян менамояд. Аз ин ҷо бармеояд, ки муваффақияти соҳибкорӣ аз қобилияти пешниҳоди молу хизматрасонии сайёҳӣ, аз миқдор, сифат, нарх, мавзеъ, талаботи воқеӣ вобаста аст.

Ҳамин тавр, вазъи ибтидоии бозори хадамоти сайёҳӣ ба мавҷудияти бозори муайян ва талабот нисбат ба молу хизматрасонии сайёҳӣ робитаи мустақим дорад. Талабот ба хизматрасонии сайёҳӣ бошад, аз он вобаста аст, ки оё ширкати сайёҳӣ қодир аст фаъолона стратегия ва нақшаи бозори хадамоти туристиро тарҳрезӣ ва татбиқ намуда, дар мавриди мавҷуд набудани талабот онро дар ҷойи дигар ҷустуҷӯ намояд.

Ҷараёни бозори хадамоти сайёҳӣ – ин чорабиниҳои бо ҳам алоқамандест, ки бо муайянкунии бозор ва талабот оғоз ёфта, банақшагирӣ, коркард, истеҳсолот, тақсимот, фурӯши молҳо ва хизматрасонии истеъмолкунандагонро фаро мегирад.

Технологияи бозори хадамоти сайёҳӣ – ин усули (методи) идоракуниест, ки соҳибкор дар раванди муайянкунӣ ва омӯзиши талабот, банақшагирӣ, истеҳсолот, фурӯши хизматрасонии сайёҳӣ ва молҳо истифода мебарад.

Бо ибораи дигар, бозори хадамоти сайёҳӣ – ин низоми усулҳои бо ҳам алоқаманд ва тадбирҳоест, ки ба ширкати сайёҳӣ имконияти дар бозори туристӣ ноил гардидан ба натиҷаҳои мусбатро медиҳад.

Мавриди зикр аст, ки соҳаи туризм ва дурнамои рушди он аз бозори хадамоти сайёҳӣ вобаста буда, аз татбирҳои зерин иборат аст:

- аз таҳлили комплексии бозор;
- истеҳсоли маҳсулоти сайёҳӣ;
- таҳлили низоми нархҳо ва роҳҳои тақсимоти маҳсулот ва хадамоти сайёҳӣ;
- рекламаи маҳсулот.

Бо дарназардошти мавҷудияти омилҳои дорои хусусияти демографӣ, тарзи зиндагӣ ва рағбати аҳолидошта рушди муносибатҳои байналмилалӣ ба афзоиши сегменти бозори саёҳат ва туризм оварда мерасонад.

Айни замон дар Осиё, Аврупо, Шарқи Наздик ва дигар минтақаҳо раванди афзоиши дохилии минтақавии сегменти сайёҳӣ, аз ҷумла навъҳои муосири туризм, саёҳат ба масофаи дур, туризми ҷозибанок, истироҳати кӯтоҳ, ки бо истифодаи воситаҳои дамгирии берун аз хона ташкил карда мешаванд, ба назар мерасад.

Захираҳои бозор: Шароитҳое, ки бевосита ва ба таври самаранок ба туризм таъсир расонида, бо ташаккулёбии эҳтиёҷот, талабот ва таклифот ба маҳсулот ва хизматҳои туристӣ алоқаманд мебошанд, шартан захираҳои бозор номидан мумкин аст. Унсурҳои он аз ҷараёни эҳтиёҷот, талабот ва таклифот, сегментҳои бозор, сектори туристии хусусӣ ва захираҳои инсонӣ иборатанд.

Эҳтиёҷот, талабот ва таклифот: Эҳтиёҷот нисбат ба туризми дискретсионӣ (яъне, туризм аз рӯи интихоби худ). Ин тамоилҳо ба афзоиши эҳтиёҷот нисбат ба маҳсулот ва хизматрасонии туристии наву ҷозибанок ва гуногунранг оварда мерасонанд. Номгӯи зиёди маҳсулот ва хизматрасонии туристӣ, аз ҷумла, истироҳат дар соҳил, сайру гашт дар шаҳр ба сифати интихоби асосӣ дар бозорҳои туристӣ бо баландшавии нархҳо вобастагӣ доранд.

Тараққиёти низоми талабот - эҳтиёҷот, ки барои солҳои 90-ум ва оянда хос буд, бо мафҳуми сегменти бозор аниқ муайян карда мешавад. Сегменти бозор

ҷараёнеро дар назар дорад, ки ҳангоми он фурӯшандаи хатсайри туристӣ, ё ҷойҳо дар самолёт ба меҳмонхона харидоронеро ҷалб менамоянд, ки аз тарафи фурӯшанда пешниҳод шудаанд.

Оғози оммавишавии туризм ба интернатсионализатсияи ҳамаи соҳаҳои зиндагии ҷамъият ва баландшавии сатҳи зиндагӣ, зиёдшавии вақти холӣ, тағйирёбии сатҳи хизматрасонии нақлиёт ва алоқа вобаста мебошад. Дар 20 соли охир шумораи сайёҳони хориҷӣ дар ҷаҳон якчанд маротиба афзуд. Қариб 65 фоизи ҳамаи сафарҳои туризми байналхалқӣ ба Аврупо, 20 фоиз ба Амрико ва 15 фоиз ба минтақаҳои боқимонда рост меоянд.

Аз рӯи маълумотҳои Созмони Умумиҷаҳонии Туристӣ суръати афзоиши туризми байналхалқӣ дар як сол 4,5 фоизро ташкил медиҳад, ки он аз таъсири омилҳои асосӣ ба тараққиёти туризм вобаста мебошад. Онҳоро ба омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ҷудо кардан мумкин аст. Ба яке аз омилҳои субъективии тараққиёти туризми байналхалқӣ фаъолияти мақомоти давлатӣ дохил мешавад, ки тартиби будубош (воридшавӣ ва содиршавӣ) аз давлат ва ба ҳудуди он даромадани шаҳрвандони хориҷиро танзим мекунад.

Кишварҳои олам туризми байналхалқиро ҳамчун яке аз воситаҳои рушди иқтисодӣ арзёбӣ менамоянд, ки хусусусиятҳои он аз инҳо иборатанд:

- аз ҷониби давлатҳо ба туристон пешниҳод намудани мол ва хизматрасонӣ;
- оқилона истифода бурдани захираҳои табиии кишвар дар низоми тақсимоти байналхалқии меҳнат;
- сайёҳони байналхалқӣ сарчашмаи самараноки воридшавии асъори хориҷӣ, аз ҷумла, аз ҳисоби «содироти дохила»;
- ба сайёҳон фурӯхтани молҳои маҳаллӣ.

Масалан, дар Италия воридшавии асъори хориҷӣ аз туризм барои кам кардани масъалаҳои қарзҳои беруна равона мешавад.

Даромад аз туризми байналхалқӣ ин пардохт барои мол ва хизматрасонӣ ба ғайр аз меҳнати илова, пардохти нақлиёти байналхалқӣ мебошад. Ба хароҷоти сайёҳии байналхалқӣ дохил мешавад: пардохти мол ва хизмат, ки сокинони ҳамин давлат дар хориҷа истеҳсол мекунанд.

Таносуби байни даромад ва хароҷот аз туризми байналхалқӣ дар давлатҳо ва минтақаҳо аз ҳамдигар фарқ мекунад. Савдои бештари манфиро Испания (+14399 млн. дол.), Фаронса, Австралия, Италия ва савдои бештари мусбиро Япония, Германия доро мебошанд.

Илова бар ин, дар натиҷаи хароҷоти сайёҳони хориҷӣ ба давлат:

- якум: даромади ширкатҳои сайёҳӣ меафзояд;
- дуюм: таъминкунандагони мол ва хизмат афзуда, даромади ҳамаи соҳаҳо низ, зиёд мегардад;
- сеюм: даромади худи аҳолӣ, ки ба тиҷорати сайёҳӣ вобаста аст, меафзояд.

Даромади арзӣ аз туризм суръати сармоягузориро на фақат дар соҳаи туризм, балки дар дигар соҳаҳои минтақавӣ ва иқтисодии миллӣ вусъат мебахшад, ки он дар навбати худ ба тараққиёти соҳаҳои боқимонда имконияти мусоид фароҳам меорад.

Тараққиёти туризм ба зиёд гардидани ҷойҳои нави корӣ низ мусоидат менамояд ва ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти миллӣ (МММ) меафзояд.

Туризми байналхалқӣ ба зиёд гардидани маҳсулот ва хизматрасонӣ, васеъ намудани навъҳои гуногун ва иҷро кардани тағирёбии сохт дар истеҳсолоти мол ва хизматрасонии миллӣ мусоидат менамояд.

Аксарияти давлатҳо кӯшиш менамоянд, ки ба воситаи туризми байналхалқӣ масъалаи баланси пардохтро ҳал намояд.

Аз рӯи маълумоти Созмони Умумиҷаҳонии Туристӣ (СУТ) дар ҷаҳон 15 давлат ба хизматрасонии туризм махсусгардонидашуда мебошанд, ки даромади онҳо дар ин соҳа якчанд маротиба аз содирот зиёдтар мебошад. Ба онҳо давлатҳои Аврупои Ғарбӣ дохил мешаванд ва дар 45 давлат даромади туризм аз ҳаҷми содирот 1,4 ҳисса зиёдтар мебошад. Ин асосан барои давлатҳои дар ҳоли рушд, ки афзоиши сусти иқтисодӣ доранд, хос мебошад.

Туризм ба афзоиши шуғл мусоидат мекунад. Қисми зиёди захираҳои меҳнатӣ дар туризм ба соҳаи меҳмонхона, тарабхона, хизматҳои туристӣ, инчунин соҳаҳои омехта - хӯрокворӣ (хароҷот ба захираи меҳнатӣ 8-10 фоизи ҳаҷми умумии даромадҳоро ташкил медиҳад), сохтмон рост меояд. Тараққиёти давлатҳо аз ҷиҳати қабули сайёҳон афзалият дошта, онҳо кӯшиш мекунанд, ки на фақат воридоти арзи хориҷиро зиёд кунанд, балки ҷойҳои кории навро ташкил намоянд.

Аз рӯи маълумоти Шӯрои умумиҷаҳонӣ оид ба туризм соли 1993 ба туризм 10,1 фоиз маҷмӯи маҳсулоти дохила (ММД) ва 10,5 фоизи ҷои корӣ рост меомад. Соли 1993 ҳаҷми умумии шуғл дар туризми байналхалқии давлатҳои ЕС 8,5 млн. одамонро, ки ба ҳисоби миёна 6 фоизи аҳолӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол мебошад, ташкил медод. Дар Испания ва Португалия бошад, ин нишондиҳанда 10 фоиз, Юнон ва Фаронса 8 фоиз, Италия 75 фоиз, Олмон 6 фоиз, Британияи Кабир 5 фоизро ташкил медиҳад.

Рушди туризм ба ғайр аз ҷиҳатҳои мусбӣ оқибаҳои манфӣ низ дорад. Аз ҷумла:

*Оқибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ*: Онҳо пеш аз ҳама бо беқурбшавии оқибатҳои воридотӣ алоқаманд мебошанд. Зиёдшавии туризми хориҷӣ ба баландшавии нарх дар кишвар ва вобаста аз афзудани талабот ба молҳои сайёҳӣ, васеъшавии қобилияти харидории аҳолии ҳамин давлат, ки дар соҳаи туризм кор мекунанд ва аз ҳисоби зиёдшавии даромади онҳо, ки оқибат ба дигар соҳаҳо низ паҳн мешавад, алоқманд мебошад. Ҳамин гуна оқибатҳо на танҳо ба кишварҳои дар ҳоли рушд, балки барои кишварҳои мутараққӣ низ хос мебошад.

Нетто - содиркунандагони хизматрасонии анъанавӣ Австралия, Шветсария, Испания, Италия, Фаронса, Туркия, Португалия мебошанд. Дар давлатҳои дигар хароҷоти онҳо назар ба даромад зиёдтар буда, ҳамчун Нетто-воридкунанда баромад мекунанд. Масалан, даромад ва хароҷот аз туризм дар давлатҳои Иттиҳоди Аврупо чунин аст:

| Давлатҳо | 1992 | | 1997 | | 2000 | | 2005 | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Даро-мад | Хароҷот | Даро-мад | Хароҷот | Даро-мад | Хароҷот | Даро-мад | Хароҷот |
| Австралия | 0.56 | 0.14 | 11.8 | 6.3 | 13.8 | 12.1 | 14.7 | 13.0 |
| Бр.Кабир | 0.54 | 0.81 | 16.0 | 19.8 | 20.0 | 25.0 | 20.8 | 56.5 |
| Италия | 1.3 | 0.3 | 16.4 | 10.1 | 28.2 | 12.7 | 30.0 | 15.0 |
| Испания | 1.16 | 0.07 | 14.5 | 4.3 | 25.9 | 14.6 | 27.4 | 5.1 |
| Фаранса | 0.91 | 0.94 | 21.3 | 13.5 | 28.2 | 17.5 | 30.4 | 17.8 |
| Олмон | 0.7 | 1.5 | 11.0 | 30.1 | 15.8 | 49.6 | 16.6 | 50.9 |
| Швейтсария | 0.54 | 0.81 | 6.9 | 6.0 | 8.7 | 7.8 | 9.0 | 8.2 |

*Сарчашма:* бойгонии ҷории Кумитаи ҷавонон варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон [6]

Мувофиқи пешгӯиҳои тахминии Созмони Умумиҷаҳонии Туристӣ (СУТ) дурнамои рушди туризми умумиҷаҳонӣ то соли 2007-ум ва давраи пасоянд муайян шудааст, ки ҳангоми пастшавӣ дар бозори сайёҳии аввали солҳои 90-ум якҷоя бо сармоягузориҳои калон, ки барои ташкили базаи ҷойгиркунии ҷараёнӣ 2,5 маротиба афзоишёбанда мебошад, гумон аст, ки нишондиҳандаи миёнаи солона дар тӯли тамоми даҳсола аз 6-7 фоиз зиёд шавад. Танҳо баъзе давлатҳо метавонанд, ки ба дараҷаи баланди пешгӯиҳои худ ноил шаванд.

Масалан, динамикаи ташрифоти сайёҳон дар ҷаҳон аз рӯи минтақаҳо дар солҳои 1995-2020 чунин аст: (ба ҳисоби млн. нафар)

| Минтақа | Солҳо | | | |
|---|---|---|---|---|
| | 1995 | 2000 | 2010 | 2020 |
| Аврупо | 335 | 390 | 527 | 717 |
| Уқёнуси Ором | 80 | 116 | 231 | 438 |
| Амрико | 111 | 134 | 195 | 285 |
| Африко | 20 | 27 | 46 | 75 |
| Минтақа | Солҳо | | | |
| | 1995 | 2000 | 2010 | 2020 |
| Шарқи Миёна | 14 | 19 | 37 | 69 |
| Осиёи Ҷанубӣ | 4 | 6 | 11 | 19 |
| Ҳамагӣ: | 564 | 692 | 1047 | 1602 |

*Сарчашма:* бойгонии ҷории Кумитаи ҷавонон варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон [6]

*Тараққиёти тиҷорат.* Дар солҳои 90-ум шароитҳои тиҷорати байналхалқӣ боз ҳам либериализатсия шуда, вале дар натиҷаи гуфтушунидҳои СУТС (Созишномаи умумӣ (генералӣ) оид ба тарифҳо ва савдо), *ГСТТ (Генеральное соглашение по тарифам и торговле)* дар Уругвай омилҳои боздоранда низ ба назар мерасанд.

Азбаски иштирокчиёни эминмонда ба таваккалиятҳои муайян рӯ ба рӯ мешаванд, як қатор роҳу усулҳое мавҷуданд, ки сатҳи хавфро барои сайёҳон паст мекунанд. Баҳри ноил гардидан ба он, пеш аз ҳама бояд тамоми самтҳои бехатарии сайёҳӣ якҷоя ҳаллу фасл гарданд.

Корхонаҳои сайёҳӣ фаъолияти худро дар вазъияти душвори бозорӣ пеш бурда, ба саволҳои киро ва чӣ тавр бояд таъмин ва пешвоз гирифтан таваҷҷуҳи хоса зоҳир намоянд. Яъне ҳама гуна бозор аз нуқтаи назари бозоршиносӣ аз истеъмолкунандагон, ки аз якдигар аз рӯи хоҳиши интихоби хизматрасониҳои сайёҳӣ фарқ мекунад, иборат мебошад. Аз ин рӯ, фаъолияти самарабахши бозоршиносии муосиру пешрафта, яъне омӯхтани талаботи категорияҳои истеъмолкунандагони гуногун зарур аст, ки он дар навбати худ рукни асосӣ - сегменти бозорро дар назар дорад.

Тавассути сегменти бозор шумораи умумии истеъмолкунандагони потенсиалӣ, гурӯҳҳои муайян ҷудо карда мешаванд (сегментҳои қисмҳои бозор), ки каму беш нисбати маҳсулотҳои сайёҳӣ талаботҳои якхела доранд.

Сегментатсияи бозори ҷаҳонии сайёҳӣ ҳамчун самти фаъолият истеъмолкунандагони потенсиалиро дар мувофиқат бо хусусиятҳои сифатӣ ва ҳаҷмии талаботи онҳо тасниф ва муайян менамояд.

Аз ин рӯ, ширкат ва корхонаҳо ҳангоми бозорро ба қисмҳо ҷудо намудан истеъмолкунандагонро низ ба гурӯҳҳо ҷудо менамоянд, ки барои ҳар яки онҳо хизматҳои якхела ва гуногуни сайёҳӣ расонида мешавад. Мақсади асосии ба қисмҳо ҷудо намудани бозор ин таъмин намудани истеъмолкунандагон бо молу маҳсулоти зарурӣ мебошад.

Таҷрибаи бозоршиносӣ дар туризм аз он шаҳодат медиҳад, ки сегменти бозорӣ ин:

1. Воситаи интихобӣ;
2. Имконияти ҳарчи бештар баҳри қонеъ гардонидани талаботи мизоҷони гуногун;
3. Ёрӣ расонидан дар интихоби стратегияи муносиби маркетингӣ;
4. Мусоидат барои ноил гардидан ба мақсадҳо;
5. Имконияти баланд бардоштани сатҳи қарорҳои кабулкардашуда;
6. Имконияти паст намудани сатҳи муборизаи рақобатӣ бо роҳи аз худ кардани сегменте, ки онро то ҳол истифода набурдаанд, мебошад.

Ниҳоят дар маҷмӯъ, имконияти баланд бардоштани рақобатпазирӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳои ширкат.

Ҳангоми гузаронидани сегментатсия бояд аввал омилҳои сегментатсияи бозор ба назар гирифта шаванд. Аз ин лиҳоз, бояд байни омилҳои сегментатсионӣ, молҳои истеъмолӣ (харидшаванда), хизматрасониҳо, молҳои истеъмолӣ тақсимоти алоҳидаи махсус вуҷуд дошта бошад.

Сегментатсияи бозор ба омилҳои зерин тақсим мешавад:

1. ҷуғрофӣ;
2. демографӣ;
3. иҷтимоӣ-иқтисодӣ;
4. психологӣ-рӯҳӣ;
5. тибқи рафтор**;**

Ба омилҳои ҷуғрофӣ дохил мешаванд:

1. бузургии минтақа;
2. зичӣ ва шумораи аҳолӣ;
3. шароити иқлимӣ;
4. тақсимоти маъмурӣ (шаҳр, ноҳия, деҳот);
5. мавқеъи ҷойгиршавии ширкат аз шаҳри истеҳсолкунанда.

Сегментатсия аз рӯи омилҳои демографӣ: Ин яке аз омилҳои асосӣ барои муайян кардани истеъмолкунандаи хизматрасониҳои худ, яъне туристон мебошанд, ки ба онҳо дохил мешавад**:**

1. ҷинси сайёҳон;
2. синну соли сайёҳон;
3. вазъи оилавии сайёҳон;
4. сатҳи даромаднокии онҳо;
5. маълумотнокии сайёҳон;
6. мазҳаб ва миллати сайёҳон.

Омилҳои номбаршуда барои муайян кардани ба кадом намуди туризм шавқ доштани турист ва мутобиқати он лозим мебошад.

Омили иҷтимоӣ - иқтисодӣ. Ин омил аксаран барои омӯзиши манфиати туризм, барои ривоҷи иқтисодиёт зарур аст, ки ба инҳо сатҳи даромади сайёҳон, сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти сайёҳӣ, ба меъёрҳо мутобиқ будани маҳсулоти туристӣ ва ғайраҳо дохил мешавад.

Омилҳои психологӣ - рӯҳӣ. Ин омил барои муайян гардидани ниёзу эҳтиёҷи сайёҳон нисбат ба маҳсулоти сайёҳӣ зарур аст.

Омили навбатӣ, ин омили рафтор мебошад, ки он ба омили психологӣ - рӯҳӣ монанд аст.

Саноати туристӣ яке аз шаклҳои ба таври динамикӣ рушдёфта дар хизматрасониҳои байналмилалии савдо аст. Туризм дар ҷаҳон доимо дар ҳоли рушд буда, таъсири он ба иқтисоди ҳар як кишвар алоқаманд аст.

Туризми байналмиллалӣ дар иқтисоди давлатҳо функсияҳои муҳимро иҷро мекунад, аз ҷумла:

1. Туризми байналмиллалӣ сарчашмаи даромади арзӣ барои мамлакатҳо ва воситаи таъмини ҷои корӣ аст.
2. Туризми байналмиллалӣ барои диверсификатсияи иқтисодиёт, ташкили соҳаҳо ва хизматрасониҳои соҳаи туризм мусоидат менамояд.
3. Бо ташкили ҷои корӣ дар соҳаи туризм даромади аҳолӣ ва сатҳи некӯаҳволии мардум баланд мегардад [3, 34].

Албатта, туризми байналмилалӣ дар ҷаҳон нобаробар тараққӣ кардааст, ки ин, пеш аз ҳама, аз сатҳи рушди иҷтимоиву иқтисодии мамлакатҳо ва минтақаҳо вобаста аст. Рушди туризми байналмиллалӣ дар мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ ва Шарқи Наздик беҳтар аст. Зиёда аз 70 фоизи бозори ҷаҳонии туристӣ ва қариб 60 фоизи даромади арзӣ маҳз ба ҳамин минтақаҳо рост меояд. Тақрибан 20 фоизи он ба Америка ва камтар аз 10 фоиз ба Осиё, Африка ва Австралия рост меояд.

Дар рушди муносибатҳои байналмиллалӣ туризм мақоми бузургро ишғол мекунад. Ҳамасола қариб 500 млн. нафар бо мақсади туристӣ ба хорича ташриф меоранд. Туризм на танҳо ҳамчун як намуди истироҳат, балки дар ҷаҳон соҳаи фаъоли рушдкунанда аст.

Ҳамин тариқ, туризми байналмиллалӣ бо назардошти хусусияти хоси худ қисми бузурги тавлиди хизматрасониҳо ва бо хароҷоти минималӣ дар соҳаи иқтисодиёт нақши намоёнро мебозад. Соҳаи сайёҳӣ ба шумораи форвардҳои иқтисодӣ ва арзишҳои бузурги муассиру таъсирбахш дохил мешавад.

Бо дарназардошти он, ки оид ба рушди туризми байналмилалӣ маълумоти аниқ мавҷуд нест ва гурӯҳи туристиро санҷидан то андозае душвор аст, тартиби ягонаи ҳисоботи омории байни мамлакатҳо то имрӯз муайян карда нашудаанд.

Имрӯз мо туризмро ҳамчун падидаи оммавии асри XXI дарк мекунем, ки он воқеан ҳам зиндагӣ, ҳам муҳити зист ва ҳам ландшафти (манзари) ҳаёти моро дигаргун месозад.

Туризм на танҳо истироҳату фароғат, балки яке аз омилҳои муҳими иқтисодӣ ба шумор меравад. Зоҳиршавии мафҳум ва падидаи туризм инсонро ба саёҳат ва муносибату робитаҳои байниҳамдигарӣ раҳнамун месозад.

Рушди босуръати туризм ба ҳаҷми даромади арзӣ ба соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ, ки ба ташкили индустрияи туристӣ мусоидат мекунад, таъсир мерасонад. Имрӯз нуфузи нишондиҳандаҳои индустрияи туризм дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ хеле назаррас аст.

Хусусияти муҳими марҳилаҳои муосири рушди туризм ва тағйири шаклҳои ташкили он дар бозори туристӣ, нақлиёт, савдо, саноат, бонкҳо, суғурта ва ғайраҳо ба назар мерасад [4, 14].

Рушди босуръати робитаҳои байналмилалии сайёҳӣ боиси таъсиси шумораи зиёди ташкилотҳои байналмилалӣ мегардад, ки онҳо дар навбати худ ба муносибатҳои байналмилалии иқтисодӣ мусоидат менамоянд.

Айни ҳол мо дар заминаи таҳлили сарчашмаҳои мавҷудаи назариявӣ, таҷриба ва мушоҳидаҳо хусусиятҳои асосии рушди туризмро дар даҳсолаи оянда ба таври зерин пешбинӣ карда метавонем:

- дурнамои рушди нишондиҳандаҳои фаъолият дар соҳаи сайёҳии байналмилалӣ;

- таъсири доимии омилҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ ба туризм;

- натиҷаи таъсири омилҳои муайяни туризм, ба монанди тағйироти вазъи иҷтимоӣ–демографӣ, иттилооти электронӣ ва системаҳои коммуникатсионӣ;

- муаррифии фаъолияти тураператорҳо ҳамчун фаъолияти глобалӣ, ба монанди соҳибкории хурду миёна.

Яке аз минтақаҳои машҳури туристӣ ин Осиёи Ҷанубӣ ва Ҷанубу Шарқӣ ба шумор меравад. Дар доираи ин ҷараёни пурзур нақши бахшҳои байналмилалии Руссия ҳамчун маркази хизматрасонии транзитӣ аз Аврупои Ғарбӣ ва ҳамчунин сегментҳои туризми берунӣ аз Руссия ба минтақаҳои номбурда хеле назаррас аст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дорои мероси бойи таърихию фарҳангӣ ва захираҳои табиӣ буда, барои ҷалби теъдоди зиёди сайёҳони хориҷӣ ба кишвар иқтидори воқеӣ дорад.

Рушди соҳаи туризм баҳри паст кардани сатҳи бекорӣ дар кишвар замина ва имкониятҳои муфидро фароҳам оварда, барои ғанӣ гардонидани буҷети давлат мусоидат менамояд. Зеро имрӯз туризм яке аз соҳаҳои сердаромади иқтисодиёт ба шумор рафта, барои ноилшавӣ бо суръати рушди он соҳаи туризмро ривоҷу равнақ додан зарур аст.

Омилҳои зикршударо ба инобат гирифта, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи туризмро самти афзалиятноки сиёсати иқтисодии кишвар эълон намудааст.

Мутаассифона, иқтидорҳои мавҷудаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз ба қадри кофӣ истифода бурда намешаванд. Аз ин рӯ, муҳаққиқони соҳа бояд оид ба омӯзиши имкониятҳои сайёҳии Тоҷикистон пажӯҳишҳои доманадорро анҷом дода, роҳу воситаҳои истифодабарии минтақаҳои сайёҳиро баҳри рушди иқтисодиёти кишвар, муаррифии мероси гаронарзиши фарҳангии халқи тоҷик бо далелҳои илмӣ собит намоянд.

Бо ибораи дигар, барои рушди минбаъдаи туризм дар Тоҷикистон корҳои зиёди илмӣ-таҳқиқотӣ анҷом дода, тадбирҳои таъхирнопазири амалӣ андешидан лозим аст.

**Адабиёт:**

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн].- Душанбе, 2016.- 39 с.

2. Исмаев, Д.К. Маркетинг иностранного туризма в Российской Федерации [Текст]. – М.: Академиа, - 2004. -188 с.

3. Сенин, В.С. Организация международного туризма [Текст]. – М: Финансы и статистика, 2003.–400 с.

4. Пузакова, Е.П., Честникова В.А. Международний туристический бизнес [Текст].-М.: Экспортное бюро,1997. – 176 с.

5. Жукова, М. А. Менеджмент в туристском бизнесе [Текст]. –М.: Конкурс, 2006. –192 с.

6. Бойгонии ҷории Кумитаи ҷавонон варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн].

# ПАЙДОИШИ ГЕНДЕРШИНОСӢ ҲАМЧУН ИЛМ

***Мухторова Фарахбону Сатторовна*** *- номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забонҳои Шарқи Наздики Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992 37) 232 50 00; 232 50 03.*

Дар шароити имрӯза проблемаи гендер яке аз омилҳои муҳими рушд ва таҳкими оила маҳсуб меёбад. Муаллифи мақола ин проблемаи навро дар таърихи башарият аз нигоҳи илмӣ арзёбӣ намудааст.

***Калидвожаҳо:*** *занон, мардон, гендер, ҷомеа, насл, мафҳум, ген, неофеминизм, фенимизм, таҳқиқот.*

# ВОЗНИКНОВЕНИЕ ГЕНДЕРА КАК НАУКИ

***Мухторова Фарахбону Сатторовна*** *- кандидат филологических наук, доцент кафедры языков Ближнего Востока (ближневосточных языков) Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, город Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел. (+992 37) 232 50 00; 232 50 03.*

В данный период гендерская проблема является одним из актуальных факторов развития и укрепления семьи. Автор статьи с научной точки зрения дала оценку этой новой проблеме в истории человечества.

***Ключевые слова:*** *женщины, мужчины, гендер, общество, род, понятие, ген, неофеминизм, фенимизм, исследования.*

# THE APPEARANCE OF GENDERIZM AS SCIENCE

***Mukhtarova Farahbonu Sattorovna*** *- candidate of philology, associate professor of chair of Middle East Languages of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone:(+992 37) 232 50 00; 232 50 03.*

In this period the gender issue is one of the important factors in the development and strengthening of the family. The author of the article from a scientific point of view assessed this new problem in the history of mankind.

***Keywords****: women, men, gender, society, gender, intelligible, gene, neofeminizm, feminism, research.*

Дар давоми тамоми таърихи инсоният занон ва мардон на фақат ҳамчун ашхоси фарқкунанда, балки нобаробарҳуқуқ дониста мешуданд. Дар ҳамаи давру замонҳо мардҳо нисбат ба занҳо авлотар маҳсуб мешуданд. Ратсионализм, манфиатталошӣ ва мақомҷӯйӣ, саъю кӯшиши сарватманд шудан, ки хислатҳои хоси аксари мардон аст, назар ба хислатҳои занон, яъне эҳсосият, дилсӯзӣ ва ғамхорӣ, меҳр нисбати фарзандон афзалтар шуморида мешаванд. Дар аксар

мавридҳо мардон нисбат ба занон сарватмандтар, бонуфузтар ва дорои мақоми баландтар буданд ва ҳастанд.

Вазъи ногувори занон дар ҷомеа боиси ба вуҷуд омадани ҷунбишҳои занон барои ноил гардидан ба ҳуқуқҳои шаҳрвандии худ гардид. Натиҷаи он пайдоиши таҳқиқоти гендерӣ дар солҳои 70-80-уми асри XX гардид. Таҳқиқоти гендерӣ соҳаи сертаркиб буда, бо масъалаҳои таърих, забоншиносӣ, сиёсатшиносӣ, ҷомеашиносӣ, фалсафа ва ғайра алоқамандӣ дорад. Ба он амалан ҳамаи масъалаҳои фаъолияти якҷояи мардҳо ва занҳо дар сохтори ҷамъиятӣ, оила ва ҳаёти шахсӣ дохил мешавад.

Ташаккули таҳқиқоти гендерӣ маънои ба ҳамаи соҳаҳои ҷамъиятшиносӣ ворид намудани масъалаи «занон»-ро дорад. Он дар солҳои 70-уми асри XX зери фишори ҳаракатҳои фаъолонаи занон ба вуҷуд омадааст, ки аз нав дида баромадани нақши занро дар пешрафти башарият, фарҳанг ва таърихи ҷомеа талаб мекарданд. Дар байни онон олимон низ буданд. Маҳз онҳо ба ақидаҳои анъанавии дар доираи илмӣ ҳукмронбуда доир ба мақоми зан муқобилият карданд. Моҳияти ин талабот иборат аз он буд, ки ҳангоми пешниҳоди ҳар гуна назарияи ҷамъиятӣ ба назар гирифтан лозим аст, ки аҳли ҷомеа одамони беҷинс нестанд. Он аз марду зани тарбияи гуногундошта иборат аст, ки ҳар яки онҳо дорои таҷрибаи гуногуни иҷтимоӣ ҳастанд ва ба ҳодисаҳои ҷамъиятӣ назари гуногун доранд.

Тадқиқоти гендерӣ дар марказҳои илмии Ғарб зуд эътироф ёфт ва муассисаҳои илмӣ таълими курсҳои махсуси гендериро қарзи худ мешумурданд. Демократӣ кардани ҳаёти ҷамъиятӣ дар мамлакат ба эҳёи ҳаракатҳои мустақилонаи занон мусоидат мекард. Аз тарафи дигар, дигаргуниҳои иқтисодиву иҷтимоӣ боиси тақвияти номувозинатии гендерӣ - нобаробарии мавқеи иҷтимоӣ ва нақшҳои фарҳангии занону мардон, паст рафтани мақоми зан дар бисёр соҳаҳои ҳаёт гардиданд.

Ҳамин тариқ, таҳлили умумият ва фарқият дар идроки ҳақиқат ва рафтори иҷтимоии мардҳо ва занҳо мавзӯи асосии гендершиносӣ интихоб гардид. «Ин умумият ва фарқият минбаъд на бо хусусиятҳои физиологии мардону занон, балки бо вижагиҳои тарбия ва таълими онҳо бо тасаввуроти дар ҳар тамаддуни мушаххас паҳнгардида дар бораи он ки мардон ва занон чӣ гуна бояд рафтор кунанд, марбут дониста шуд» (3,5).

Мафҳуми «гендер» чиро ифода мекунад? Ҷомеашиноси англис Энтони Гидденс шарҳ медиҳад, ки гендер, қабл аз ҳама, «рафтори пешбинигардидаи иҷтимоие мебошад, ки барои мардону занон мувофиқ дониста шудааст». Анна Кирилина бошад, чунин шарҳ медиҳад, ки «истилоҳи «гендер» на сабаби табиӣ, балки сабаби иҷтимоию фарҳангии тафовутҳои байниҷинсиро бояд таъкид кунад» (4,6-7).

Масъалаи муҳаққиқ аз он иборат буд, ки байни мафҳумҳои «ҷинс» ва «гендер» фарқи аниқ гузорад. Гендер - на тафовути ҷисмонии байни зану мард, балки хусусиятҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ ташаккулёфтаи байни мардӣ ва занист, рафтори пешбинигардидаи иҷтимоие мебошад, ки барои мардону занон мувофиқ дониста шудааст.

Ҷинс бошад, дар навбати аввал, тафовутҳои ҷисмонӣ, физиологӣ ва биологии байни марду занро ифода мекунад. Ин хулосаи зоҳиран оддӣ бо душворӣ аз худ карда мешавад. Аз қадим чунин мешумориданд, ки рафтори одатии зану мардро «генҳо» ва «хромосомаҳо» муайян мекунанд, ки онҳо гуногун мебошанд. Яъне, дар занҳо ҳарду ин унсури ҷуфт якхела мебошанд: XX-

хромосомма, аммо аз они мардон бо аломати XY-хромосомма ишора карда мешавад.

Ақидаи аз ҷиҳати биологӣ муқаррар кардани қисмати зану мард тӯли ҳазорсолаҳо ягона ақидаи дуруст ба шумор мерафт. Тарафдорони баробарии гендерӣ исбот мекунанд, ки чун анъана ба «мардона» ва «занона» ҷудо кардани нақшҳо аз рӯйи қобилиятҳои зотию табиӣ натиҷаи муносибатҳои сиёсӣ, равишҳои муайяни иҷтимоикунонӣ, тарбия ва таълим аст.

Ҳамин тариқ, вақте сухан дар бораи тадқиқоти гендерӣ меравад, бояд дар назар дошт, ки ин мафҳум ба ҳамон маънои маъмулии «gender», яъне «ҷинс» ба маънои грамматикӣ ва биологию физиологӣ нест. Дар натиҷаи инкишофи маъноӣ он ба мафҳуми васеи илмӣ табдил ёфтааст, ки ба таври умум доир ба муносибатҳои марду зан дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон, аз ҷумла, сиёсат, иқтисод, ҷомеа, оила ва илму фарҳанг баҳс мекунад.

Яке аз машҳуртарин ҷунбишҳои занон барои ноил шудан ба баробарҳуқуқӣ бо мардон бо номи ҳаракати феминистӣ ёд мешавад, ки чун ҳаракати ҷавобӣ ба падарсолории чандинасра ба миён омада, дар охири асри XIX шакли ҳаракати гендериро гирифт. Истилоҳи «феминизм» аввалин бор аз ҷониби муаллифи романи «Хонуми комелиядор» - А. Дюма - писар истифода шудааст, ки аз калимаи лотинии «фемина» - зан мебошад.

Муаррихону муҳаққикони феминизм ҳамсари президенти Амрико Ҷон Адамс – Эбигай Адамсро, ки соли 1776 дар номаи худ аз шавҳараш беҳтар намудани аҳволи занонро талаб намуда буд, аввалин муборизи роҳи озодии занон мешуморанд. Вале нахустин Манафести феминизм, бе шубҳа, «Эъломияи ҳуқуқи зан ва гражданка» мебошад, ки онро соли 1791 адибаи на ба ҳама маълум – Олимпия де Гуж навиштааст. Дар моддаи якуми Эъломия гуфта шудааст: «Зан таваллуд мешавад ва дар назди қонун озод аст ва бо мардҳо баробарҳуқуқ мебошад». Моддаи шашум ин фикрро идома медиҳад: «Ҳамаи гражданкаҳо ва гражданинҳо барои соҳиб шудан ба тамоми мартабаю мансабҳои ҷамъиятӣ, ба тамоми вазифаҳо бояд ҳуқуқи баробар дошта бошанд ва ғайр аз қобилияту истеъдоди шахсиашон ба ин чизе набояд монеъ шавад». Дар хотима Олимпия де Гуж паямбарона изҳор карда буд: «Агар зан ҳуқуқи ба пойи дор баромадан дошта бошад, пас барои ба минбар баромадан ҳам бояд ҳуқуқ пайдо кунад» (4,19).

Чунин изҳороти беэҳтиётона сари адибаро ба бод дод: ӯро чун одаме, ки ба тартиботи ҷамъиятӣ нафрат дорад, сар аз тан ҷудо карданд, вале ин изҳорот ба ӯ умри ҷовидон бахшид.

Бо вуҷуди ин, масъалаи таъмини баробарҳуқуқии мардону занон то дер ҳал нашуда монд. Гузашта аз ин, дар баъзе кишварҳо қонунҳое ба тасвиб расид, ки ошкоро барои нигоҳ доштани вазъи нобаробари зан нисбат ба мард ва мутеияти ӯ ба мард равона шуда буд. Аз ҷумла, Кодекси граждание, ки Бонапарт Наполеон соли 1804 интишор дод ва он асоси юрисдиксияи буржуазӣ ҳисоб мешуд, тасдиқ намуд, ки занҳо ҳуқуқи шаҳрвандӣ надошта, зери васояти падар ё шавҳари худ қарор доранд. Дар пайравӣ аз ин кодекс тамоми қонунҳои нави буржуазӣ тақсимоти анъанавии нақшҳои марду занро дар ҷомеа қотеона муқаррар намуданд. Ба мардҳо, мисли пештара, олами беруна ва сарварӣ дар хона, ба занҳо бошад, олами хона, тарбияи кӯдак ва тобеият ба шавҳар тааллуқ доштанд. Ин тартибот қуллаи баландтарини падарсолорист. Мард сарвари хона, хӯҷаини комилҳуқуқи зани худ мегардад. Дар ин ҷо вай имкон пайдо мекунад, ки пурра қомат рост намуда, ба шахси ҳукмрон табдил ёбад. Вай малакаи ҳукмрониро аз ҳисоби пахш кардани шахси дигар меомӯзад. Ин «шахси дигар»

зани ӯст, ки аз рӯйи қонун вазифадор аст, ки обрӯйи шавҳарро дар оила баланд бардорад, ба ӯ сари таъзим фуруд орад ва зулми ӯро мутеона таҳаммул намояд.

Танҳо дар нимаи дуюми асри XIX дар Англия ҷунбишҳои занон аз нав вусъат ёфт. Соли 1960 ба парламенти кишвар петитсия (хитобнома), ки ба он 1500 нафар занон бо талаби ҳуқуқҳои пурраи интихоботӣ имзо карда буданд, супурда шуд. Ин талаб беҷавоб монд ва боиси намоишҳои эътирозии занон гардид, ки он ба таърих бо номи «роҳпаймоии суфражистӣ» дохил гардидааст (1,6).

Бо вуҷуди ин, ҳаракатҳои занон доир ба даст овардани ҳуқуқи интихобот охири асри XIX аввалин маротиба дар Зеландияи Нав ва Австралия ба комёбӣ ноил гардид. Таҳти фишори созмонҳои гуногуни занон дар муҳимтарин кишварҳои ҷаҳон солҳои гуногун занон ба ҳуқуқи интихобшавӣ ноил гардиданд:

| № | Номи кишвар | Сол | № | Номи кишвар | Сол |
|---|---|---|---|---|---|
| 1 | Зеландияи нав | 1893 | 7 | Голландия | 1919 |
| 2 | Австралия | 1896 | 8 | ИМА | 1920 |
| 3 | Дания | 1915 | 9 | Исландия | 1920 |
| 4 | Россия | 1917 | 10 | Британияи Кабир | 1928 |
| 5 | Австрия | 1918 | 11 | Фаронса | 1944 |
| 6 | Олмон | 1919 | 12 | Италия | 1945 |

Аммо тавре ки баъдтар маълум гардид, ба даст овардани ҳуқуқи шаҳрвандӣ ҳанӯз ними кор будааст. Муҳимтар аз он омӯхтани истифодаи ин ҳуқуқҳо аз ҷониби занон буд. Барои ин, табиист, ки вақт ва саъю кӯшиши беандозаи созмонҳои бонувон лозим гардид. Бинобар ин, дар ибтидо нақш ва саҳми занон дар интихобот ва сиёсати кишварҳо ноаён боқӣ монд. Танҳо дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар заминаи дастгирии давлатии ҳуқуқи занон намояндагони арзандаи онҳо дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, илмӣ ва фарҳангӣ кор ва фаъолият мекарданд.

Дар охири солҳои 60-ум ва ибтидои солҳои 70-уми асри XX фаъолияти сиёсии занон дар арсаи байналмилалӣ ба куллӣ тағйир ёфт. Дигаргуниҳои солҳои 80-ум дар фаъолияти занон ҷомеашиносонро маҷбур сохт, ки «инқилоби оромонаи занҳо»-ро чун инқилобе дар асри XX арзёбӣ намоянд. Тавре ки муҳаққикон қайд кардаанд, заминаҳо ва сабабҳои асосии ин дигаргуниҳо чунин буданд:

- *Ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ бештар ҷалб шудани занон;*
- *Ба таври умумӣ баланд шудани ихтисоси меҳнатии онҳо;*
- *Болоравии таҳсилоти занон;*
- *Баррасии аҳамияти фаъолияти меҳнатии зан дар ҷомеа;*
- *Аз зарурати маҷбурӣ ба сарвати махсус табдил додани меҳнати зан.*

Ҳаёти зан ба шарофати меҳнати касбӣ сифатан нав шуд, яъне пурмазмунтар ва эҷодкоронатар гардид.

Ҳаракати нави занон ***неофеминизм*** ном гирифт. Шиорҳои он ба бартараф намудани тасаввуроти анъанавӣ дар бораи он ки вазифаи асосии зан давом додани насл аст, мақсади асосии ҳаёти онҳо иҷрои вазифаҳои наслофарӣ буда, таваллуд кардани фарзанд кори умдатарини онҳост, равона шудааст. Неофеминисткаҳо исрор мекунанд, ки модариро аз категорияи «вазифа» ба категорияи «ҳуқуқ»-и зан гузаронидан лозим аст. Онҳо талаб менамоянд, ки ҳуқуқи зан барои пешгирии ҳамл ва имконияти қатъи он эътироф шавад.

Неофеминисткаҳо ҳамчунин дар бораи «модарии бошуурона» ва «банақшагирии оила» масъала ба миён мегузоранд ва бо овози баланд шиор мепартоянд: «Батни мо ба мо тааллуқ дорад!» «Батни худ», бадани худро соҳиб шудани зан дар ин маврид маънои ба тақдири худ соҳиб шуданро дорад.

Ҳамин тариқ, дар асри ХХ ҳаракати занон хусусияти байналмилалӣ пайдо намуд. Як қатор конфронсҳои байналмилалӣ баргузор гардида, ҳуҷҷатҳои муҳим оид ба вазъу ҳуқуқҳои занон қабул шуданд. Махсусан, чор конфронси умумиҷаҳонӣ, ки аз ҷониби СММ доир ба вазъияти занон тайи солҳои 1975-1995 даъват шуда буданд, нақши басо муҳим бозиданд. Ба шарофати ин конфронсҳо мушкилоти занон дар маркази таваҷҷӯҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ қарор гирифт. Тадричан бисёр кишварҳои ҷаҳон ин ҳуҷҷатҳоро ба тасвиб расонда, ба ин тариқ ба ҳалли мушкилоти занон дар кишварҳои худ мароқ зоҳир намуданд. Дар баробари ҳимояи манфиатҳои занон мутахассисони соҳаи гендершиносӣ ба мушкилоти мардон низ рӯ оварданд. Муҳаққиқони ҳаракати феминистӣ ба хулосае омаданд, ки масъалаҳои занонро дар танҳоӣ, бе дарку фаҳмиш ва иштироки фаъолонаи мардон ҳал кардан имконнопазир аст. Ҳамин тариқ, феминизм дар арсаи байналмилалӣ ба ҳаракати гендерӣ табдил ёфта, дар олами мутамаддин вусъати бештаре пайдо кард ва дар айни замон ҷузъи таркибии сиёсати дохилии бисёр кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла, Тоҷикистон мебошад.

Бояд ёдовар шуд, ки таҳқиқоти гендерӣ аслан идомаи мантиқии ҳаракат ва пажӯҳишҳои феминистӣ буда, дар заминаи он ба вуҷуд омадааст. Аммо мафҳумҳом феминизм ва гендершиносиро як шуморидан дуруст нест, зеро гендер илмест, ки на танҳо соҳаҳои ҳаёт ва инкишофи занонро, балки мардонро низ дар якҷоягӣ бо тамоми масъалаҳои иҷтимоӣ аз нигоҳи илмҳои соҳаҳои мухталиф мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Барои мутахассисон тафовути феминизм аз ҳаракати гендерӣ равшан аст, вале барои хонандаи оддӣ онро чунин шарҳ додан мумкин аст: ҳаракати гендерӣ марду занро муқобили ҳам намегузорад, балки ҳар ду ҷинсро барои зиндагии муназзам ва мувозин даъват менамояд, яъне ҳам манфиатҳои мардон ва ҳам манфиатҳои занон бояд дар шароити баробар риоя ва ҳимоя шаванд. Инкишофи минбаъдаи ҷомеаи инсонӣ дар бисёр ҳолатҳо ба муваффақ шудан ба ин мувозинат робитаи қавӣ дорад.

Бо вуҷуди таърихи тӯлониро доро будани мушкилоти гендерии ҷомеаи ҷаҳонӣ, дар Тоҷикистон ба омӯзиши он танҳо охири солҳои 90-уми асри гузашта рӯ оварданд. Таҳқиқотҳои гендерие, ки дар заминаи ҳаракатҳои феминистии солҳои 60-уми асри ХХ дар кишварҳои Ғарб ба вуҷуд омаданд, танҳо пас аз пошхӯрди Иттиҳоди Шӯравӣ ба кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла, Тоҷикистон омада расиданд. Яке аз муҳимтарин сабабҳои чунин таъхиркунӣ, ба андешаи мо, он буд, ки пешвоёни ҳукумати Шӯравӣ баробарҳуқуқии мардону занонро пурра таъминшуда меҳисобиданд ва чунин мепиндоштанд, ки ин масъала умуман вуҷуд надорад.

Баъди ба даст овардани истиқлолият, махсусан, пас аз он ки бар асари даргириҳои сиёсӣ ва мушкилоти иқтисодӣ сатҳи зиндагии мардум, пеш аз ҳама, занон дар Тоҷикистон рӯ ба таназзул ниҳод, ба таҳқиқу омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни гендерӣ диққати махсус дода мешавад.

Омӯзиши ин масъала талаби замон буда, он ба яке аз проблемаҳои ҷиддии иҷтимоӣ табдил ёфтааст. Ворид шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ва ба тасвиб расонидани қонунҳо ва конвенсияҳои байналмиллалӣ, аз ҷумла, Конвенсия дар бораи барҳам додани ҳамаи шаклҳои поймолкунии ҳуқуқи занон (CEDAF), ки ба он Тоҷикистон соли 1993 ворид гардид, заминаҳои хуби ҳуқуқӣ

ва амалии таҳлилу омӯзиш ва ҳалли проблемаҳои марбут ба занонро муҳайё сохтанд.

Тавре дар Ҳисоботи миллӣ «Дар бораи ислоҳоти системаи маълумоти олӣ ва вазъияти маълумоти гендерӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» зикр гардидааст(2,29), тайи солҳои охир барномаву санадҳои қонунгузорӣ ва маъмурӣ оид ба масъалаҳои гендер ба тасвиб расиданд, ки дар қатори онҳо метавон аз асноди зерин ёдовар шуд:

- *Нақшаи миллии амалиёт оид ба мақом ва нақши занон дар солҳои 1998-2005;*
- *Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баланд бардоштани нақши занон дар ҷомеа» (1999);*
- *Барномаи давлатӣ оид ба таъмини ҳуқуқу имкониятҳои баробари занон ва мардон дар солҳои 2001-2010;*
- *Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кафолатҳои давлатии баробарҳуқуқии мардону занон ва имкониятҳои баробари татбиқи онҳо» (2005).*

**Адабиёт:**


1. Вожаномаи тафсирии истилоҳоти гендерӣ. –Душанбе: «Адиб», 2005. с.6.
2. Дар бораи ислоҳоти системаи маълумоти олӣ ва вазъияти маълумоти гендерӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳисоботи миллӣ. Мураттибон Қувватова А. ва Байзоев А. –Душанбе: Эҷод, 2006. -С. 29.
3. Назарияи гендер дар илмҳои гуманитарӣ (Маҷмӯаи мақолаҳо, тарҷума аз забони русӣ). –Душанбе, «Полиграфгрупп», 2005. С. 5.
4. С.Г.Айвазова «Баробарҳуқуқии гендерӣ ҳамчун масъалаи тақсимоти нави ҳокимият»// Назарияи гендер дар илмҳои гуманитарӣ (Маҷмӯаи мақолаҳо, тарҷума аз забони русӣ). –Душанбе, «Полиграфгрупп», 2005. - С. 6-7.

## ПОЛИТИЧЕСКАЯ СОЦИАЛИЗАЦИЯ КАК СРЕДСТВО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОСТИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

***Бобоев Кенджа Бобоевич*** *– старший преподаватель кафедры философии и политологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г.Душанбе, ул.Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 91 907 26 54*

В статье рассматриваются проблемы обеспечения устойчивости политической системы. Отмечается, что важнейшим механизмом обеспечения устойчивости политической системы выступает политическая культура и её составляющая – политическая социализация. Акцентируется внимание на диалектической взаимосвязи политической системы, политической культуры и политической социализации. Даётся анализ субъектов и институтов политической социализации и их роль в обеспечении устойчивости политической системы.

***Ключевые слова:*** *политическая система, политическая культура, политическая социализация, субъекты и институты политической социализации, культурные ценности, политическое поведение, трансформационные процессы, ресоциализация.*

## ИҶТИМОИШАВИИ СИЁСӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАЪМИНИ УСТУВОРИИ НИЗОМИ СИЁСӢ

***Бобоев Кенҷа Бобоевич*** *– муаллими калони кафедраи фалсафа ва сиёсатшиносии Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 91 907 26 54*

Дар мақола масъалаҳои таъмини устуворияти низоми сиёсӣ ва омилҳои таъминкунандаи он баррасӣ гардидаанд. Муаллиф қайд менамояд, ки механизми асосии таъминкунандаи устуворияти низоми сиёсӣ, ин пеш аз ҳама, фарҳанги сиёсӣ ва ҷузъи муҳимтарини он иҷтимоишавии сиёсӣ мебошад. Инчунин ҳамбастагии диалектикии низоми сиёсӣ, фарҳанги сиёсӣ ва иҷтимоишавии сиёсӣ таҳлилу баррасӣ гардида, субъектҳо ва ниҳодҳои иҷтимоишавии сиёсӣ таҳлил ва нақши онҳо дар таъмини устуворияти низоми сиёсӣ муайян карда шудаанд.

***Калидвожаҳо***: *низоми сиёси, фарҳанги сиёсӣ, иҷтимоишавии сиёсӣ, субъект ва объекти иҷтимоишавии сиёсӣ, арзишҳои фарҳангӣ, рафтори сиёсӣ, равандҳои трансформатсионӣ, бегонашавӣ.*

## POLITICAL SOCIALIZATION AS A MEANS OF ENSURING STABILITY OF THE POLITICAL SYSTEM

***Boboev Kendra Boroevic*** *– senior lecturer of the chair of Philosophy and political science of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 91 907 26 54.*

The article deals with the problems of the stability of the political system. It is noted that the most important mechanism for sustainability of the political system is a political culture and its component of political socialization. Focuses on the dialectical

relationship of the political system, political culture and political socialization. The analysis of actors and institutions of political socialization and their role in ensuring the stability of the political system.

***Keywords:*** *political system, political culture, political socialization, subjects and institutions of political socialization, cultural values, political behavior, transformation, re-socialization.*

За 26 лет независимости в Таджикистане утвердилась новая политическая система, адекватная характеру тех общественных отношений, которые сложились после распада СССР. Процесс становления новой политической системы в нашей республике проходил в сложных, порой драматических условиях.

Обретя независимость, Таджикистан в 90-х годах прошлого столетия пережил трансформацию своей политической системы, в которой кардинальные изменения претерпели входящие в её состав элементы - институциональные, функциональные, регулятивные, коммуникативные, идеологические. Отдельные из этих элементов, в силу объективных и субъективных факторов, ещё в полной мере не сформировались, что, безусловно, отражается на эффективности функционирования политической системы.

Следует отметить, что переход к новой политической системе в Таджикистане осуществлялся путем проб и ошибок. Сложившаяся в начале независимого пути политическая ситуация в республике, характеризовавшаяся, выражаясь словами классиков, как состояние «разброда и шатаний» и «войны всех против всех», по ходу корректировала институциональную составляющую формировавшейся новой политической системы, контуры которой ещё не обрели тогда чётких адекватных очертаний. Своеобразность начального пути построения новой политической системы состояла в том, что этот процесс шёл сначала с оглядкой на другие бывшие союзные республики, но впоследствии быстротекущие политические процессы в Таджикистане и за его пределами способствовали трансформации отечественной политической системы. Первоначально в ней появляется институт президентства, затем в связи с гражданской войной в республике происходит переход к парламентскому правлению, а после восстановления конституционного строя вновь - к президентской республике, что нашло отражение в принятой 6 ноября 1994 г. новой Конституции РТ. В последующем на формирование новой политической системы Таджикистана существенное влияние оказали глобализационные процессы, охватившие все уголки нашей планеты.

Для отечественной науки анализ проблем становления новой политической системы, адекватной современному этапу развития Республики Таджикистан, является новым направлением в научных исследованиях политической сферы, а потому важным и актуальным в свете проводимых реформ в различных областях жизни общества. В связи с этим актуализировалась и проблема анализа механизмов обеспечения стабильности политической системы: политической культуры и её важнейшей составляющей - политической социализации.

Политическая культура – это органически присущая обществу характеристика его качественной целостности, проявляющаяся в сфере публичной власти. Через политическую культуру осуществляется присоединение личности к политической системе и политической деятельности. Она выполняет ряд функций, важное значение среди которых имеет социализаторская функция,

которая, прежде всего, помогает уяснить, понять человеку, как и при помощи каких средств, он может жить в политическом мире. Между политической культурой, политической социализацией и политической системой имеет место отношение диалектической взаимосвязи, выражающаяся в том, что в результате процесса политической социализации индивиды приобщаются к определенной политической культуре, что, в свою очередь, способствует обеспечению и подержанию стабильности политической системы [1. 266].

Место политической социализации в структуре политической культуры определяется тем, что она представляет собой процесс усвоения человеком культурных ценностей, политических ориентаций, освоение форм политического поведения, приемлемых для данного общества, который ведёт к формированию у него свойств и умений, позволяющих адаптироваться в конкретной политической системе и выполнять в ней определенные функции [2. 387].

Таким образом, включение человека в мир политики связан с процессом усвоения и поддержания им норм, образцов и стандартов поведения, традиций, т.е. у него должна быть выработана определенная политическая культура, от уровня которой зависит способность человека ориентироваться в политическом пространстве.

Таджикская политическая культура сегодня представляет собой синтез разнородных политических ценностей, установок и стандартов политической деятельности, отражающих реалии независимого бытия и сложившихся социально-политических условий. При этом развитие рыночных отношений и демократизация таджикского общества меняют источники и способы формирования политической культуры, так как по своему содержанию политическая культура эпохи независимости кардинально отличается от политической культуры предшествующего советского периода, основанного на плановой системе хозяйствования. В постсоветский период таджикской государственности, как отмечает таджикский исследователь Пардаев С.А., «особенности формирования политической культуры таджикского народа были связаны с рождением качественного нового экономического, социально-политического и духовного уклада жизни общества» [3. 13]. Это обусловило необходимость содержательной трансформации политической культуры граждан нашей страны посредством изменения направленности политической социализации. Политическая история Таджикистана новейшего периода свидетельствует о взаимообусловленности процессов политической социализации, формирования политической культуры и функционирования политической системы.

На необходимость политической социализации мыслители указывали давно. Так, английский философ Нового времени Томас Гоббс писал: «Люди рождаются не способными к общественной жизни, но приобретают склонность к ней в результате воспитания»[4. 285]. Если перевести это на современную терминологию, то для приобщения индивида к общественной жизни необходима политическая социализация, содержанием которой является приобщение человека к нормам и традициям определённой политической системы, формирование навыков политического участия, информирование о целях и методах проводимой политики.

При этом политическую социализацию нельзя понимать упрощенно, ибо она выступает как сложный, внутренне противоречивый процесс обретения, утраты человеком тех или иных политических качеств, что не может не отразится

на содержании политической культуры, а, следовательно, на устойчивости политической системы.

Политическая социализация представляет собой двуединый процесс: с одной стороны, переход требований политической системы во внутреннюю структуру личности, т.е. фиксация усвоения личностью определенных норм, ценностей, ролевых ожиданий, требуемых обществом, а с другой стороны, демонстрирует, как личность избирательно осваивает эти традиции и представления, закрепляя их в формах политического поведения и влияния на власть, это реализация предписанных ей ролей в осуществлении электорального выбора, взаимодействия с властями, участия в политических партиях и движениях [2. 388].

Для постсоветских республик, в том числе и для Таджикистана, проблема политической социализации остро встала в процессе демократизации общества. В условиях трансформации политической системы в Таджикистане происходит возрастание роли и значения политической социализации, результатом которой должна стать новая политическая культура граждан, адекватная реалиям суверенного постсоветского развития республики.

Как известно в Советском Союзе была стабильная интегрированная непротиворечивая политическая культура граждан за счёт эффективной социализации через семью, школу, вузы, СМИ, общественные организации. Особое место среди субъектов социализации занимала КПСС, которая в соответствии с Конституцией СССР являлась руководящей и направляющей силой советского общества, чем и определялась её ключевая роль в процессе политической социализации. Однако эффективность политической социализации в советский период обеспечивалась всеохватывающим контролем в отношении институтов социализации, что, конечно же, противоречит демократическому выбору Таджикистана и не вписывается в современную жизнь республики. Поэтому политическая социализация в республике сегодня имеет иное содержание и отличается своими особенностями.

Поскольку политическая культура включает определенный комплекс знаний, то для политической социализации очевидна необходимость познавательной деятельности и формирования у субъекта политического образа мышления. В связи с этим актуальна мысль В.И.Ленина о том, что решающим фактором политической социализации являются знания. «…Безграмотный человек стоит вне политики, - замечал Ленин, - его сначала надо обучить азбуке. Без этого не может быть политики, без этого есть только слухи, сплетни, сказки, предрассудки, но не политика» [5. 174]. Именно так выглядела политическая жизнь в Таджикистане в начале обретения им независимости. Тогда, амбициозным политическим силам демоисламской оппозиции, удалось вовлечь неграмотную в политическом отношении сельскую массу с низкой политической культурой в водоворот трагических событий 90-х гг. XX в., рецидивы которых воспроизводятся и сегодня в сознании отдельных молодых граждан республики, разделяющих экстремистские идеи, запрещённой в Таджикистане террористической организации ИГИЛ. И как свидетельство этому является то, что около 2 тыс. молодых таджикистанцев воюют на стороне ИГИЛ в Сирии и Ираке.

Таджикистан на начальном этапе независимости в результате смены политического режима и упразднения прежней системы политической социализации оказался уязвимым перед натиском процесса ресоциализации, т.е. радикального изменения ценностей сформировавшейся политической культуры.

Результатом коррекции ценностных представлений, способов политического поведения и идеологических позиций, сформированных в советский период, стало идеологическое и политическое противостояние в таджикском обществе, которое грозило обернуться деградацией личности и потерей национального суверенитета. Ценной больших потерь экономического и гуманитарного характера удалось приостановить процесс ресоциализации, а, следовательно, и деградацию личности.

В нашей стране важной проблемой политической социализации после установления мира и национального согласия стало отсутствие преемственности в передаче опыта политического участия и поведения. Старые модели политического поведения и участия, освоенные старшим поколением, не всегда подходят к новым политическим реалиям и могут дезориентировать молодёжь. Что же касается новых моделей, то они формируются и осваиваются медленно. В связи с этим сегодня актуальной стала проблема политического образования: знакомство и освоение политического опыта других стран, изучение особенностей функционирования политических систем, способов воздействия на них и реализации собственных и групповых интересов, адаптации зарубежного опыта к традициям, сложившимся в Таджикистане. Однако создание новых форм политической социализации не сводится только к системе гуманитарного и политического образования. Необходимо формировать новые институты социализации, которые бы заполнили образовавшийся вакуум после ликвидации прежних (например, КПСС, ВЛКСМ, пионерская организация и т.д.), считавшихся некогда абсолютными и незыблемыми.

На содержание, темпы, характер протекания политической социализации оказывают влияние такие факторы, как семья, система образования, СМИ, религиозные организации, государство, политические партии и общественные организации, самосознание субъекта.

Первоначально к политике человек приобщается в семье, которая может сформировать определённый стереотип отношения к политической власти. Своеобразие политической социализации в таджикских семьях заключается в том, что в них в большинстве своём сохраняется традиционное отношение к участию женщин в политике, определяемое стереотипом зависимого положения женщины в странах распространения ислама. В Таджикистане в силу сложившихся этнических и конфессиональных традиций, особенно в сельской местности, роль женщины в семье сводится к положению домохозяйки. Этим самым подчеркивается её зависимое положение в семье, что влияет на поведение женщин и ограничивает их участие в политической жизни республики. Хотя руководством страны приняты меры по обеспечению гендерного равноправия и повышению роли женщин в политической жизни республики, тем не менее, полностью порвать с указанными традициями и стереотипами ещё не удалось. На устойчивость сложившихся стереотипов в отношении женщин указывают исследования, проведенные в 2010 г. в Таджикистане в канун парламентских выборов Исследовательским центром «Шарк». Так, на вопрос: «По каким причинам вы бы не стали голосовать за женщину» 51% опрошенных респондентов ответили, что «женщины должны оставаться дома, они неподходящие лидеры» [6. 13]. Указ Президента РТ от 3 декабря 1999 г. «О мерах по повышению статуса женщины в обществе», а также постановление Правительства страны «Национальная стратегия активизации роли женщины в РТ на 2011-2020 годы» направлены на преодоление подобного стереотипа,

способствуя повышению статуса и роли женщины в создании демократического общества.

Следует отметить, что экономический кризис в Таджикистане внёс свои коррективы в представление о роли семьи в современном таджикском обществе. Миграция населения, особенно молодёжи на заработки в Россию, оказала влияние на социальные связи в этой малой социальной группе, которые заметно ослабли по сравнению с советским периодом, когда эти связи были достаточно прочны, способствуя процессу политической социализации. Преобразование Министерства труда и социальной защиты населения в Министерство труда, миграции и занятости населения РТ, подняло статус миграционной политики как важнейшего направления деятельности правительства по решению проблем таджикских мигрантов, в том числе и того, что касается политической социализации таджикских мигрантов, которую ведут общественные объединения наших соотечественников в России.

Следует отметить, что укреплением социальных связей в семье должны заниматься, как заинтересованные государственные структуры и организации гражданского общества, так и сами члены семьи. В этой связи принятие Закона Республики Таджикистан от 2.08. 2011 г. «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей» является важным шагом в направлении повышения роли семьи в политической социализации подрастающего поколения по укреплению социальных связей, акцентируя внимание на их патриотической составляющей.

Важную функцию в процессе социализации выполняет школа, где политика входит в жизнь детей через школьные курсы истории, географии, литературы, обществоведения. Школа – один из первых формальных коллективов, посредством которого познается связь человека с государством и обществом. В нём политические ценности приобретают осязаемый характер при исполнении государственного гимна, использовании таких политических символов, как государственный флаг и герб. К тому же общественные детские организации в школе формируют навыки организаторской деятельности, в них возникает первичное представление об институциональной стороне общественной жизни. Американские ученые исследовали процесс политической социализации в школе и установили, что 95% из 12 тыс. белых детей, живущих в американских городах, согласились с утверждениями: «Американский флаг – лучший в мире». Эти высказывания связаны также под влиянием интенсивного педагогического воздействия на детей: при исследовании учителей было установлено, что 99% из них ежедневно показывали детям американский флаг в классе, 91% требовали доказательств преданности флагу и 60% ежедневно устраивали пение патриотических песен на подобие «Прекрасная Америка».

В Таджикистане развитие сферы образования объявлено одним из приоритетных направлений социальной политики государства [7. 2]. В нашей стране уже с первого класса шаг за шагом учащиеся приобщаются к политической жизни страны. Их социализацией занимаются как педагоги, так и детские организации Ахтарон, Ворисони Сомониён. В каждом классе и вестибюлях школ обязательным атрибутом являются красочно оформленные стенды с государственными символами Республики Таджикистан (Гимн, герб, флаг) и портретами Героев Таджикистана, несущие собой социализирующую направленность. Знание текста гимна РТ стало для учащихся не просто обязанностью, а патриотической потребностью, формирующей ощущение высокого чувства Родины. Возведение в комплексе с Дворцом нации

пятиметрового герба и 165-метрового флагштока с флагом Таджикистана, внесенного в «Книгу рекордов Гиннесса» является важным социализирующим фактором в деле политического и патриотического воспитания молодежи республики. Это ярко продемонстрировали прошедшие в Таджикистане 24 ноября 2015 года мероприятия, посвященные Дню флага, как одного из символов таджикской государственности.

Религия и церковь участвуют в процессе политической социализации прямо либо опосредованно – в зависимости от конкретных политических и социально-культурных условий развития общества.

Политические лидеры, особенно в развивающихся странах освещают свою деятельность той или иной религиозной атрибутикой, пытаются обосновать политические решения религиозными установками. В процессе политической социализации человек соотносит свои религиозные представления с политическими ценностями. Так, президент Египта Насер во время войны с Израилем чаще выступал с политическими речами в мечети, чем в президентском дворце. Исламская Республика Иран официально базирует политическую жизнь на религиозных ценностях. В Польше католическая церковь является важным фактором формирования патриотического сознания.

С обретением Таджикистаном независимости роль религии, и прежде всего ислама, в политической социализации заметно возросла. Так, по исследованию того же Исследовательского центра «Шарк» 58 % опрошенных считают, что религия должна играть важную роль в политике [6. 40]. О возможностях религии влиять на процесс политической социализации свидетельствует тот факт, что 95% населения республики исповедуют ислам, а количество духовных учреждений, отправляющих религиозные потребности верующих мусульман в Таджикистане порой превышает количество общеобразовательных школ. В 2014 г. число мечетей всех уровней в республике насчитывалось 3808. Кроме этих культовых учреждений в Таджикистане функционируют 3 медресе и Исламский институт. Координацию деятельности исламских культовых учреждений осуществляет Исламский центр РТ. Также в стране зарегистрировано 74 неисламских религиозных объединений. Признавая факт влияния религии на процесс политической социализации вместе с тем было бы искажением истины абсолютизировать роль религии как единственной духовной составляющей мировоззрения граждан Таджикистана. Об этом свидетельствует данные исследования Исследовательского центра «Шарк», согласно которому 64% опрошенных респондентов считают, что государство должно оставаться светским [6. 7]. Важно то, что большинство граждан Таджикистана не приемлют политизации ислама. Запрет деятельности ПИВТ, признанной Верховным Судом РТ террористической организацией этому наглядное свидетельство. По сути, в сентябре 2015 г. в Таджикистане завершилась эпоха официального политического ислама, что, безусловно, изменит ориентацию в политической социализации населения в направлении укреплению в сознании людей светских идей.

В современном обществе значительное место в процессе политической социализации занимают партии, общественные организации и движения, СМИ. Политические партии – один из центральных агентов социализации. Они наиболее активно участвуют в политических процессах, формируют политические программы и пытаются внедрить их установки в массовое сознание. Партии придерживаются различных идеологий. Поэтому для соблюдения демократичности политической социализации партийная система

строится на принципе политического плюрализма. Партии используют для социализации различные формы деятельности устную пропаганду и агитацию, печатное слово, теле – и радиопередачи. К ним тяготеют некоторые молодежные организации. Функцию политической социализации, например, выполняет цвет партийных знамен. Левые партии социалистической и коммунистической ориентации используют красную символику, анархисты – черную, религиозные партии в некоторых странах Востока действуют под зелеными знаменами ислама. Вот почему при смене политических режимов победившая партия для укрепления своего господства пытается ликвидировать или ограничить использование символики своих политических противников и использовать в политической социализации свою символику.

В Таджикистане, как и в других странах СНГ, обретение независимости в результате трансформации политической системы обусловило переход от однопартийной системы к многопартийности и политическому плюрализму, что закреплено в статье 8 Конституции РТ [8. 35]. Благодаря наличию в республике 7 политических партий (до запрета 29.09. 2015 г. Верховным Судом РТ Партии исламского Возрождения в Таджикистане функционировало 8 партий), которые играют важную роль в политической социализации граждан страны. Политическая жизнь в республике по сравнению с некоторыми среднеазиатскими соседями отличается большей динамичностью, подпитываемая деятельностью оппозиционных партий, выступающих оппонентами правящей в стране НДПТ. После заключения Общего Соглашения об установления мира и национального согласия 27.06.1997 г. в республике на протяжении 18 лет вплоть до сентябрьских событий 2015 г. функционировала партия религиозного характера ПИВТ, что являло собой прецедент на постсоветском пространстве. Это внесло своеобразие в политическую социализацию граждан. Парадокс состоял в том, что с одной стороны, в соответствии с Конституцией Таджикистан является светским государством, а с другой - большинство населения страны привержено исламскому вероучению. Вместе с тем наличие в отмеченный период религиозной партии вовсе не обуславливало поддержку населением идеи исламского общества, что свидетельствует о преобладании в политической социализации светски ориентированных ценностей, способствующих обеспечению стабильности политической системы.

Следует отметить, что, несмотря на идеологические различия, политические партии консолидировались вокруг идеи национального согласия, которая послужила основой для создания и функционирования Общественного Совета, выступающего важным социализирующим фактором в условиях многопартийной системы, являющейся неотъемлемой частью политической системы.

**Литература:**

1. Политология / Под ред. М.А.Василика. – СПб., 2005.
2. Соловьев А.И. Политология: Политическая теория, политические технологии. – М., 2003.
3. Пардаев С.А. Формирование политической культуры в условиях демократизации общества (Опыт Таджикистана) //Автореф. дисс. канд. полит. наук. – Душанбе, 1998.
4. Гоббс Томас. Соч. в 2-х томах. Т. 1. - М., 1989.
5. Ленин В.И. Полн. Собр. Соч. Т. 44.
7. Общественное мнение в Таджикистане. Выводы по исследованию МФИС. – Душанбе, 2010.
8. Послание Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 20 апреля 2011 г. // Народная газета. – 2011. – 27 апреля. - №17.
9. Конституция Республики Таджикистан. – Душанбе, 2003.

# ЦИВИЛИЗАЦИЯ ТАДЖИКОВ И ПРОБЛЕМЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

***Кобилов Мухаббатшо Замирович*** *- ассистент кафедры философии и политологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г.Душанбе, ул.Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992)93 3011513.*

В статье рассматривается процесс развития и усиления национальной безопасности в странах постсоветского пространства, в особенности государств Центральной Азии. Анализируется роль интеграционных механизмов в обеспечении безопасности и развития центрально-азиатских государств. В качестве примеров представлены документы, рассматриваемые и принятые для обеспечения безопасности в Республике Таджикистан.

***Ключевые слова:*** *безопасность, угроза безопасности, терроризм, экстремизм, сепаратизм, трайбализм, интеграционные процессы, регион, закон.*

# ТАМАДДУНИ ТОҶИКОН ВА МАСЪАЛАҲОИ АМНИЯТӢ МИЛЛӢ

***Қобилов Муҳаббатшо Замирович*** *- ассистенти кафедраи фалсафа ва сиёсатшиносии Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992)93 3011513.*

Дар мақола масъалаи раванди давлатдорӣ дар кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ, аз ҷумла Тоҷикистон ва таъмини бехатарии ин давлатҳо мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Нақши ширкатҳо ва созмонҳои ҳамгиро дар ташаккули давлатҳои ҷавони Осиёи Марказӣ таҳлил ва таҳқиқ шудаанд. Дар мисоли Тоҷикистон ҳуҷҷатҳои расмие пешкаши хонанда гардидаанд, ки бо мақсади таъмини амнияти кишвар баррасӣ ва қабул шудаанд.

***Калидвожаҳо:*** ***б****ехатарӣ, таҳдид ба бехатарӣ, терроризм, экстремизм, сепаратизм, трайбализм, равандҳои ҳамгиро, минтақа, қонун.*

# THETAJIKS CIVILIZATION AND PROBLEMS OF NATIONAL SECURITY

***Qobilov Muhabbatsho Zamirovich*** *– assistant of Philosophy and Politology Department of the Tajik State Institute of Languages named by Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992)93 3011513.*

The article considers the development and strengthening of national security defense in the post-Soviet countries in particular, the Central Asian states. The role of integration organizations in the security of the Central Asian states. As an example provides documents to ensure the safety of the Republic of Tajikistan.

***Keywords****: Safety, security threat, terrorism, extremism, separatism, tribalism, integration processes, the region, the law.*

В свете событий на Ближнем Востоке, рост регионального и международного терроризма и экстремизма, массовая эмиграция и

экологические угрозы подходы к обеспечению международной безопасности меняются. После распада Советского Союза и противоборств, в период холодной войны международные и региональные угрозы не только усложнились, но приобрели новые параметры. В связи с этим становится предельно ясной роль сверхдержав в процессе сохранения стабильности и безопасности в мире. Эти явления создают угрозу республикам бывшего Советского Союза и отдельным субрегионам, в том числе Центральной Азии. Российская Федерация как ведущая держава, геополитической зоной которой является Центральная Азия, ставит перед собой задачу и берёт на себя ответственность за сохранение всеобщего мира и стабильности в этом регионе. К тому же возможности стран Центральной Азии по сравнению с ведущими государствами региона и мира значительно слабее, и они не способны только своими силами решать проблемы региональной и мировой безопасности. Как известно, после распада СССР и окончания холодной войны в некоторых возникших суверенных государствах начались конфликты и вооружённые столкновения. Причинами этих конфликтов являлись социально-экономическая отсталость, нерешённость пограничных проблем, культурная и религиозная идентификация, недостаточный опыт по вопросам управления государством и т.п.

Советская культура оставила народам постсоветского пространства значительное наследие, включая инфраструктуру и развитую систему образования. Однако наряду с этим от советского прошлого этим народам также досталось проблемное территориальное деление, которое явилось одним из факторов, спровоцировавших в 90-х гг. XX в. некоторые войны и породивших конфликты, которое бытует и по сегодняшний день (Карабах, Южная Осетия, Приднестровье, Крым и т.д.). Но главные угрозы для безопасности этих стран создают экстремизм, терроризм, сепаратизм, религиозный фанатизм, трайбализм и другие негативные явления в обществе.

Из постсоветских центральноазиатских государств самый трагичный путь трансформации достался Таджикистану. Таджикистан преодолел трудный период внутреннего вооруженного конфликта, но как и у всех стран в глобальном мире сталкивается с другими проблемами такими как, массовая миграция, наркотрафик, пограничные проблемы, религиозный фанатизм и экстремизм, международный терроризм, коррупция, трайбализм, экологические проблемы, деятельность организованных преступных группировок. Все эти явления создают не только локальные угрозы, но и угрожают региональной и глобальной безопасности. Доставка продовольствия, состояние здравоохранения и качество образования также вызывают большую обеспокоенность. Например, российская исследователь Звягельская И.Б, характеризуя данную ситуацию, отмечает: «Характерно, что население Центральной Азии вовсе не считает терроризм важной внутренней проблемой, в то время как оборот наркотиков, доставка продовольствия и здравоохранение вызывают большую обеспокоенность».[1, 53-54]

Следует отметить, что эти суждения ЗвягельскойИ.Д. высказаны до террористических актов в Париже, Бельгии, Турции и войны на Ближнем Востоке. Сейчас же, к проблеме терроризма руководство центрально-азиатских республик относится очень серьёзно и целенаправленно реагирует на какие-либо террористические угрозы национальной безопасности.

В принятом 28 июня 2011 года Законе Республики Таджикистан «О безопасности» даются конкретные методические определения безопасности

[5,122-123]. Согласно данному закону угрозу национальной безопасности Республики Таджикистан создают следующие факторы:

- ослабление социальной и судебной справедливости, законности и правопорядка, в том числе процветание преступности, организованная преступность, коррупции, незаконного оборота оружия и наркотических средств;
- действия, направленные на изменение конституционного строя насильственным путем, в том числе, носящие угрозу территориальной целостности, неприкосновенности и неделимости территории Республики Таджикистан;
- ослабление обороноспособности страны, угроза неприкосновенности государственной границы, использование насилия и агрессии против Республики Таджикистан;
- шпионские, террористические и диверсионные действия и деятельность других спецслужб, организаций иных государств и отдельных личностей, которые направлены на нанесение вреда национальной безопасности Республики Таджикистан;
- нарушение регулярной деятельности государственных ведомств, создание препятствий их деятельности, ослабление государственного контроля;
- действия, которые носят угрозу информационной безопасности страны;
- политический экстремизм во всех его видах, в том числе разжигание расовой, национальной, религиозной, идеологической, местнической или групповой ненависти или вражды;
- ухудшение социально-политической ситуации, которое выражается в конфликтах между нациями и конфессиями, массовых беспорядках, нелегальных собраниях, пикетах, шествиях, забастовках, митингах;
- создание военных формирований, не предусмотренных законодательством Республики Таджикистан;
- внезапное ухудшение экологической ситуации, стихийные бедствия и другие чрезвычайные ситуации, имевшие природные и техногенные характеристики, эпидемия и эпизоотия;
- нанесение ущерба экономической безопасности страны;
- низкое качество обучения и интеллектуального уровня в стране.[5,125-126].

В этом законе также излагаются все определения относящиеся к национальной безопасности.

Таким образом, государства Центральной Азии, изучив опыт других стран и, проанализировав перспективы развития своих обществ, предпринимают продуманные шаги для обеспечения национальной и региональной безопасности. Но как бы они не старались в сегодняшнем глобальном мире, где все государства взаимосвязаны и взаимозависимы, обеспечение региональной и национальной безопасности также зависит от сотрудничества и совместной деятельности государств. Чтобы обеспечить надежную безопасность и стабильность эти государства должны осознать значение интеграционных процессов. Сотрудничая или вступая в какую-либо региональную и международную организацию, они тем самым способствуют обеспечению внутренней безопасности, региональной стабильности и международному сотрудничеству.

В последнее десятилетие в Таджикистане сделано много для создания атмосферы доверительных отношений между представителями различных этносов в нашей многонациональной стране, как в деловой сфере, так и в межличностных отношениях. Это создает благоприятные условия для преодоления этнической, культурной и конфессиональной отчужденности людей,

устранения почвы для прорастания радикальных и экстремистских идей. Воспитание толерантности, чувства патриотизма, осознание диалектического единства, культурного многообразия и культурной единичности является важной задачей государства и структур гражданского общества, альтернативы, которой в современных условиях не существует.

При этом в процессе решения указанной задачи особое внимание должно быть уделено такой категории граждан, как молодёжь, так как именно молодёжь чаще всего становится объектом манипуляции и идеологического воздействия со стороны политических сил, стремящихся использовать её в развязывании межэтнических и межконфессиональных конфликтов, тем самым препятствуя налаживанию диалога между народами, культурами, религиями и государствами. Учитывая тот факт, что большую часть населения Республики Таджикистан составляет молодое поколение, а в системе школьного, средне-специального и вузовского образования обучается значительная часть молодёжи, необходимо всю систему отечественного образования привести в соответствие с требованиями современного этапа общественного развития, когда востребованными становятся ценности гуманизма, толерантности, диалога культур и цивилизаций. Именно в этом ключе должен развиваться процесс формирования мировоззрения молодёжи, которой предстоит в будущем стать активными субъектами процесса проведения политики налаживания моста между культурами и цивилизациями, направив этот диалог на благо всех народов нашей планеты.

В периоде развития глобализации и социально-экономических процессов на международном и региональном уровнях Республика Таджикистан также считает необходимым вступить в региональные и международные организации и союзы в целях обеспечения безопасности, развития государственных структур и обеспечение благосостояния своего народа. В этом направлении Таджикистан является активным участником ООН, ОБСЕ, СНГ, ШОС, ОДКБ, Исламской Организация Сотрудничества, Организация Экономического Сотрудничества и других интеграционных организаций, которые имеют стратегическое значение для региона.

Республика Таджикистан является сторонником усиления объединяющей роли ООН в 21 веке, признавая её как единственную силу, регулирующей международные отношения и обладающую полномочиями принятия решений по объединению действий в случаях защиты мира, укрепления международной системы и международного порядка [2,340].

Одним из важнейших региональных союзов для республик Центральной Азии является СНГ. В структуре СНГ существует Совет Безопасности, наличие которого очень актуально и важно как для центральноазиатского региона, так и для сохранения безопасности всего СНГ.

Сегодняшний мир вступает в эпоху, когда терроризм, экстремизм и другие негативные явления, как на государственном, так и на региональном и международном уровнях, будут проявляться в разнообразных формах. Но государства в отдельности и группа государств, учитывая интересы народа и стабильность общества, всегда будут стремиться искоренить их. Данное обстоятельство продиктовано тем, что интересы и благополучие народа, устойчивое развитие общества составляют основные стратегически важные направления деятельности государства.

**Литература:**

1. Звягельская, И.Д. Борьба за власть в контексте политической культуры центрально-азиатских обществ [Текст] // Центральная Азия: проблемы развития и безопасности в условиях мирового финансового кризиса (Материалы МГИМО РАМИ, 6 Конгресса, 2010) – М.: МГИМО, 2010. 245 с.

2. Нуриддинов, Р.Ш. Нуриддинов П.Р. Сиёсати ҷаҳонӣ. [Матн]: Учебное пособие. – Душанбе, 2016.- 98 с.

3. Хантингтон, С. Столкновение цивилизаций [Текст]. - М.:АСТ, 2014.- 300 с.

4. Самиев, Х., Мухитдинов Х. Гуфтор дар бораи назарияи равобити байналилал [Матн]. – Душанбе, 2014.- 135 с.

# АРЗЁБИИ ПЕДАГОГИИ ПАЖӮҲИШҲОИ АКАДЕМИК ШАРИФЗОДА ФАЙЗУЛЛО

***Рачабзода Маҳамадулло*** *- д.и.п., профессор, ректори Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (992 37) 2325000.*

Муаллифи мақола пажӯҳишҳои донишманди тоҷик Шарифзода Файзуллоро оид ба масъалаи мубрами таҳсилот бо дарназардошти ҷаҳонишавӣ, ислоҳоти маориф, демократисозии таҳсилот, технологияи навини таҳсилот ва равандҳои ҳамгирой дар педагогикаи муосир, низоми кредитии таълим, масъалаи таҳқиқ ва пажӯҳиши мероси ниёгон аз дидгоҳи нави илмӣ ва баҳрабарӣ аз онҳо дар низоми таҳсилоти муосир мавриди арзёбии педагогӣ қарор додааст.

***Калидвожаҳо:*** *квалиметрия, арзёбӣ, муаллиф, муҳаққиқ, педагогика, таҳсилот, таҳқиқ, технологияи муосир, Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

# ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КВАЛИМЕТРИЯ ИССЛЕДОВАНИЙ АКАДЕМИКА ФАЙЗУЛЛО ШАРИФЗОДА

***Раджабзода Махамадулло*** *- д.п.н., профессор, ректор Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (992 37) 2325000.*

Автор статьи с позиции педагогической квалиметрии анализирует исследования таджикского ученого Шарифзода Файзулло, посвященные актуальным проблемам образованиия в условиях глобализации, реформы и демократизации образования, интеграционного подхода в современной педагогике и кредитной системе обучения, а также проблемы изучения наследия предков и их применения в системе современного образования с новой научной позиции.

***Ключевые слова:*** *квалиметрия, оценка, автор, исследователь, педагогика, образование, исследование, современная технология, Республика Таджикистан.*

# PEDAGOGICAL QUALIMETRY OF THE RESEARCHES OF ACADEMICIAN SHARIFZODA FAYZULLO

***Rajabzoda Mahmadullo*** *– doctor of pedagogy, professor, rector of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str, phone: (+992)2325000*

The author in this article analyses from the point of view of pedagogical qualimetry the actual problem of education in the condition of globalization, reform and democratization of education. In the condition of integration in modern pedagogics and the credit system discusses the problem of learning, problems of analyze and research of heritage of ancestor in scientific discoveries of Tajik scientist

Sharifzoda Fayzullo from the new scientific position and there usage in the system of modern education.

***Keywords:*** *author, scientist, pedagogics, educational, branch, study, discover, modern, technology, Republic of Tajikistan*.

**Муқаддима:**

Таърихи педагогикаи тоҷик дар гузашта дорои анъана ва мақоми хоси худ буда, муҳаққиқони тоҷик дар самти рушди илмҳои педагогӣ дар низоми илми педагогикаи собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҷаҳон нақши муассир доштанд. Вобаста ба ин, Пешвои миллат таъкид месозад: «Зиёӣ бавуҷудоранда, рушддиҳанда ва пешбарандаи афкори ҷомеа, намунаи ибрати мардум, бахусус насли ҷавон аст. Зиёӣ меҳвар ва ченаки баҳои ҷомеаи беруна ба ҷомеа ва кишвари мост. Зиёӣ ченаки дараҷаи маданият ва тафаккури миллат маҳсуб мешавад. Зиёӣ пул миёни дирӯз, имрӯз ва фардои ҷомеа мебошад. Ин аст рисолати азалӣ ва ҳамешагии афроди зиёӣ!» [7].

Воқеан, имрӯз барои кишвар зиёӣ ва муҳаққиқе лозим аст, ки пажӯҳишҳои педагогии хешро дар заминаи арзишҳои истиқлолияти давлатӣ, ғояи худшиносии миллӣ, ватанпарварию инсондӯстӣ, фановарию навҷӯӣ, ибтикороту ихтироот, кори ҳалолу зиндагии бошарафона, арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ баррасӣ ва роҳандозӣ намояд.

Ба андешаи мо, яке аз онҳо доктори илмҳои педагогӣ, профессор, академики Академияи таҳсилоти Тоҷикистон Шарифзода Файзулло мебошад, ки умри бобаракати хешро дар таълиму тарбия ва омода намудани кадрҳои илмӣ-педагогӣ, таҳқиқи масъалаҳои мубрами илми педагогикаи тоҷик бахшидааст. Мавсуф зиёда аз 200 асар ва мақолаҳои илмӣ - педагогӣ, даҳҳо монографияҳо, аз ҷумла: «Таълими ҳамгиро-асоси инкишоф ва тарбия», «Назария ва амалияи таълими ҳамгиро дар марҳилаи ибтидоии мактаби миёна», «Таълими ҳамгиро: проблема, таҳқиқ ва андешаҳо (иборат аз 2 китоб), «Ҳакими маърифат», «Масъалаҳои мубрами педагогикаи муосир» (иборат аз 2 китоб), «Муаллим офарандаи накӯӣ ва пешравиҳо»-ро таҳия ва чоп намудааст.

Устод Шарифзода Файзулло ба сифати ҳаммуаллиф китобҳои «Педагогика» (барои шунавандагони курсҳои такмили ихтисос), «Педагогика» (барои донишҷӯёни мактабҳои олии касбӣ), «Алифбо» «Забони модарӣ» (барои синфи 4), «Забони модарӣ» (барои синфи 2). «Одобнома» (барои синфҳои 5-6), «Методикаи таълими забони модарӣ дар синфи 2», «Педагогикаи ибтикорӣ», «Педагогикаи умумӣ ва касбӣ»-ро ба табъ расонидааст, ки меҳвари асосии таҳқиқоти бунёдию амалии ӯро масъалаҳои мубрами илми педагогикаи тоҷик ташкил медиҳад.

Дар мақолаи мазкур пажӯҳишҳҳои педагогии академик Шарифзода Файзулло дар доираи арзёбии педагогӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд. Қабл аз ҳама, бояд моҳияти вожаи «квалиметрия», ки аз лотинӣ буда, маънои qualitas – сифат (ё ин ки quails – чи гуна аз рӯи сифат) ва юнонӣ melreo – чен мекунамро дорад, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шавад. Аз ин бармеояд, ки квалиметрия арзёбӣ ё ба ибораи дигар, баҳодиҳӣ ба пажӯҳишҳои педагогӣ буда, ҳамчун шохаи мустақили илмшиносӣ тавассути усулҳои худ арзёбии сифати маҳсулот, рушди илм, маҳсулнокии олимон, сифат ва самараи корҳои илмию таҳқиқотиро мавриди арзёбӣ қарор медиҳад.

Мавриди зикр аст, ки мақоми арзёбии педагогӣ хеле васеъ ва доманадор аст. Сарҳади арзёбии пажӯҳишҳои педагогӣ аз рӯи коркарди ченакҳои мушаххас, методҳои миқдорию сифатии баҳодиҳӣ ба дурнамои мазмуну мундариҷаи илм ва самтҳои асосии он, самаранокии таҳқиқотҳои илмӣ – педагогӣ ва сифати корҳои илмӣ – педагогӣ дараҷаи навигарӣ, муҳиммият, аҳамияти назариявию амалии натиҷаҳои бадастомадаро муайян мекунад, равона шудааст.

**Ҳадафи таҳқиқот:**

Имрӯз дар Тоҷикистон қолаб (модель) ва усулҳои арзёбии миқдорию сифатии пажӯҳишҳои педагогӣ коркард нашуданд, ҳамчунин маълумотҳои оморӣ, миқдори иттилооти илмӣ, ба охир нарасонидани таҳқиқотҳои бунёдӣ дар доираи баҳодиҳӣ ба сифати табъу нашри адабиётҳои илмию методии олимони соҳаи педагогика, рисолаҳои илмӣ ва мушкилоти муҳаққиқон дар интихоби мавзӯъ, омӯзиш ва таҳлили адабиёти илмӣ ва иттилоотӣ, комёбиҳо ва натиҷаҳое, ки ба рушди педагогика мусоидат менамоянд, норавшан мондаанд.

Пажӯҳише, ки муҳаққиқон ва донишмандони тоҷик дар давраи истиқлол ба анҷом расонидаанд, хеле ва хеле ҳам чашмрас буда, ҳатто дар доираи пажӯҳишҳои ҷаҳонӣ машҳур гардиданд. Масалан, устод Шарифзода Файзулло проблемаҳои таҳқиқи масоили педагогикаи миллӣ, ҳамгироии педагогӣ, тафриқа, педагогикаи муқоисавиро хеле хуб мавриди арзёбӣ қарор додааст.

Гарчанде аз тарафи муҳаққиқони тоҷик пажӯҳишҳои бунёдӣ, амалӣ ва коркардҳо ба анҷом расонида шудаанд, ки дар илми педагогикаи муосир арзиши баланди илмӣ ва бунёдӣ дошта, аммо дар доираи библография, илмсанҷӣ ва арзёбии пажӯҳишҳои педагогӣ яке аз масъалаҳои муҳим дар ин росто мебошад, мавриди таҳқиқ қарор нагирифтаанд. Ҳадафи таҳқиқоти мо, пеш аз ҳама, муаррифӣ намудани комёбиҳои илмӣ ва таҳқиқоти педагогии муҳаққиқони тоҷик мебошад. Аз ин рӯ, мо кӯшиш намудем, ки дар таҳқиқоти хеш самаранокии пажӯҳишҳои педагогии академик Шарифзода Файзуллоро дар даврони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш, таҳлил ва баррасӣ қарор диҳем.

**Мавод ва усули таҳқиқот:**

Аз осори педагогии Шарифзода Файзулло мо интихобан китоби Педагогика: назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ (Муҳарр. Масъул С. Сулаймонӣ; Академияи таҳсилоти Тоҷикистон.-Душанбе:Ирфон.210.-544с.)-ро бо методҳои библиографӣ, таҳлилӣ, санҷишӣ (ташхисӣ) баррасӣ намудем.

**Таҳлил ва натиҷагирӣ:**

Академик Шарифзода Файзулло китоби “Педагогика: назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ”-ро соли 2010 ба ифтихори 20-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр расонидааст, ки дар он масъалаи мубрами таҳсилот бо назардошти ҷаҳонишавӣ, ислоҳоти маориф, инсонсозӣ ва демократисозии таҳсилот, технологияи навини таҳсилот ва равандҳои ҳамгироӣ дар педагогикаи муосир, низоми кредитии таълим, фарҳанги хонавода, фазои иҷтимоию фарҳангии ҷомеа, таҳсилот дар қарни навин, таҳаммулпазирӣ дар низоми таҳсилот, масъалаи таҳқиқ ва пажӯҳиши мероси ниёгон аз дидгоҳи нави илмӣ ва баҳрабарӣ аз онҳо дар низоми таҳсилоти муосир мавриди таҳлил ва натиҷагирӣ қарор додааст. Китоби мазкур ба муҳаққиқон, аспирантону докторантон, омӯзгорону донишҷӯён, падару модарон ва оммаи васеи хонандагон манзур гардидааст.

**Натиҷаи пажӯҳишҳо:**

Китоби академик Шарифзода Файзулло “Педагогика: назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ” 31 масъалаи мубрами соҳаи педагогикаро дар бар гирифтааст, ки бархе аз онҳоро баррасӣ менамоем.

Бояд тазаккур дод, ки замоне буд, ки диққати ҷомеаи мо ба омода намудани кадрҳои равияи гуманитарӣ равона шуда, масъалаҳои рушди илмҳои дақиқ ва технологияи муосир аз назарҳо дур монда буд ва имрӯз таъсири манфии он дар рушди иқтисодиёти мамлакат то андозае мушоҳида мешавад.

Аз ин рӯ, устод Шарифзода Файзулло дар китоби хеш доир ба сиёсати нави давлатӣ дар соҳаи таҳсилоти Тоҷикистони соҳибистиқлол собит менамояд, ки ҳаллу фасли масъалаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеа, пеш аз ҳама, ба вазъи маориф ва таҳсилот вобаста мебошад. Номбурда сиёсати имрӯзаи давлатро дар соҳаи маориф дар низоми таҳсилоти ҷорӣ намудани стандартҳои ҷаҳонӣ ва омодасозии кадрҳои соҳибихтисосеро, ки ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯ бошад, яке аз маъалаҳои муҳим мешуморад. Зеро суръати баланди прогресси илмию техникӣ ва татбиқи амалии технологияи муосири иттилоотию иртиботӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёт ба рушди илмҳои дақиқ ва технологияҳо талаботи нав пеш мегузорад. Муаллиф таъкид менамояд, ки бояд ба тафаккури гуманитарӣ аҳамияти ҷиддӣ дод, зеро он одамонро ба роҳи худшиносӣ, ватанпарварӣ, ифтихор аз давлату давлатдорӣ ва фарҳанги пурсарвати миллӣ ҳидоят месозад [1,с.23].

Академик Шарифзода Файзулло масъалаи фалсафаи таҳсилотро аз нуктаи назари мутафаккирони Шарқ, Аврупо, Амрико, бахусус олимони Руссия аз аҳди қадим то имрӯз - қарни XXI мавриди омӯзиш қарор дода, проблемаҳои робитаи мутақобилаи педагогика бо фалсафа ва антропология, проблемаҳои ҷаҳонбинӣ ва методологии коркарди фалсафаи таҳсилот дар асри XXI, ҷанбаҳои муосири таҳсилоти гуманитарӣ ва раванди тамаддунро арзёбӣ намудааст. Муаллиф қайд намудааст, ки коркарди стратегияи нави таҳсилот, ки бозсозии низоми арзишҳои тамаддуни муосирро ба инобат мегирад, имрӯз яке аз проблемаҳои мураккаб, вале муҳим ба шумор меравад. Ҳаллу фасли ин проблема таҳлили интиқодии муносибатҳои муқаррарӣ ва кӯҳнаро тақозо менамояд. Аслан, инсон дар доираи таҳсилот бояд он тарзҳои тафаккур ва амал ё фаъолиятро интихоб кунад, ки ба ҳифзи зиндагӣ, фарҳанг ва табиат мадад расонад [2,с.23].

Дар мавриди таҳқиқи мавзӯи “Акмеология – омили боло бурдани сифати таҳсилот” бошад, моҳият вазифа ва ҷанбаҳои илми акмеологияро ошкор намуда, устод ёдовар мешаванд, ки муносибати акмеологӣ ба мазмуни таҳсилот, технологияи таълим ва тарбияи хонандагон, идораи мактаб имкон медиҳад, ки мактаб аз фаъолияти якмаром ба инкишоф гузарад. Дар ин ҳолат сифати таҳсилот хеле баланд меравад, зеро омӯзиш ба талаботи ботинӣ табдил меёбад ва дарки эҷодонаи воқеият ба мадди аввал мебарояд. Зарурати муносибати акмеологӣ дар раванди таълиму тарбия ва идораи мактаб табиист, зеро ҷомеа интизор аст, ки хатмкардаҳои мактаб шахсиятҳои фаъол, кордон, бомасъулият ва равшанфикр хоҳанд шуд. [3,с.60]. Муаллиф таъкид менамояд, ки саломатии инсон арзишест, ки дар солҳои кӯдакӣ, наврасӣ ва ҷавонӣ ташаккул меёбад. Комёбии инсон ҳам дар ҳаёти шахсӣ ва ҳаёти иҷтимоӣ ба саломатии ӯ вобастагӣ дорад. Албатта таҳсилоти босифат маҷмӯи чунин хусусиятҳоро талаб мекунад, ки онҳо дар татбиқи мақсадҳои иҷтимоӣ ҷиҳати ташаккули рушди таълим, тарбия, вижагиҳои иҷтимоӣ, рӯҳӣ ва ҷисмонии шахсият ҳамаҷониба мадад расонанд ва маҳз тавассути муносибати акмеологӣ масъалаи рушди қобилияти эҷодӣ ва сифатҳои шахсияти мактабиён афзалият пайдо хоҳад кард.

Ҳангоми таҳқиқи мавзӯи “Ҷаҳонишавии илмҳои педагогӣ ва стандарти муосири таълим” устод Файзулло Шарифзода ба масъалаҳои ҷаҳонишавии таҳсилот, моҳият, шаклҳои зуҳурот, самтҳои инкишоф, ҷаҳонишавии таҳсилот – масъалаи педагогӣ, ҷаҳонишавии таҳсилот дар мактаби тоҷик, вазифа ва ҳадафҳои асосӣ, зарурати стандарти таҳсилот ва стандартҳои байналмилалӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, қайд кардааст, ки ҷаҳонишавии таълим яке аз тамоюлҳои инкишофи назария ва амалияи педагогикаи муосир ба шумор рафта, бар асоси зарурати дар шароити ҷаҳони зудтағйирёбанда ва ҳарчи зиёдтар ҳамгирошаванда, болоравии проблема ва бӯҳронҳо, омодасозии инсон ба зиндагӣ асос ёфтааст. Мақсад аз муносибати илмӣ ба ҳалли проблемаи ҷаҳонишавӣ ва иттилоотгароии таълим аз он иборат аст, ки хонандагон маҷмӯи донишҳо, малакаҳо, маҳоратҳо ва сифатҳои баланди шахсиятро аз худ карда, вазифаҳои дар наздашон гузошташударо бомуваффақият ба ҷо оранд ва дар шароити ҷомеаи иттилоотӣ пурсамар фаъолият намоянд [4,с.66].

Возеҳ аст, ки Тоҷикистони соҳибистиқлол ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеаи башарӣ ба фазои ягонаи таҳсилот - низоми кредитии таълим давра ба давра ворид гардида истодааст. Устод Шарифзода Файзулло оид ба масъалаи созишномаи Балония ва вижагиҳои Тоҷикистон таъкид месозад, ки гарчанде намояндагони илми педагогикаи кишвар ба ҷонибдорону муқобилони Созишномаи Болония ҷудо шуданд, дигаргуниҳои нав дар таҳсилоти олии мамлакат бомуваффақият ҷараён мегиранд.

Муаллиф ёдовар мешавад, ки таҳлили рушди таҳсилот ва баъд аз он макотиби олии мамолики пешрафтаи ҷаҳон шаҳодат медиҳад, ки намунаи омодагии сезинагии кадрҳо – бакалавриат – магистатура – докторантура дар асоси низоми кредитии таҳсилот ба роҳ монда шудааст, густаришёфта ва эътирофшуда мебошад. Густариши нишондодҳои Созишномаи Болония дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таҷдиди таҳсилот такони нав медиҳад: рушди он ҳамчун низоми кушодаи давлатию иҷтимоӣ, ҳаматарафа дастрас гардондан, баландбардории сифат ва қобилияти рақобатпазир аст. Дар натиҷаи ҳамоҳанг сохтани усули таҳсилоти олӣ бо доираи Созишномаи Болония корфармоёни тамоми Аврупо, ҳамзамон менеҷерҳои хориҷие, ки дар ҷумҳурӣ фаъолият менамоянд, таҳсилоти донишҷӯёни Тоҷикистонро меписанданд; донишҷӯён имкон меёбанд, ки дар давоми нимсола ё сол аз рӯи барномаи муҳаррик (мобилӣ) ҳангоми аз як дараҷа ба дигар дараҷа - аз бакалавр ба магистратура ва ё аз магистатура ба докторантура гузаштан дар интихоби ихтисос ва ё мактаби олӣ ислоҳ ворид созанд; донишҷӯён метавонанд дониши академӣ андӯзанд ва онро, масалан, барои таҳсилоти дуюми олӣ гирифтан ва умуман барои таҳсил дар давоми ҳаёт (таҳсилоти муттасил) истифода баранд; барои омӯзиши амиқи забонҳои хориҷӣ чи дар макотиби олии кишвар ва чи дар мамолике, ки бо ин забонҳо ҳарф мезананд, имконияти нав фароҳам меояд. Қатъи назар аз ин зиддият ва баҳсу мунозираҳо шомил гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба раванди Болон ба манфиатҳои миллии Тоҷикистон, рушди сиёсати берунии кишвар, ки ба ҳамкорӣ ва ҳамгироӣ бо Аврупо равона шудааст, хизмат хоҳад кард [5,с.279].

**Хулоса:**

Устод Шарифзода Файзулло дар таҳқиқотҳои илмию педагогии хеш қайд менамояд, ки даврони истиқлолияти давлатӣ бинобар ниёзҳо ба таълиму тарбияи миллӣ соҳаҳо ва самтҳои афзалиятноки илмҳои педагогӣ тадриҷан рушд меёбанд. Бо назардошти ҳадафҳо ва вазифаҳои самтҳои афзалиятноки таҳқиқот

дар равияҳои илмҳои педагогӣ аз мақсадҳои зерин иборатанд: таҳқиқи педагогикаи тоҷик аз дидгоҳи нави илмӣ; пажӯҳиши интиқодии педагогикаи даврони шӯравии тоҷик ва таҳияи таърихи педагогикаи шӯравии тоҷик; пажӯҳиши педагогикаи даврони истиқлол ва анъанаву навовариҳои таълиму тарбияи замони истиқлол; таҳқиқи робитаи педагогикаи тоҷик бо педагогикаи ҷаҳонӣ; таҳқиқи масъалаҳои назариявии педагогикаи Шарқу Ғарб; таҳқиқи бунёдии муҳити иҷтимоӣ - фарҳангии соҳаи маориф; таъсиси маҷаллаи илмии «Педагогикаи тоҷик» ва ғайра амри воқеӣ аст.

Боиси таҳсин аст, ки устод Шарифзода Файзулло лоиҳаи “Барномаи давлатии рушди илмҳои педагогӣ барои солҳои 2016-2025”-ро таҳия намуда, ба муҳокимаи умум пешниҳод намудаанд, ки самтҳои зеринро дар бар мегирад:

- дурнамои инкишофи илмҳои педагогӣ ва маориф дар ҷомеаи муосир;
- такмили таҳқиқотҳои иҷтимоӣ - педагогӣ, методология ва стратегияи азнавсозии иҷтимоӣ - фарҳангии таҳсилот;
- асосҳои назариявии стандартҳои таҳсилот, барномаҳо, технология ва механизмҳои азнавсозии таҳсилоти мудаввом (томактабӣ, умумӣ, касбӣ ва иловагӣ);
- иттилоотсозии таҳсилот, инкишофи зеҳнӣ ва иҷтимоъсозии инсони муосир;
- азнавсозии низоми ёрирасонӣ ба шахсони имкониятҳои маҳдуди ҷисмонидошта дар асоси инкишофи ҳавзаи миллии илмии равоншиносии иҷтимоӣ ва педагогикаи ислоҳ ва технологияҳои нави интиқоли донишҳои илмӣ;
- асосҳои илмии инкишофи ибтикоронаи таҳсилоти педагогӣ, моделҳои чашмандози инкишофи таҳсилоти муттасили педагогӣ;
- асосҳои илмии идораи таҳсилот дар ҷаҳони тағйирёбанда;
- асосҳои назариявӣ - методологии сохторсозӣ ва инкишофи таҳсилоти касбии сатҳҳои гуногун;
- асосҳои назариявӣ - методологии азнавсозӣ ва инкишофи таҳсилоти табиӣ - илмии сатҳҳои гуногун [6]. Бешак Барномаи мазкур ба рушди бемайлони илмҳои педагогӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамояд.

Зикр намудан бамаврид аст, ки оид ба осори педагогии устод даҳҳо таҳқиқот ва рисолаҳои илмӣ, рисолаҳои хатм, магистрӣ ба анҷом расонида шудаанд. Аз ин рӯ, пешниҳод менамоем, ки осори педагогии устод Шарифзода Файзулло ба барномаҳои таълимию тарбивии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, муассисаҳои миёна ва олии касбӣ, бахусус магистуратура ва докторантураи ҷумҳурӣ ворид карда шуда, мавриди омӯзиш ва баҳрабардорӣ қарор дода шаванд.

**Адабиёт:**

1. Шарифзода, Ф. Педагогика: назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ/Муҳар. масъул С. Сулаймонӣ; Академияи таҳсилоти Тоҷикистон [Матн].-Душанбе:Ирфон,2010.-544с.

2. Шарифзода, Ф. Педагогика: назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ/Муҳар. масъул С. Сулаймонӣ; Академияи таҳсилоти Тоҷикистон [Матн].-Душанбе:Ирфон,2010.- С. 23.

3. Шарифзода, Ф. Педагогика: назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ/Муҳар. масъул С. Сулаймонӣ; Академияи таҳсилоти Тоҷикистон [Матн].-Душанбе:Ирфон,2010.- С. 60.

4. Шарифзода, Ф. Педагогика: назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ/Муҳар. масъул С. Сулаймонӣ; Академияи таҳсилоти Тоҷикистон [Матн].-Душанбе:Ирфон,2010.- С. 66.

5. Шарифзода, Ф. Педагогика: назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ/Муҳар. масъул С. Сулаймонӣ; Академияи таҳсилоти Тоҷикистон [Матн].-Душанбе:Ирфон,2010.- С. 279.

6. Лоиҳа Барномаи давлатии рушди илмҳои педагогӣ барои солҳои 2016-2025 [Манбаи электронӣ]: Реҷаи дастёбӣ: www.prezident.tj.

# ФОРМИРОВАНИЕ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ И КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ

***Заробекова Насима Миргарифановна*** *- к.п.н., и. о. доцента кафедры педагогики и психологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухамадиева, 17/6 тел.: (992 37) 2325000, 2325003, 901416531.*

В статье отмечается, что в настоящее время, в век повсеместной информатизации и внедрения компьютерных инноваций, у детей не остаётся времени на чтение, поэтому проблема формирования читательской компетенции на сегодняшний день стоит очень остро. Данный вопрос следует рассматривать всесторнне, комплексно. Коммуникативные компетенции участвуют в формировании читательской компетенции. В то же время наиболее благодатной почвой для формирования коммуникативной компетенции являются уроки литературы.

***Ключевые слова****: читательские компетенции, читательские умения, формирование, совокупность понятий, художественные ценности, компетентностный подход, результаты обучения, подготовленный читатель.*

# ТАШАККУЛИ СОЛОҲИЯТИ ХОНАНДАГӢ ВА САЛОҲИЯТИ ХОНАНДАГОН

***Заробекова Насима Миргарифановна*** *– н.и.ф., и. в. дотсенти кафедраи педагогика ва психологияи Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳамадиев, 17/6 тел.: (+992)901416531.*

Дар мақола қайд гардидааст, ки имрӯз дар шароити иттилоотонии тамоми соҳаҳо ва ҷоринамоии инноватсияҳои компютерӣ хурдсолон барои мутолиа вақт надоранд, аз ин рӯ, проблемаи ташаккули салоҳияти хонандагӣ бисёр муҳим аст. Масъалаи мазкур бояд ҳамаҷониба, ба таври маҷмӯӣ (комплексӣ) баррасӣ гардад. Салоҳиятҳои иртиботӣ дар ташаккули салоҳиятнокии хонандагӣ ширкат меварзанд. Ҳамзамон заминаи мусоиди ташаккули салоҳиятнокии иртиботӣ (коммуникативӣ) дарсҳои адабиёт ба шумор мераванд.

***Калидвожаҳо****: салоҳиятҳои хонандагӣ, маҳоратҳои хонандагӣ, ташаккул, маҷмӯи мафҳумҳо, арзишҳои бадеӣ, муносибати босалоҳият, натиҷаҳои таълим, хонандаи омода.*

# DEVELOPING OF READING COMPETENCE AND STUDENTS COMPETENCE

***Zarobkova Nasima Margarifanovna*** *- candidate of pedagogy, associate professor of the chair of Pedagogy and psychology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (992 37) 2325000, 2325003, 901416531.*

In the article the author notes that currently, in the age of ubiquitous information and implementation of computer innovations the children are faced to lack of time for reading, therefore the problem of formation of reader's competence is very serious nowadays. This issue should be viewed from all sides, comprehensively. Communicative competence is involved in the formation of reading competence. At the same time the most fertile ground for the formation of communicative competence are the lessons of literature.

***Keywords:*** *reading competence and reading skills, formation, the totality of concepts, artistic values, competence approach, learning outcomes, prepared by the reader.*

Литературное чтение является базовым гуманитарным предметом в школе, с помощью которого можно решать не только узко предметные задачи, но и общие для всех предметов задачи гуманитарного развития школьника. Чтобы научить учащихся работать с художественным произведением, необходимо сформировать специальныечитательские компетенции и читательские умения. Эти умения, сформированные в школе, будут необходимы и достаточны для того, чтобы в будущем учащиеся умели полноценно читать, понимать и получать эстетическое удовольствие от чтения литературы разных жанров, для этого учителюнеобходимо систематически использовать на уроках литературы и литературного чтения различные упражнения, методы и приёмы, направленные на формирование читательской компетенции и системы читательских умений, которые будут способствовать:

- развитию мышления в целом и читательскихкомпетенций и читательских умений в частности;
- полноценному восприятию и осмыслению художественного произведения;
- целостному анализу художественного произведения;
- художественному, эстетическому развитию школьников;
- литературному развитию учащихся и формированию литературного мышления.

В настоящее время, в век повсеместной информатизации и внедрения компьютерных инноваций, у детей не остаётся времени на чтение. Эта проблема, а вместе с тем проблема формирования читательской компетенции, на сегодняшний день стоит очень остро. Данный вопрос следует рассматривать со всех сторон, комплексно.

«Чтение - основной и ничем не заменимый источник социального опыта прошлого и настоящего, отечественного и зарубежного. Все остальные каналы (телевидение, радио, повседневное общение и др.) несут более поверхностную, часто сиюминутную информацию и выполняют вспомогательную роль своего рода «путеводителей», побудителей к поиску достоверной письменной информации, либо предоставляют иллюстрации к событиям прошлого и настоящего». [3:47]

Так что же такое читательская компетенция? Для понимания этого понятия и дальнейшей работы с ним необходимо дать общее определение.

**Читательская компетенция** - это такие знания, умения и навыки, благодаря которым ученик способен сам планировать и осуществлять работу по освоению художественных текстов.Читательскую компетенцию необходимо развивать с раннего детства, буквально с детского сада. Далее школа должна стать главным, но далеко не единственным источником её формирования.

**Цель учителя литературы** - не только приобщить ученика к чтению, но и выработать совокупность понятий, законов, навыков и умений, которыми будущий выпускник сможет оперировать в самостоятельной работе. В процессе чтения и изучения произведений у подростка последовательно и системно будет формироваться ценностная сфера, будут развиваться качества гражданина, патриота, нравственной личности, морально ответственной в своих мыслях, действиях, поступках. Общение школьника с произведениями искусства на уроках литературы станет не просто фактом знакомства с подлинными художественными ценностями, но и необходимым опытом коммуникации, диалогом с писателями, воплотившими на страницах своих произведений этнокультурные традиции. [8:69]Читательская компетенция участвует в формировании ценностно-смысловых, общекультурных, учебно-познавательных, информационных, коммуникативных и личностных компетенций.Одной из важнейших на сегодняшний день причин снижения читательской компетенции становится отсутствие в школьной программе современных авторов, современных произведений, мысли, и идеи которых были бы близки детям.

Подростковый и юношеский возраст - это время поиска ответов на самые сокровенные, волнующие вопросы, попыток выработать свою жизненную позицию. Именно литература в этот период должна стать духовным ориентиром в жизни каждого школьника, показать варианты решений жизненных проблем и стать незримой духовной поддержкой на выбранном пути.Чтение все больше сегодня воспринимается школьниками как труд, не приносящий эстетического наслаждения.

Наиболее востребованными качествами личности при этом называют мобильность, решительность, ответственность, умение ориентироваться и выстраивать коммуникации в социуме, образовательный процесс нужно выстраивать таким образом, чтобы снабдить школьника, будущего студента необходимыми знаниями, умениями и навыками для его дальнейшей профессиональной ориентации. Подход, в основу которого кладутся именно эти принципы, учёные называют «компетентностным».

Таким образом, «компетентностный подход проявляется как обновление содержания образования в ответ на изменяющуюся социально-экономическую реальность» - пишет БермусА.Г. [2:20]

Компетентностный подход - на сегодняшний день понятие довольно спорное. Ряд учёных, например, БолотовВ.А., считает, что «понятие компетентности не содержит каких-либо принципиально новых компонентов, не входящих в объём понятия «умение»; поэтому все разговоры о компетентности и компетенции представляются несколько искусственными, призванными скрыть старые проблемы под новой одеждой». [4:145] Однако есть противоположная точка зрения, разработанная Филатовой Л.О., Согласно ей, компетентностный подход во всех своих смыслах и аспектах наиболее глубоко отражает основные аспекты процесса модернизации:

- компетентность объединяет в себе интеллектуальную и навыковую составляющую образования;
- понятие компетентности включает не только когнитивную и операционально-технологическую составляющие, но и мотивационную, этическую, социальную и поведенческую;
- оно включает результаты обучения (знания и умения), систему ценностных ориентаций, привычки;

- компетентность означает способность мобилизовать полученные знания, умения, опыт и способы поведения в условиях конкретной ситуации, конкретной деятельности;

- в понятии компетентности заложена идеология интерпретации содержания образования, формируемого «от результата» («стандарт на выходе»);

- компетентностный подход включает в себя идентификацию основных умений;

- компетентности формируются в процессе обучения не только в школе, но и под воздействием окружающей среды, то есть в рамках формального, неформального и вне формального образования. [32:9]

Ключевыми понятиями компетентностного подхода считают «компетенцию» и «компетентность». Зачастую эти термины меняют местами, используют как синонимы или путают. Однако это разные понятия, хотя и взаимосвязанные.

Компетенция - это конкретное информационно-деятельностное пространство, последовательно осваиваемое субъектом образования и включающее проблемные задачи, коммуникативные ситуации, фактическую и теоретическую информацию, физические и интеллектуальные умения и навыки. [21:8]

Компетентность - это личностное качество, характеризующее степень обладания определённой компетенцией, т.е. те знания и опыт собственной деятельности, которые позволяют личности выносить суждения и принимать решения. [5:8]

**Читательская компетенция** - знание законов, правил и норм литературы, позволяющее планировать и осуществлять самостоятельную креативную работу по освоению художественных текстов. Следовательно, читательская компетентность - личностное качество, характеризующееся степенью обладания читательской компетенцией и способностью самостоятельно выносить суждения и принимать решения в результате работы с художественными текстами.

В ходе образовательного процесса формируется читательская компетентность, которая характеризуется:

- способностью к творческому чтению, освоению литературного произведения на личностном уровне;

- умением вступать в диалоги «читатель - автор» и «читатель - герой»;

- пониманием специфики языка художественного произведения.

Читательская компетенция участвует в формировании ключевых компетенций. В связи с этим рассмотрим классификацию этих последних:

1.Ценностно-смысловые компетенции. Это компетенции в сфере мировоззрения, связанные с ценностными ориентирами ученика, его способностью видеть и понимать окружающий мир, ориентироваться в нём, осознавать свою роль и предназначение, уметь выбирать целевые и смысловые установки для своих действий и поступков, принимать решения.

2.Общекультурные компетенции. Ученик должен обладать познаниями и опытом деятельности в вопросах национальной и общечеловеческой культуры, духовно-нравственных основ жизни человека и человечества, культурологических основ семейных, социальных, общественных явлений и традиций, бытовой и культурно-досуговой сфере.

3.Учебно-познавательные компетенции. Это совокупность компетенций ученика в сфере самостоятельной познавательной деятельности, включающей элементы логической, методологической, обще учебной деятельности,

соотнесенной с реальными познаваемыми объектами. Сюда входят знания и умения целеполагания, планирования, анализа, рефлексии, организации и самооценки учебно-познавательной деятельности.

4.Коммуникативные компетенции включают знание родного и иностранного языка, необходимых знаковых систем, способов взаимодействия с окружающими и отдалёнными людьми и событиями, навыки общения в группе, владение различными социальными ролями в коллективе. Ученик должен уметь представить себя, написать письмо, анкету, заявление, задать вопрос, вести дискуссию и др.

5.Личностные компетенции. Освоение способов физического, духовного и интеллектуального саморазвития, эмоциональной само регуляции и само поддержки. Реальным объектом в сфере данных компетенций выступает сам ученик. Он овладевает способами деятельности в собственных интересах и возможностях, что выражается в его непрерывном самопознании, развитии необходимых современному человеку личностных качеств, формировании психологической грамотности, культуры мышления и поведения. [10:50]

Каждая из перечисленных компетенций участвует в формировании читательской компетенции, в то время, как и сама читательская компетенция, формирует все названные компетенции.

Читательская компетенция позволяет объединить ценностно-смысловые компетенции с личностными компетенциями. Ученик овладевает ценностно-смысловыми компетенциями не как абстрактными категориями, а именно с целью применения их в формировании своего мировоззрения, в «формировании своей психологической грамотности, культуры мышления и поведения».

Таким образом, ценностно-смысловые компетенции крайне необходимы для формирования читательской компетенции.

В то же время читательская компетенция сама участвует в формировании ценностно-смысловых ориентиров. Так, свой небольшой жизненный опыт школьник компенсирует читательским. Именно в книгах он ищет идеалы доброты, верности и преданности, на которые стоит ориентироваться; примеры дружбы, любви и взаимовыручки, на которые стоит равняться. Получается, что благодаря чтению у ребёнка формируется база ценностно-смысловых ориентиров, которые необходимы для интуитивного познания жизни и формирования всесторонне развитой личности.

Для того чтобы читать и понимать художественный текст, необходимо обладать познаниями в области истории, отечественной и мировой культуры, иметь представление об общественных направлениях и традициях, социальных явлениях того или иного времени.

Таким образом, чтобы быть подготовленным читателем и понимать текст, необходимо владеть общекультурными знаниями и вместе с этим обладать учебно-познавательными компетенциями. А учебно-познавательные компетенции, основанные на самостоятельной познавательной деятельности и соотнесённые с реальными познаваемыми предметами, развивают, в свою очередь, общекультурные компетенции.

Слова «Кто владеет информацией - тот владеет миром» сегодня актуальны как никогда. Информация и информационные технологии переполняют современную действительность. В связи с этим возникает необходимость научиться отбирать нужную для себя информацию, обрабатывать её, сохранять и уже, затем транслировать. Благодаря информационным компетенциям, школьник учится работать с информацией (отбирать, обрабатывать, сохранять и

передавать) учебника или книги, что, безусловно, развивает читательскую компетенцию. Затем информационная компетенция начинает работать в более масштабных областях (СМИ, интернет).

Читательская компетенция также участвует в формировании информационных компетенций и чаще всего при помощи информационных технологий. Это зачастую вызывается необходимостью найти, например, в Интернете портрет писателя, изучаемого на уроке, или более подробно изучить его биографию. Учителя на своих уроках используют мультимедийные презентации, просмотр фильмов по пройденным произведениям. Таким образом, информационные компетенции и читательская компетенция взаимосвязаны и взаимонеобходимы современному школьнику.

Коммуникативные компетенции участвуют в формировании читательской компетенции. В то же время наиболее благодатной почвой для формирования коммуникативной компетенции являются уроки литературы.

Процесс обучения обязательно должен носить двухсторонний характер: учитель обучает, ученик учится. Решающая роль в педагогическом процессе обязательно принадлежит учителю. Его задача - в первую очередь привлечь внимание к себе, а затем - к своему предмету. Чтобы стать авторитетом среди школьников, преподавателю необходимо не только безупречно владеть своим предметом, постоянно совершенствоваться, быть в курсе книжных новинок, знать то, что читают дети, но также уметь чётко, интересно, доходчиво преподносить материал. Однакомногие преподаватели работают «по старинке», отказываясь вводить новые методы и приёмы в свою преподавательскую деятельность.

**Методы обучения** - это «способы работы учителя и учащихся, при помощи которых достигается овладение знаниями, умениями и навыками, формируется мировоззрение учащихся, развиваются их способности». [7: 68]

Приёмы обучения - это детали метода, его элементы, составные части или отдельные шаги в той познавательной работе, которая происходит при применении данного метода [7: 70].

Методисты выделяют и обосновывают следующие общедидактические, т.е. охватывающие всю систему школьного обучения, методы:

- объяснительно-иллюстративный, или информационно - рецептивный;
- репродуктивный;
- метод проблемного изложения;
- эвристический, или частично-поисковый;
- исследовательский.

Перечислим и рассмотрим наиболее традиционные методы, характерные для преподавания уроков литературы:

**1.Метод творческого чтения**

Цель и специфика этого метода заключается в активизации художественного восприятия, в формировании средствами искусства художественных переживаний, художественных склонностей и способностей школьников.Этот метод не сводится лишь к буквально понимаемому слову «чтение»; он находит выражение в разных методических приёмах учителя. Назовем некоторые методические приёмы:

- выразительное (в идеале - художественное) чтение учителя, чтение мастеров художественного слова, отдельные сцены из пьес в исполнении актёров (в грамзаписи, по компьютеру, телевизору);
- обучение выразительному чтению учащихся;

- беседа, активизирующая непосредственные впечатления учащихся от только что прочитанного произведения;
- постановка на уроке проблемы (художественной, нравственной, общественно-политической), вытекающей из прочитанного и углубляющей художественное восприятие школьников;
- творческие задания по жизненным наблюдениям учеников или по тексту произведения.

**2.Эвристический метод.**

На этой ступени основным изучаемым материалом остаётся художественное произведение, но более углубленный анализ его неизбежно связывается с изучением элементов науки о литературе в зависимости от программы данного класса, возраста, развития учащихся.

Эвристический метод способствует усвоению школьниками методов анализа литературного произведения (в доступном им объёме), понятий по теории литературы, фактов и закономерностей историко-литературного процесса. Этот метод развивает критическую мысль школьников, учит самостоятельному приобретению знаний.

Для эвристического (частично-поискового) метода характерны следующие приёмы:
- построение логически чёткой системы вопросов (по анализу текста художественного произведения, по критической статье, по теоретическим или историко-литературным вопросам);
- построение системы заданий по тексту художественного произведения или по критическим статьям (задания выполняются устно или письменно);
- постановка проблемы учителем или по его предложению учащимися, проведение диспута.

**3.Исследовательский метод.**

Цель исследовательского метода - раскрыть некоторые новые аспекты изучаемого предмета, не освещавшиеся ранее на занятиях, развитие умения самостоятельного анализа произведения, оценки его идейных и художественных достоинств, совершенствование художественного вкуса. Этот метод близок к эвристическому по наименованию и по функциям. Отличие их заключается в следующем: при эвристическом (частично-поисковом) методе учитель ставит частные задачи и в значительной мере направляет поиск учащихся; при исследовательском методе школьники, уже овладевшие приёмами работы, самостоятельно решают более сложные задачи, требующие умения применять имеющиеся знания к конкретному новому материалу и высказывать свои обоснованные, доказательные суждения.

Приёмы проявления исследовательского метода:
- выдвижение учителем проблемы для всего класса, причём ряд аспектов этой проблемы разрабатывается группами школьников или индивидуально;
- подготовка докладов и выступлений в качестве оппонента;
- самостоятельный анализ произведения, не изученного по программе;
- задания творческого характера по эстетическим, литературоведческим, нравственным проблемам.

**4.Репродуктивный метод**

Сущность его заключается в том, что учащиеся получают знания как бы в готовом виде - в слове или лекции учителя, в учебнике, в учебном пособии, научно-популярных книгах, критических статьях.

Значение репродуктивного метода заключается не только в сообщении учащимся новой информации, но и в обобщении суммы знаний, полученных ими, в раскрытии перед ними перспектив развития искусства и науки.
Приёмы репродуктивного метода:
- рассказ учителя о жизни и творчестве писателя;
- обзорная лекция с демонстрацией учебных пособий, использованием технических средств;
- задания по учебнику, по учебным пособиям. [6,78]

Рассмотренные методы и приёмы являются основными в программах по литературе Коровиной В.Я.,Курдюмовой Т.Ф. и Маранцмана В.Г.
Цель изучения литературы в школе, приобщение учащихся к искусству слова, богатству русской классической и зарубежной литературы. В связи с этим основа литературного образования - чтение и изучение художественных произведений, знакомство с биографическими сведениями о мастерах слова и историко-культурными фактами, необходимых для понимания включенных в программу произведений. Основные методы и приёмы формирования читательской компетенции в 6 и 9 классах:
6 класс
1. Объяснение учителя (репродуктивный метод).
2. Самостоятельное изучение биографии автора (эвристический /частично-поисковый метод).
3. Беседа, включающая ответы на вопросы (эвристический /частично-поисковый метод).
4. Выразительное чтение (метод творческого чтения).
5. Анализ текстов (эвристический/частично-поисковый метод).
6. Конкурс рисунков (репродуктивный метод).
7.Контрольная, проверочная работа; сочинение и тестирование (метод контроля).

Как мы видим, методы и приёмы, на основе которых формируется читательская компетенция, традиционны. Причем и в 6, и в 9 классах они одинаковые, только в 9 классе изучение становится более углубленным, детальным. Это обговаривается и в пояснительной записке программы: 5-6 классы активно воспринимают прочитанный текст, но недостаточно владеют собственно техникой чтения; в 7,8 и 9 классах ученики более подготовлены к истолкованию прочитанного, поэтому углубляется работа по осмыслению прочитанного, активно привлекается критическая, мемуарная и справочная литература.

С одной стороны, благодаря таким методам и приёмам закладывается основа изучения и анализа литературных произведений, самостоятельной работы с биографией автора и художественными текстами. С другой стороны, у школьников произвольное внимание менее устойчиво, следовательно, они довольно быстро устают от постоянной однообразной работы. На наш взгляд, в учебный процесс необходимо включать не только методы организации учебно-познавательной деятельности и методы контроля, но, что крайне важно, - методы стимулирования учебно-познавательной деятельности.

Таким образом, читательская компетентность -это личностное качество, характеризующееся степенью обладания читательской компетенцией и способностью самостоятельно выносить суждения и принимать решения в результате работы с художественными текстами; ценностно-смысловые, общекультурные, учебно-познавательные, информационные, коммуникативные,

личностные и выявили их взаимодействие с читательской компетенцией. Выяснилось, что каждая из перечисленных компетенций участвует в формировании читательской, а читательская компетенция формирует ключевые компетенции.

Кроме того, традиционные методы и приёмы формирования читательской компетенции, среди которых метод творческого чтения (выразительное чтение, чтение наизусть, комментированное чтение), эвристический метод (построение логически чёткой системы вопросов, системы заданий по тексту художественного произведения, постановка проблемы), исследовательский метод (подготовка докладов и выступлений, самостоятельный анализ произведения), репродуктивный метод (обзорная лекция учителя, задания по учебнику) и определили необходимость введения новых методических приёмов науроках литературы для формированиячитательской компетенции учащихся.

**Литература:**


1. Астафьева, Н.Н. Формирование коммуникативной компетенции на уроках литературы. - [Электронный ресурс]: Режим доступа // URL: http://strmggu.ru/doc/5.pdf
2. Бермус, А.Г. Проблемы и перспективы реализации компетентностного подхода в образовании [Текст].- М., 2005.- С.78
3. Васильева, М.С., Светловская Н.Н. Актуальные проблемы методики обучения чтению в начальных классах[Текст]. – М.: Педагогика, 1977, С. 215
4. Дахин, А.Н. Компетенция и компетентность: сколько их у российского школьника? [Текст] // Народное образование, 2007. - №7. - С. 146
5. Лебедев, О. Е. Компетентностный подход в образовании [Текст] // Школьные технологии. - 2008. - №5.- С.10
6. Лернер, И.Я. Проблемное обучение [Текст]. – М.: Просвещение, 1974.- С.198
7. Методика преподавания литературы /Под ред. З.Я. Рез [Текст]. - М., 1977.- С.377
8. Романичева, Е.С. Введение в методику обучения литературе: Учеб. пособие [Текст]. - М., 2012.- С.273
9. Филатова, Л.О. Компетентностный подход к построению содержания обучения как фактор развития преемственности школьного и вузовского образования [Текст] // Дополнительное образование. - 2005. - №7.- С.11
10. Хуторской, А.В. Ключевые компетенции. Технология конструирования // Народное образование [Текст] . - 2003. - №- 5. - С.61

## ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМ ВА ИСТИФОДАИ МЕТОДҲОИ МУОСИР ДАР ДАРС

***Ашурова Барно*** *- номзади илмҳои педагогӣ, мудири кафедраи методикаи таълими Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, тел. :(992 37) 2325000; 907765765; e-mail: barnoi-vorukh@mail.ru*

Дар мақолаи мазкур дар бораи роҳу усулҳои истифодаи технологияи муосир ва методҳои нави таълим дар дарс сухан меравад. Муаллиф тавассути шарҳу эзоҳи ибораҳои технологияи касбӣ, технологияи педагогӣ ва технологияи таълим чӣ гуна истифода бурдани методҳои гуногунро нишон додаст.

Дар мақола инчунин барои таҳвияти фикру мулоҳиза аз ақидаҳои педагог ва методистони рус мисолҳо оварда, технологияи таълими фаъол дар муқоиса бо таълими анъанавӣ, роҳу равиши истифодаи усулҳои фаъоли таълим дар дарс шарҳ дода шудааст.

***Калидвожаҳо:*** *технология, технологияи муосир, технологияи касбӣ, технологияи таълими фаъол, технологияи педагогӣ, технологияи таълим, тахтаи электронӣ, компютер, интернет, тахтаи магнитӣ, видео, аудио, сабти овоз, «санъат», «маҳорат», «қобилият».*

## ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ НА УРОКЕ

***Ашурова Барно*** *– к.п.н., зав. кафедрой методики преподавания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел. (992 37) 2325000; 907765765; e-mail: barnoi-vorukh@mail.ru*

В данной статье рассматриваются вопросы применения современных технологий и методов обучения. Автор раскрывает понятия профессиональная технология, педагогическая технология, технология обучения и показывает пути применения различных методов в процессе использования вышеупомянутых технологий. В статье приводятся различные точки зрения известных русских ученых и методистов. Раскрывая сущность технологии активного обучения, автор сопоставляет ее с традиционным обучением и показывает способы применения активного обучения на уроке.

***Ключевые слова****: технология, современные технологии, профессиональная технология, педагогическая технология, технология обучения, электронная доска, компьютер, интернет, магнитная доска, видео и аудиозаписи, искусство, мастерство, способность.*

## THE USE OF MODERN TECHNOLOGY AND NEW TEACHING METHODS IN THE LESSON

***Ashurova Barno*** *– candidate of pedagogy, head of the chair of Methods of Teaching of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzod, 734019,*

*Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (992 37) 2325000; 907765765; e-mail: barnoi-vorukh@mail.ru*

The article discusses the use of modern technologies and teaching methods. The author reveals the concept of professional technology, pedagogical technology, technology of education and shows the ways of using different methods in the process of using the aforementioned technologies. The article presents different points of view of famous Russian scientists and methodologists. Revealing the essence of technology active learning, the author compares it with traditional learning and shows ways to use active learning in the classroom.

***Keywords:*** *technology, modern technology, professional technology, educational technology, learning technology, electronic whiteboard, computer, Internet, magnetic Board, video and sound recordings, art, skill, ability.*

Солҳои охир дар дарс истифода бурдани технологияи муосир дар мадди назари омӯзгорони соҳибтаҷриба қарор дорад. Албатта, дар дарс истифода бурдани технологияи муосир на танҳо истифодаи воситаҳои техникӣ, аз ҷумла, тахтаи электронӣ, компютер, интернет, тахтаи магнитӣ, видео, аудио, сабти овоз ва амсоли инҳо мебошад, балки технологияи касбӣ низ дар назар аст. Технологияи касбӣ (педагогӣ) муносибати эҷодӣ доштан ба ҷараёни таълим, истифодаи методҳои нав дар дарс ва муносибати салоҳиятнокиро дар бар мегирад.

Мақсади асосии истифодаи муносибатҳои нав ба таълим ва тадрис инкишоф додани тафаккури интиқодии шогирдон ва баланд бардоштани маърифатнокии онҳо мебошад. Пеш аз он ки дар бораи технологияи муосири педагогӣ сухан ронем, мо бояд мафҳуми «технология», «технологияи педагогӣ», «технологияи таълим»-ро шарҳ диҳем. Маънои мафҳуми «технология», «санъат», «маҳорат», яъне «илм дар бораи санъат, маҳорат» мебошад, ки он шаклҳои нави таълиму омӯзиш ва истифодаи технологияҳои нави педагогиро талаб мекунад.

Технологияҳои нави педагогӣ тақозо менамояд, ки дар ҷараёни таълим на танҳо муаллим, балки хонанда низ фаъол бошад, дар ҳалли масъалаҳои гузошташуда бо роҳбарии омӯзгор ҳисса гузорад, ҷараёни ҳалли масъалаи гузошташударо назорат карда тавонад ва натиҷаи онро арзёбӣ намояд. Бо ин васила донишу малакаи худро такмил диҳад ва маҳорат пайдо кунад. Яъне, фаъолияти хонанда дар ҷараёни таълим ҷои асосиро ишғол мекунад.

Технологияи таълим аз методи таълим фарқ мекунад. Дар китобҳои дарсии педагогика муаллифон методҳои таълимро чунин таъриф додаанд:

С. П. Баранов: «Методи таълим роҳи идроки назариявӣ, фаъолияти амалии муаллим ва талабагон аст, ки ба иҷрои вазифаҳои таҳсил нигардонида шудааст».

А. К. Громсева: «Методҳои таълим - ин тарзҳои фаъолияти якҷояи муаллиму талабагон мебошанд, ки барои ҳалли вазифаҳои таълим равона карда шудаанд».

Дар зери мафҳуми “методҳои таълим” роҳ, тарз ва воситаҳои самарабахши фаъолияти омӯзгору хонандагон нисбати инкишофи қобилияти фардии хонандагон ва дар онҳо ҳосил кунонидани дониш, малака ва маҳорат фаҳмида мешавад. Дар методи таълим омӯзгор мақсадҳои таълимро тавассути фаъолияти

худ пешниҳод менамояд, яъне мақсади вай «омӯзонидани хонандагон» ва ё «омӯхтани мавод» мебошад.

Мафҳуми “методҳои таълим” аз “усулҳои таълим” фарқ дорад. Усулҳои таълим дар дохили методи таълим фаъолият мекунад. Усулҳои таълим амалиётҳои алоҳидаи тафаккур, лаҳзаҳои таркибии раванди азхудкунии донишҳо, ташаккул додани маҳорату малакаҳоро дар худ инъикос менамояд. Ҳарчанд усул вазифаи мустақили таълимӣ надорад, вале барои амалӣ намудани мақсади таълим кӯмак мерасонад. Масалан, методи кор бо матни бадеӣ, ки асосан вазифаи ташаккул додани маҳорату малакаҳоро дорад, чунин усулҳоро дар бар мегирад: усули кори муаллим бо матн, дар асоси ин усули муаллим мустақилона кор кардани шогирдон бо матн, ба хонандагони фаъол додани супоришҳои иловагӣ (масалан, кор бо луғат), муносибати фардии муаллим бо хонандагони сустхон, натиҷагирӣ аз мазмуну мундариҷаи матн ва ғайра. Ҳамин тариқ, як метод метавонад якчанд усулро дар бар гирад.

Технологияи педагогӣ бошад, бо як тартиби муайян мақсади гузошташударо ташхис мекунад ва натиҷаи мушаххас ба даст меорад. Яъне маводи таълимӣ аз тарафи омӯзгор коркард мешавад, технологияи истифодабарии онро пешбинӣ менамояд, ки инро кори эҷодии омӯзгор гуфта метавонем. Яъне, технологияи педагогӣ ин усули системаноки таҳия, истифода ва муайян намудани тамоми раванди таълим ва азхудкунии донишҳо мебошад, ки ба мақсади самаранок гардонидани шаклҳои таҳсил равона карда шудааст.

Технологияи муосири педагогӣ ин ҳамкории муаллиму шогирд дар дарс, истифодаи методҳои гуногуни муосир дар таълим, истифодаи самараноки технологияи муосир дар дарс, истифодаи маводи интернет ва ғайра мебошад.

Дар сарчашмаҳо дар бораи мафҳуми технологияи педагогӣ маълумотҳои гуногун дода шудааст. Масалан, В. П. Беспалко технологияи педагогиро техникаи мундариҷавии татбиқи раванди таълим номидааст. И. П. Волков технологияи педагогиро тасвири раванди ноил гаштан ба натиҷаҳои чашмдошти таълим ва В. М. Шепел бошад, технологияро санъат, маҳорат, қобилият, маҷмӯи методҳои коркард ва тағйири ҳолат меномад. Технологияи педагогӣ ин усули системаноки таҳия, истифода ва муайян намудани тамоми раванди таълим ва азхудкунии донишҳо бо назардошти захираҳои техникиву инсонӣ, ки ба мақсади самаранок гардонидани шаклҳои таҳсилот алоқаманд карда мешаванд, мебошад.

Дар таълими анъанавӣ ба шогирдон донишҳои асоси илмидошта омӯзонида мешуд. Яъне, хотираи онҳо бо маълумотҳои асосноккардашуда, ахбор, далелҳо ва мафҳумҳои гуногун пур карда мешуд. Сатҳи дониши воқеии онҳо хеле баланд буд. Дар олимпиадаҳои ҷаҳонӣ ширкат варзида, дониши хуби воқеъӣ нишон медоданд. Онҳо дар ҳалли саволу супоришҳои донишу малакаҳои фаннӣ хеле муваффақ мегардиданд. Аммо дар ҳалли масъалаҳои ҳаётӣ, шарҳу таҳлили маълумот, хулосабарорӣ ва муҳокимаи натиҷаҳои ин ё он тағйирот душворӣ мекашиданд.

Дар замони муосир сифати таҳсилот ҳамчун сатҳи малакаҳои мушаххаси умумитаълимӣ, ки ба худмуайянкунӣ ва худфаъолиятии шахс вобаста аст, фаҳмида мешавад. Дар ин ҳолат дониш на “барои захира”, балки барои фаъолияти минбаъда дар вазъиятҳои гуногуни ҳаётӣ бояд аз худ карда шавад.

Ҳамин тариқ, бояд муносибатро нисбат ба таълим тағйир диҳем ва аз азхудкунии маълумот, яъне натиҷа – дониш ба ташаккули натиҷа – қобилият гузарем. Яъне муносибати худро нисбат ба раванди таълим ва тарзи фаъолияти хонандагон дигаргун созем. Барои ба ин амал ноил гардидан зарурати татбиқи

технолонияи таълими **фаъол** (бисёркоркунанда, коркун, пуркор) ва **фаъолият (**кӯшиш, серҳаракатӣ ва ҷиддият дар иҷрои коре, ғайрат ва ҷидду ҷаҳд дар кор) ба миён меояд.

**Технологияи таълими фаъол** – тарзи ташкили раванди таълимест, ки маҳаки асосии онро фаъолияти ҳаматарафа, фаъолгардонӣ ва иҷрои мустақилонаи амалҳои маърифатии хонанда ташкил медиҳад.

Хусусияти асосии технологияи таълими фаъол дар он аст, ки хонандагон ба таври мустақилона донишҳои навро тавассути фаъолияти таҳқиқотӣ «кашф» мекунанд. Ин имконият медиҳад, ки дониш ва малакаҳои таълимӣ барои хонандагон аҳамияти шахсӣ пайдо кунад.

Технологияи таълими фаъол воситаи универсалӣ буда, ба омӯзгор имконият медиҳад, ки дарсҳоро мувофиқи талаботи стандарти муосири таълим ба роҳ монад. Яке аз талаботи технологияи таълими фаъол кор дар гурӯҳҳо мебошад. Ташкил намудани кор дар гуруҳҳо имкон медиҳад, ки ҷараёни таълим ба таври самаранок ташкил карда шавад. Яке аз навъи кори гурӯҳӣ ин кори дунафарӣ мебошад. Дар лаҳзаи мустаҳкамкунии мавзӯи нав, масалан, аз хонанда хоҳиш карда мешавад, ки барои ҳамнишасташ барои мустаҳкамкунии мавзӯи нав супорише омода намояд. Хонандагони дигар ба ҷавоб ва тарзи иҷрои супориш диққат медиҳанд. Дар ҳолати ҷавоб ё иҷрои супориш нодуруст будан, ба дигар хонандагон имконият дода мешавад, ки супоришро иҷро кунанд. Барои иҷрои чунин вазифа вақти мушаххас дода мешавад, масалан, панҷ дақиқа омӯзгор ҷавоби хонандагонро интихобан гӯш мекунад ва натиҷаи корашонро арзёбӣ мекунад. Дар ин марҳала асосан арзёбии ташаккулдиҳанда истифода мешавад. Вазифаи омӯзгор ва хонандагон муайян кардани ғалатҳо ва роҳҳои ислоҳи онҳо мебошад. Яке аз хусусиятҳои хуби кори дунафарӣ дар як вақт машғул шудани тамоми синф аст: хонандагон масъаларо муҳокима мекунанд, ғалатҳоро муайян ва ислоҳ мекунанд ва ба ин васила донишҳои худро мустаҳкам менамоянд.

Дар усули анъанавӣ бошад, аксари хонандагон вақти зиёди дарсро ба мушоҳидаи фаъолияти дигарон сарф мекунанд. Аз ҷумла, нақли омӯзгор, ҷавоби ҳамсинфашонро гӯш мекунанд, кори хонандаи алоҳидаро дар тахтаи синф мушоҳида мекунанд ва ғайра.

Ҳамин тариқ, кори дунафарӣ ё гурӯҳӣ ба шогирдон имкон медиҳад, ки бо шарикони худ сӯҳбат кунанд, мавод ва мафҳумҳои азхудкардаашонро гӯянд, малакаи дарккунии худро такмил диҳанд.

Хулоса, дар амал татбиқ намудани технологияи таълими фаъол дар раванди таълим барои ноил шудан ба натиҷаҳои назаррас мусоидат мекунад. Яъне, хонандагон малакаҳои асосии умумитаълимро аз худ мекунанд. Истифодаи технологияи мазкур имконият медиҳад, ки раванди таълим мақсаднок ва босамар ба роҳ монда шавад. Чунки вазифаи омӯзгор “додани” дониш набуда, балки бедор кардани шавқи хонанда ба таълим, кушодани имкониятҳо ва ташкил кардани фаъолияти маърифативу эҷодии ҳар як хонанда мебошад.

**Адабиёт:**

1. Ашӯрова, Б., Ҷабборова М. Усули ташкил ва гузаронидани бозиҳои грамматикӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ [Матн] // Маорифи Тоҷикистон.- 2016.- №5.- 13-19.

2. Восиев, Қ. Дарси мунозиравии адабиёт [Матн]. - Душанбе: Маориф, 1992

3. Гадоев, К.Х., Дилафрӯзи Н. Методҳои ташкил ва гузаронидани корҳои мустақилонаи донишҷӯён аз фанни забони англисӣ дар ихтисосҳои ғайризабонӣ [Матн] // Паёми донишкадаи забонҳо.- 2016.- №1(21).-

4. Дастури таълимии «Усулҳои таълим ва омӯзиши ҳамфаъол» [Матн].- Душанбе, 2007.- 78 с.

5. Лутфуллоев, М. Дарс [Матн]. – Душанбе, 1995.- 56 с.

6. Сангинов, Н. Татбики низоми кредитии таҳсилот бо дар назардошти хусусиятҳои миллӣ [Матн] // Масъалаҳои маориф.- 2008.- №5.- 8-13.

7. Султонҳайдаров, Н.Х. Методика использования интерактивной доске в учебном процессе вуза [Текст] //Паёми донишкадаи забонҳо.- 2016.- №1(21).- С. 17-22.

8. Сафиаллоева Л.С., Бердов Д.Б. Игры на уроке немецкого языка в процессе начальной этапа обучения [Матн]// Паёми донишкадаи забонҳо.- 2016.- №1(21) .- С. 14-21.

9. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 [Матн]. - Душанбе, 2012.

10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ [Матн]. Ҷилди I. - Душанбе. 2008.- 360 с.

11. Хуторской, А. В. Современная дидактика: Учеб. пособие [Текст] /А. В. Хуторской. – М. :Высшая школа, 2007.- 103 с.

12. Шобеков М. Рушди фаъолияти илмӣ-методӣ дар шароити таълими кредитӣ [Матн] // Масъалаҳои маориф.- 2009.- №5-6.- С. 17-23.

## ОБУЧЕНИЕ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В УСЛОВИЯХ БИЛИНГВИЗМА

***Игамбердиева Сайёра Негматуллаевна*** *- ассистент кафедры русского языка и литературы Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г.Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: 919227944.*

***Рахмонова Махина Эмомовна*** *- студентка 4-го курса Таджикского государственного педагогического университета имени Садридина Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121, тел.: 938575754.*

В данной статье рассмотрены вопросы изучения билингвизма в сфере общения, раскрыты исторические предпосылки возникновения билингвизма и политлингвизма в России, а также основы их развития.

***Ключевые слова:*** *билингвизм, полилингвизм, полиглот, координационный и субординационный билингвизм, корректные соответствия, интерференция, монолингвы.*

## ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ РУСӢ ДАР ШАРОИТИ БИЛИНГВИСТӢ

***Игамбердиева Сайёра Негматуллаевна*** *- ассистенти кафедраи забон ва адабиёти руси Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: 919227944.*

***Рахмонова Махина Эмомовна*** *– донишҷӯйи курси 4-уми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121, тел.: 938575754.*

Дар мақола масъалаҳои марбут ба таълим дар шароити билингвистӣ (дузабонӣ), заминаҳои таърихии пайдоиши билингвизм дар Россия ва сабабҳои пайдоиши билингвизм ва полилигвизм мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

***Калидвожаҳо:*** *билингвизм, полилингвизм, полиглот, билингвизми мутобиқатӣ ва мартабатӣ, мутобиқатҳои дуруст, таъсирпазирии забонӣ, якзабонӣ.*

## TEACHING OF RUSSIAN LANGUAGE IN BILINGUAL CONDITION

***Igamberdieva Sayyora Negmatullaevna*** *- assistant of chair of Russian language of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: 919227944.*

***Rahmonov Mahina Emomovna*** *- the student of 4th course of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, Dushanbe, 121 Rudaki, phone: 938575754.*

The article examines the issues of studying bilingualism in the sphere of communication, the historical preconditions for the emergence of bilingualism in Russia are revealed, the reasons for the emergence of bilingualism and polyilinguism.

***Keywords****: bilingualism, polyilinguism, polyglot, coordination and subordination bilingualism, correct matches, interference, monolingian.*

Проблемы билингвизма выходят далеко за рамки теории речевой деятельности: это сравнительная типология языков, проблемы происхождения разных языков, их развития, языковые универсалии и многое другое.

До сих пор предметом рассмотрения была родная речь, язык родителей, точнее — язык окружающей среды. Но по мере развития международных контактов все большее количество людей во всех странах мира не ограничиваются родным языком, они читают, разговаривают, слушают радиопередачи, пишут хотя бы в малой степени на втором, третьем. Так начинается билингвизм (все чаше употребляются слова полилингвизм и даже мультилингвизм). Людей, владеющих многими языками, называют полиглотами; некоторые из них знают по нескольку десятков языков. Интересно как же языки не смешиваются в их памяти.

Напомним, что фонетический код ближе всех остальных к коду внутренней речи. Его влияние на иноязычную фонетику преодолевается особенно трудно. Возможно, у полиглотов интерференция слабее проявляет себя, системы разных языков менее влияют на новые языки.

Об интерференции подробнее будет сказано далее в аспекте проблем обучения неродным языкам.

Кого же можно считать билингвом? Можно встретить и такое, наименее строгое определение: билингвом считается тот, кто может на втором языке совершить коммуникативный акт, добиться взаимного понимания. По такому критерию билингвом можно считать очень многих, хотя бы на основании школьного изучения английского, немецкого, французского.

По самому строгому критерию, билингвом считается тот человек, который с одинаковой легкостью говорит и мыслит как на родном, так и на втором языке. Согласно этому критерию человек, который в процессе речи вынужден мысленно формировать предстояшее высказывание на родном языке (хотя бы частично) и тут же переводить на второй язык, не может считаться билингвом.

Только полный набор «шагов» речевого акта на втором языке — речевая интенция, подготовка содержания, выбор слов, грамматическое маркирование, кодовый переход на акустическую или графическую формы речи — дает право называться билингвом. Такому строгому критерию отвечают сравнительно немногие: из числа представителей народов, России получившие образование на русском языке, татары, якуты, евреи, немцы, осетины и многие другие; старшее поколение русской диаспоры во Франции, США, немало русских в странах ближнего зарубежья.

По определению Е.М. Верещагина [1] человек, способный употреблять в ситуациях общения две различные языковые системы, — билингв, а совокупность соответствующих умений-билингвизм. Человек, способный пользоваться только одной языковой системой, только родным языком, может быть назван монолингвом.

В России, в среде образованного дворянства со второй половины XVIII в. распространился французский как язык дипломатии, культурного, даже бытового общения. Изучался также немецкий язык: он использовался в науке, военном деле, в технике, итальянский — в музыке; английский, ставший в конце XX в. наиболее притягательным из всех иностранных языков не только в России, но и в большинстве развитых стран, теперь занимает первое место в мире по количеству литературы, изданной на нем, особенно научной.

В теории билингвизма рассматриваются причины возникновения би- и полилингвизма, т.е. социальные его источники. Так, в Москве проживают, кроме

русских, армяне, евреи, татары, украинцы, грузины, немцы и др. Все они билингвы, если, конечно, не забыли своего родного языка. Наблюдается также повышенный процент билингвов на сопредельных территориях, вблизи границ: испано-французской, польско-литовской и пр.
Знание языков обогащает человека духовно, развивает его интеллект, раскрывает перед ним возможности образования, позволяет читать в подлиннике иностранную литературу, научные труды, ездить по миру, без переводчика общаться с людьми.

За последние два столетия сложилась теория и методика обучения неродным языкам, подготовлены и научные силы, и практические преподаватели. Проблематика названной науки: сравнительное, сопоставительное изучение преподаваемого и родного языков в областях фонологии, грамматики, лексики и словообразования и пр.; исследование интерференции родного языка при изучении иностранного и поиск путей преодоления интерференции; описание изучаемого языка в учебных целях и отбор теоретического и практического материала для изучения, включения в учебники и пр.; обоснование методов изучения неродных языков, их проверка, сравнительное изучение эффективности того или иного метода; разработка практических методик и так называемых технологий обучения; исследование психолингвистических основ усвоения второго, третьего языков, исследование механизмов их взаимодействия, в частности перевода с языка на другой язык; исследование путей формирования, так называемого раннего детского билингвизма.

В России проблемами преподавания иностранных языков и русского языка как иностранного занимаются А.А. Миролюбов, И.Л. Бим, В.Г. Костомаров, О.Д. Митрофанова, В.Г. Гак, А.А. Леонтьев, Е.И. Пассов и многие другие.

Дальнейшее обсуждение проблемы требует типологии билингвизма. Различают следующие типы билингвизма: координационный и субординационный билингвизм, то есть — полный или неполный.

Первый предполагает координацию родного и неродного языков; при втором типе речь на неродном языке подчинена родному языку.

Субординационный так называется потому, что говорящий мыслит и проходит подготовительные ступени речи на родном языке, а переход на акустический или графический код у него осложняется переводом лексики и грамматики с родного языка на иностранный. При этом он не всегда удачно находит во втором языке корректные соответствия; могут резко усилиться интерференционные явления не только в фонетике, но и в лексике, синтаксисе.

При координационном типе билингвизма все подготовительные, внутренние, мысленные операции протекают на втором языке; в затруднительных случаях добавляется функция самоконтроля говорящего или пишущего, но при полном знании второго языка контрольная функция отпадает.

Искусственный билингвизм формируется в процессе обучения. Не следует забывать, однако, что в процесс обучения, в соответствии с методиками обучения, вводятся ситуации, имитирующие естественную жизнь: это различного рода ролевые игры, театрализованные занятия, «полное погружение» в атмосферу изучаемого языка, исключающее перевод с родного. Методы, ограничивающие перевод и даже полностью исключающие его, постепенно развивают внутреннюю речь на изучаемом языке.

В последние десятилетия стали использоваться интенсивные методы изучения, исключающие всякие отвлекающие факторы, раскрывающие скрытые

резервы сознания и бессознательного. Такова суггестопедия, использующая силу внушения (в России эту методику описала Г.И. Китайгородская).

По близости, по родству языков различают близкородственный и неблизкородственный типы билингвизма. На первый взгляд, первый тип проще: трудно ли русскому заговорить по-польски, по-болгарски, ведь языки так близки!?

Но эта легкость действительно имеет место лишь на ранних ступенях усвоения второго языка, а в дальнейшем, на продвинутых этапах обучения, начинаются трудности: различия между языками оказываются едва уловимыми и почти непреодолимыми. Крайне трудно избавиться от акцента в произношении, не допустить ошибки в сочетаемости слов, перейти с разноместного русского ударения, например на польскую систему ударения на предпоследнем слоге, не ошибиться в интонации, в паралингвистических средствах (например, русские кивают головой вверх-вниз в знак согласия, а болгары покачивают из стороны в сторону).

Обратимся, наконец, к труднейшему вопросу — к физиологическим основам билингвизма, к гипотезам и спорам в этой области.

В сущности, все этапы порождения высказывания: и речевая интенция, и определение плана содержания, и языковое структурирование, и механизм кодовых переходов, и ступени восприятия высказывания — универсальны для всех языков, которыми владеет индивид (при координационном типе билингвизма). Различны лишь те блоки речевого действия, в которых формируются ассоциации, и складывается само высказывание. Логично предположить, что каждый из языков, которыми владеет билингв, должен иметь собственную базу. При полном, координационном билингвизме, при так называемом «полном погружении» в неродной язык эти две базы должны работать независимо друг от друга; лишь при волевом усилии говорящего происходит взаимодействие систем и говоряший может перейти на другой язык. Известны случаи, когда ученый полиглот, начав свою речь, скажем, по-французски, вскоре с легкостью переходит на латынь, затем — вновь на французский... Или на английский. Следовательно, даже полное погружение во второй язык не бесконтрольно, оно управляемо.

При координационном билингвизме органы порождения речи выполняют дополнительное действие, которого нет в процессе родной речи: это перевод с языка на язык, поиск слов второго языка для перевода. По-видимому, физиологическая основа би- и полилингвизма так же сложна и избыточна, как сложен и обеспечен резервами весь мир речи и языка у человека.

Но возникали и сомнения: не мешает ли второй язык первому, родному?

К этой дискуссионной проблеме в 1928 г. обратился крупнейший авторитет в вопросах психологии речи — Л.С. Выготский. В статье «К вопросу о многоязычии в детском возрасте» [2, 329] он вступил в полемику с Эпштейном, проводившим в 1915 г. в Швейцарии исследование раннего детского билингвизма. Эпштейн утверждал, что между языковыми системами, из которых каждая связана с мыслью ассоциативными связями, возникает антагонизм, который в итоге приводит к обеднению родного языка и даже к общей умственной отсталости.

Л.С. Выготский, опираясь на собственные исследования, а также на публикации французского лингвиста Ронжа, утверждает обратное: по его мнению, взаимодействие различных языковых систем не только не ведет к торможению психического развития, но и способствует именно развитию [2, 331].

Особенно высоко Л.С. Выготский ценит тот факт, что две или даже три языковые системы развиваются независимо одна от другой, т.е. перевод не требуется. Добавим к этому, что в затруднительных случаях ребенок, как и взрослый, может обратиться к родному языку.

Сколько же языков может вместить мозг человека? Согласно Книге рекордов Гиннеса — 70. Трудно представить себе такое количество языковых систем, независимых одна от другой, в блоках речевой системы человека. Поистине неисчерпаемы резервы нашей психики. Что же касается десяти языков, то таких полиглотов в России, по-видимому, насчитываются сотни и тысячи.

**Литература:**


1. Верещагин, Е.М. Психологические и методические характеристики двуязычия (билингвизма) [Текст]. - М., 1969.- 230 с.
2. Выготский, Л.С.. К вопросу о многоязычии в детском возрасте [Текст]. Собр. соч.: В 6 т. — М., 1983. — Т. 3. — С. 329
3. Выготский Л.С. Собр. соч. в 6 т. — Т. 3. [Текст]. — М., 1983. — С. 331
4. Львов, М.Р., Основы теории речи: Учеб.пособие [Текст]. — М.: Академия, 2000. - 248 с.
5. Бодуэн де Куртене, И.А. Вспомогательный международный язык [Текст] // Бодуэн де Куртенэ И.А. Языковедение и языковые исследования, замечания, программа лекций [Текст]. – М.: УРСС, 2010.– С. 157–173.
6. Вайнрайх, У.Одноязычие и многоязычие [Текст] // Новое в лингвистике.– Вып. 6: Языковые контакты.– М.: иностранная литература, 1972.– С. 25–61.
7. Верещагин, Е.М. Психологическая и методическая характеристика типологии двуязычия (билингвизма) [Текст].– М.: МГУ, 1969. -136 с.
8. Гавранек, Б.К проблематике смешения языков [Текст] // Новое в лингвистике. Вып. 6: Языковые контакты. - М.: Изд-во иностранной литературы, 1972.- С. 91–112.
9. Залевская, А.А. Вопросы теории овладения вторым языком в психолингвистическом аспекте [Текст].– Тверь: ТВГУ, 1996.- 89 с.
10. Мартине, А. Распространение языка и структурная лингвистика [Текст] // Новое в лингвистике.– Вып. 6: Языковые контакты [Текст] .– М.: Иностранная литература, 1972.– С. 81–93.

## ТАЪЛИМИ ИННОВАТСИОНИИ ЗАБОНИ ХОРИҶӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

***Ҷонов Сафарбек*** *- унвонҷӯйи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии АТТ, 734024, ш. Душанбе, кӯчаи Айнӣ, 45, тел.: (+992) 985 07 24 46, E-mail: Jsrkh1990@mail.ru,*

Дар мақола яке аз масъалаҳои мушкилтарини методикаи таълими забони хориҷӣ - рукнҳои фаъолияти муоширатӣ, яъне шунида фаҳмидан мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ба андешаи муаллиф малакаи шунида фаҳмидан дар тақвияти дигар воситаҳои омӯзишии забони хориҷӣ ва хусусан дар ёдгирии он нақши асосӣ мебозад. Аз ҳамин нуқтаи назар, таълими тафаҳҳум дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бояд дар ҳамбастагӣ бо дигар усулҳои самаранок дар мадди аввал гузошта шавад.

***Калидвожаҳо:*** *шунида фаҳмидан, муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, фаъолияти муоширатӣ, усули инноватсионӣ, забони хориҷӣ, хонандагон.*

## ИННОВАЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В СРЕДНИХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

***Джонов Сафарбек*** *– соискатель Научно-исследовательского института развития образования имени А. Джами АОТ, 734024, г. Душанбе, ул. Айни 45, тел.: (+992) 985 07 24 46, E-mail: Jsrkh1990@mail.ru,*

В статье исследуется один из сложных методов преподавания и обучения речевого общения - аудирование. Автор рассматривает умения аудирования при изучении иностранного языка, усиливает другие формы обучения иностранного языка, что играет в этом главную роль. Поэтому аудирование в процессе обучения иностранному языку в средних общеобразовательных учебных заведениях наряду с другими эффективными методами должно быть основополагающим методом.

***Ключевые слова:*** *аудирование, средние общеобразовательные учебные заведения, речевое общение, инновационный метод, иностранный язык, учащиеся.*

## INNOVATIVE TEACHING OF FOREIGN LANGUAGE IN SECONDARY SCHOOLS

***Jonov Safarbek*** *– post-graduate of the Research institute of educational development named after A. Jomi, 734024, Dushanbe, 45 Ayni str., phone: (+992) 985 07 24 46, E-mail: Jsrkh1990@mail.ru,*

You can come to the conclusion that the listening training is a fundamental and labor practices in teaching speech communication. Listening skills when learning a foreign language increases other forms of learning a foreign language and that this plays a major role. Listening therefore in the process of learning a foreign language in secondary schools should be at the heart of this training together with other effective methods.

***Keywords:*** *listening, secondary schools, speech communication, innovative methods, foreign language, pupils.*

Ба тасвиб расидани «Барномаи давлатии такмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ барои солҳои 2015-2020» мутахассисони соҳаро водор месозад, ки нисбат ба истифодаи тарзу усулҳои муосири омӯзиши забонҳои хориҷӣ, аз ҷумла забони англисӣ ҳарчи бештар таваҷҷуҳ зоҳир намоянд. Дар сатҳи сифатан ва самаранок ба роҳ мондани таълими забони хориҷӣ дар мактаби миёна вобастагӣ аз усули санҷидашуда ва замонавӣ буда, барои пешрафт ва густариши забони хориҷӣ мусоидат мекунад.

Олимон ва мутахассисони соҳаи методология чаҳор маҳоратро дар омӯхтани забони хориҷӣ муҳим арзёбӣ кардаанд, ки онҳо дар тамоми сарчашмаҳои методӣ чунин тартибгузорӣ шудаанд:

1. Маҳорати тафаҳҳум ё шунида фаҳмидан (Listening)
2. Маҳорати сухан кардан (Speaking)
3. Маҳорати хондан (Reading)
4. Маҳорати навиштан (Writing)

Ин маҳоратҳо тамоми ҷанбаҳои омӯзишӣ ва таълимии забони хориҷиро фаро мегиранд ва ҳар яки инҳо дар омӯзиши забони хориҷӣ ҷойгоҳи худро доранд. Дар ин мақола манзури асосӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додани маҳорати тафаҳҳум ё шунида фаҳмидан мебошад, ки аз рӯзи аввали забономӯзӣ дар тамоми зинаҳои таълим чашмрас аст.

Тафаҳҳум мисли дигар амалиётҳои фикрӣ яке аз рукнҳои фаъолияти муоширатӣ маҳсуб мешавад. Муошират бе малакаи тафаҳҳум имконнопазир аст [2,149]. Аз ҳамин лиҳоз, маҳорати тафаҳҳум зарур шумурда шуда, барои густариши дигар маҳоратҳо пояи асосӣ ба ҳисоб меравад. Оид ба ин масъала З. А. Кочкина менависад, ки азбаркунии забони хориҷӣ ва такомули малакаи ҳарфзанӣ тавассути амалиёти тафаҳҳум таъмин карда мешавад [1,48]. Методисти дигар Г. В. Рогова атрофи ин масъала чунин овардааст, ки маҳорати тафаҳҳум дар ҳамбастагӣ бо маҳорати сухан кардан ба шахс имкон медиҳад, ки бо забони хориҷӣ муошират кунад [3,104]. Аз фикру мулоҳизаҳои коршиносони соҳа оид ба маҳорати тафаҳҳум бармеояд, ки шахс ҳангоми омӯхтани забони хориҷӣ мисли кӯдакест, ки ба забони модарии худ суханвар мегардад.

Татбиқи маҳорати шунида фаҳмидан дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ меъёри шунавоии худро дорад, яъне ба хонандагон аз рӯи синну сол мавзӯъҳои мувофиқ шунавонида мешаванд. Тибқи талаботи барномаи таълими забони англисӣ хонанда бояд нутқеро, ки 2% вожаҳои ношинос дошта, бо суръати миёна садо медиҳад, шунида фаҳмад. Аммо дар китобҳои дарсии забони хориҷӣ, ки аз рӯи он фанни забони хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ татбиқ карда мешавад, мутаассифона, машғулиятҳои шунидорӣ ба инобат гирифта нашудаанд, ҳарчанд ин аз лиҳози таълими инноватсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ малакаи шунида фаҳмидани нутқ ҳам мақсад ва ҳам воситаи азбаркунии забони хориҷӣ мебошад.

Дар адабиёти илмӣ - методӣ зикр шудааст, ки тафаҳҳум дар ҷараёни таълими забони англисӣ чун воситаи азхудкунии маводи фонетикӣ, лексикӣ, грамматикӣ ва билохир инкишофи малакаи нутқи шифоҳӣ васеъ истифода мешавад [2,158]. Аз рӯи сарчашмаҳои методӣ анҷоми фаъолиятҳои зерин дар робита бо китоби дарсӣ метавонад ба инкишофи маҳорати шунидорӣ кӯмак кунад:

1. Шунидан ва такрор кардан (listen and repeat)

2. Шунидан ва ишора кардан ё шунидан ва мувофиқ кардан (listen and point or listen and match)

3. Шунидан ва хондан (listen and read)

4. Шунидан ва анҷом додан (listen and do)

Ба андешаи ин ҷониб инҳо машғулиятҳое мебошанд, ки омӯзгор метавонад дар тамоми дарсҳо иҷрои онҳоро ба роҳ монад. Зеро барои таҳвияти маҳорати тафаҳҳум иҷрои машқҳои пайдарпай лозим аст.

Дар таълими инноватсионӣ ғайр аз машқҳое, ки дар китоби дарсӣ мавҷуданд, дигар воситаҳо низ ҳастанд, ки дар мустаҳкамкунии маҳорати шунидорӣ ёрии калон мерасонанд. Ба ин гурӯҳ метавон синфхонаҳои лингафонӣ, тамошои шабакаҳои телевизонӣ, тамошои филмҳо, шунидани ахбор, радио, нутқи муаллим ва хонандагон, барномаҳои таълимии электронӣ тавассути компютер ва шунидани нутқи аслии соҳибзабононро метавон дохил кард.

Чуноне ки зикр намудем, татбиқи маҳорати шунида фаҳмидан аз давраи аввали таълим оғоз шуда, якчанд марҳилаҳоро тай фаро мегирад. Профессор Г. В. Рогова се марҳилаи ташаккули малакаи шунида фаҳмиданро нишон додааст:

1. Марҳилаи ташаккули малакаи шунида фаҳмидан.
2. Малакаи мустаҳкамкунии малакаи шунида фаҳмидан.
3. Марҳилаи такомулӣ малакаи шунида фаҳмидан [3,188].

Дар марҳилаи аввал омӯзгор хонандагонеро, ки дар соли якум ва дуюми таҳсил қарор доранд, бештар ба иҷрои машқҳои сохторӣ бо мақсади дуруст дарк кардани овозҳо ва маънои калимаҳо, ибораҳо, шаклҳои грамматикӣ, инчунин фарқ карда тавонистани вазифаи морфемаҳо ва маънои вожаҳои омонимию синонимӣ ва ғайраҳо ҷалб менамояд [2,153 ].

Дар марҳилаи дуюм ва сеюм таълими забони хориҷӣ малакаи шунида фаҳмидан тавассути машқҳои маъноӣ ва коммуникативӣ сайқал дода мешавад.

Ба ҳамин тартиб омӯзгор малакаи тафаҳҳуми хонандагонро густариш дода, зина ба зина маҳорати шунида фаҳмидани хонандагон ташаккул дода мешавад. Ҳамчунин дар дигар синфҳои баъдӣ ба хонандагон чизҳои мураккабтар шунавонида мешавад ва дар натиҷа истеъдоди шунида фаҳмидани хонандагон вусъат меёбад.

Дар малакаи шунида фаҳмидани хонандагон мушкилиҳо ба назар мерасанд, ки боиси нофаҳмии лаҳни забони хориҷӣ мегардад. Ин мушкилот гуногунанд, масалан, дар методикаи забони англисӣ чунин душвориҳои лингвистӣ оварда шудааст: а) мушкилоти фонетикӣ, б) мушкилоти лексикӣ, в) мушкилоти грамматикӣ, г) мушкилоти услубӣ [2,151].

Чуноне ки дар муҳити забономӯзии хонандагон мушоҳида мекунем, омилҳои дигар низ ҳастанд, ки дар маҳорати тафаҳҳум душвориҳо ба бор меоранд. Масалан, ҳангоми шунидани нутқи англисзабонон маълум мегардад, ки онҳо дар байни калимаҳо ва ҷумлаҳо аз шеваҳои umhmmuh истифода мекунанд ва ё калимоте ҳамчун that дар ҷумлаҳо ҳазф мекунанд. Ё ин ки ҳангоми шунидани матни англисӣ аз берун ягон садои ғайр ворид мешавад. Ҳамчунин дер омадани хонанда ба дарс.

Дар навбати дуюм хонандагон калимаҳои азхудкардаи худро дар шакли ҷумла мешунаванд ва дар ин ҳолат калимаҳо ба навъе муттасил шуда, талаффуз мешаванд, ки ба маҳорати шунавоии онҳо мушкилӣ эҷод мекунад.

Дар ҳолатҳое, ки матн ва ё мавзӯъҳо дар забони хориҷӣ барои хонанда ошно нест, ӯ барои фаҳмидани мавқеиятҳо мушкилӣ пайдо карда, оҷиз мемонад.

Инчунин ҳодисаҳои фонетикӣ, яъне овозҳои бо ҳам монанд ва баъзе ҳолатҳои грамматикӣ барои дарки шунида фаҳмидан душворӣ ба бор меоранд.

Барои густариш ва ҳавасмандсозии хонандагон, инчунин бартараф кардани мушкилоти шунида фаҳмидан ин вобастагӣ аз роҳу усули самаранок ба роҳ мондани маҳорати тафаҳҳум мебошад. Дар ин маврид чунин таъкид шудааст: Воқеан интихоби дурусти мавзӯи шунавоӣ барои хонандагони синфҳои поёнӣ матнҳои шавқовар, аз қабили афсонаҳо, ҳикояҳо, ҳайвонот ва мавзӯъҳое, ки мазмуни сода доранд, барои хонандагони синфҳои болоӣ бошад, дар мавзӯи сиёсат, техника, технология, дӯстӣ, ҳамкориҳои кишварҳои бо ҳам дӯст, обу ҳаво ва ғайраҳо, инчунин мавзӯъҳо доир ба интихоби касб писанд меоянд [3,105], қобили қабул аст.

Беҳтарин роҳ барои беҳбуд ва тақвияти маҳорати шунида фаҳмидани забони омӯхташаванда зиёд гӯш кардан аст. Имрӯз барои хонандагон лавозимоти шунидорӣ ба таври фаровон дастрас ҳастанд ва онҳо метавонанд, дар ҳолати заиф будани малакаи фаҳмиш, аз филмҳои дорои зернавис истифода намоянд.

Ҳолати дигари тақвияти тафаҳҳум мазмун ва калимоти матни шунидорӣ ба китоби дарсӣ алоқаманд бошад. Ҳамчунин баъди шунидани сабт аз ҷониби хонандагон мавриди муколама қарор дода шавад.

Дар малакаи тафаҳҳум ба як манбаъ, мавзӯъ ё сабки хос барои гӯш кардан ва тамрин кардан ба мақсад мувофиқ нест. Яъне танҳо ба ахбор гӯш кардан ба манфиати кор нест. Инчунин бояд ҳам овози ҷинси мардона ва ҷинси занона гӯш карда шавад.

Аз натиҷаҳои таҳлили шунида фаҳмидан маълум мегардад, ки он яке аз рукнҳои фаъолияти муоширатӣ дар таълими забони хориҷӣ ба шумор рафта, ду вазифаро иҷро мекунанд:

1) он мақсад ва воситаи таълими забони хориҷӣ мебошад.

2) омӯзгор бояд роҳу усули инноватсионии маҳорати тафаҳҳумро донад ва барои рафъи мушкилоти психологӣ ва лингвистии шунидорӣ кӯшиш ба харҷ диҳад.

**Адабиёт:**

1. Кочкина, З. А. Что должен слышать и слушать студент при овладении иностранным языком [Текст] //Иностранныие языки в высшей школе. -1955.- №1.- С. 14-22.

2. Усмонов, К., Бойматов А. Методикаи таълими забони англисӣ [Матн].- Хуҷанд.-2014.-220 с.

3. Рогова, Г. В. и др. Методика обучения иностранным языкам в средней школе/ Г. В. Рогова, Ф. М. Рабинович, Т. Е. Сахарова [Текст].— М.: Просвещение,1991.— 287 с.

4. Соловьева, Е. Н. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс лекций: Пособие для студентов и учителей / Е. Н. Соловова.- 4-е изд. [Текст].-М.: Просвещение, 2006.-239 с.

**5.** Гольскова, Н.Д Современная методика обучения иностранным языкам: Пособие для учителя. — 2- е изд., перераб. и доп. [Текст]. - М.: АРКТИ, 2003. - 192 с.

# ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ, ПРЕДСТАВЛЯЕМЫХ В НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ВЕСТНИК ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ»

Все научные статьи, поступившие в редакцию журнала, подлежат обязательному рецензированию.

Заведующий редакцией определяет соответствие статьи требованиям к оформлению и направляет статью на рассмотрение главному редактору или его заместителю. Далее, с приложенной справкой о прохождении программы «Антиплагиат», - на рецензирование двум членам редакционной коллегии или двум внешним рецензентам - специалистам, докторам или кандидатам наук, имеющим наиболее близкую к теме статьи научную специализацию.

Заведующий редакцией, главный редактор или его заместитель имеют право единолично отклонить статью, если ее материал не соответствует тематике издания, его направленности и политике, а также требованиям к оформлению статей.

Рецензенты уведомляются о том, что, присланные им рукописи, являются собственностью авторов и содержат сведения, не подлежащие разглашению. Рецензирование проводится конфиденциально.

Сроки рецензирования определяются в каждом отдельном случае заведующим редакцией с учетом создания условий для максимально оперативной публикации статьи.

Рецензирование проводится конфиденциально для авторов статьи, носит закрытый характер. Рецензия предоставляется автору по его письменному запросу, без подписи и указания фамилии, должности, места работы рецензента. Рецензия с указанием автора рецензии может быть предоставлена по запросу экспертных советов в ВАК.

В рецензии освещаются вопросы, приведенные в приложении.

В заключительной части рецензии на основе анализа статьи должны быть даны четкие выводы рецензента о возможности публикации статьи в представленном виде, или о необходимости переработки (доработки) статьи по замечаниям рецензента.

Если рецензия содержит рекомендации по исправлению и доработке статьи, редакция направляет автору замечания рецензента с предложением учесть их при доработке статьи, или аргументировано их опровергнуть. Переработанная автором статья повторно направляется на рецензирование.

Если статья не рекомендована рецензентом к публикации, то текст отрицательного заключения направляется автору. В случае аргументированного несогласия автора с мнением рецензента, автор статьи может обратиться в редакцию с просьбой о направлении его статьи на дополнительное рецензирование. В этом случае редакционная коллегия журнала либо направляет статью на повторное (дополнительное) рецензирование, либо предоставляет автору мотивированный отказ в публикации. Окончательное решение по этому вопросу принимает главный редактор или его заместитель, который вправе опубликовать статью в качестве дискуссионной.

Наличие положительной рецензии не является достаточным основанием для публикации статьи. Окончательное решение о целесообразности и сроках публикации после рецензирования принимается главным редактором или его заместителем, а при необходимости - редакционной коллегией журнала.

Редакция журнала не хранит статьи, не принятые к печати. Все статьи, полученные редакцией, автору не возвращаются.

Оригиналы рецензий хранятся в редакции журнала в течении трех лет.

Редакция строго придерживается норм и правил международной публикационной этики.

## К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Вестник института языков» (серия филологических, педагогических, исторических и философских наук) печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований по филологическим, педагогическим, историческим и философским наукам.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

Размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках. В конце аннотаций приводятся ключевые слова (до 10 слов).

Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Одновременно с распечаткой статьи сдается электронная версия статьи. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере
(гарнитура Times New Roman Tj 14, формат А4, интервал одинарный, поля: верхнее - 3см, нижнее – 2,5см, левое – 3см, правое – 2см; ), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилии автора (авторов). Ниже название организации, далее через строку следует основной текст.

Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например [1]. Список литературы приводится общим списком после ключевых слов (под заголовком «литература») в порядке упоминания в тексте.

Научные статьи, представленные в редакцию журнала, должны иметь направление учреждения, экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.

Плата за опубликование рукописей аспирантов не взимается.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи. Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

**ПАЁМИ ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО**
**(*силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафӣ*)**

**ВЕСТНИК ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ**
**(*серия филологических, педагогических, исторических и философских наук*)**

Котиби масъул: **Носиров М.**
Муҳаррири матни тоҷикӣ: **Шосаидзода С., Миракзода Ф.**
Муҳаррири матни русӣ: **Оганесова Э.Г.**
Ороиши компютерӣ ва тарроҳӣ: **Саидов А.С.**

Ответственный секретарь: **Носиров М.**
Редактор таджикского текста: **Шосаидзода С., Миракзода Ф.**
Редактор русского текста: **Оганесова Э.Г**.
Компьютерное оформление и дизайн: **Саидов А.С.**

---

**Нишонӣ:** 734019, ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев 17/6
**Телефон:** (00 992 37) 2325003; 2325005
**Почтаи электронӣ:** payom@ddzt.tj
**Сомона:** www.ddzt.tj

**Адрес:** 734019, г.Душанбе, ул.Мухаммадиева 17/6
**Телефон:** (00992 37) 2325000; 2325003
**Электронная почта:** payom@ddzt.tj
**Сайт:** www.ddzt.tj

Ба матбаа супурда шуд: 30.03.2017.
Ба чоп имзо шуд: 10.04.2017.
Адади нашр 100 нусха.
Чопи офсетӣ. Андозаи 60x84 1/8.
Матбааи «Лингвопарк» Парки технологӣ
ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6.
Сдано в печать: 30.03.2017.
Подписано к печати 10.14.2017.
Тираж 100 экз.
Печать офсетная. Размер 60x84 1/8
Типография «Лингвопарк»
г.Душанбе, ул.Мухаммадиева 17/6.